

TOPLUMBİLİMİ Okumalarım

Zeki Z. Kırmızı

(2005-2025)

©

Açıklama

Yazarların doğum tarihleri esas alınarak dizinlenmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen yazarlar ister istemez en arkaya yerleştirilmiştir.

Zeki Z. Kırmızı

İçindekiler

- **Henri Lefebvre:** Modern Dünyada Gündelik Hayat
- **Henri Lefebvre:** Gündelik Hayatın Eleştirisi I
- **Henri Lefebvre:** Ritimanaliz. Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat
- **Theodor W. Adorno:** Sağ Radikalizmin Veçheleri
- **Azra Erhat:** Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına
- **Sedef Kabaş:** Hocaların Hocası: Nermin Abadan Unat
- **Edgar Morin:** Yolumuzu Değiştirelim: Koronavirüsün Öğrettikleri
- **Zygmunt Buman:** Akışkan Dünyadan 44 Mektup
- **Zygmunt Buman:** Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?
- **Zygmunt Buman:** Akışkan Aşk
- **Zygmunt Buman:** Yaşam Sanatı
- **Pierre Bourdieu:** Karşı Ateşler
- **Pierre Bourdieu:** Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi
- **Pierre Bourdieu:** Heidegger'in Politik Ontolojisi
- **Anthony Giddens:** Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları
- **Anthony Giddens:** Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi
- **Anthony Giddens:** Elimizden Kayıp Giden Dünya
- **Thomas De Koninck:** Yeni Cehalet ve Kültür Problemi
- **David Harvey:** Sosyal Adalet ve Şehir
- **David Harvey:** Postmodernliğin Durumu
- **David Harvey:** Umut Mekânları
- **David Harvey:** Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru
- **David Harvey:** Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz
- **David Harvey:** On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu
- **David Harvey:** Dünyanın Halleri
- **George Ritzer:** Toplumun McDonaltilaştırılması
- **George Ritzer:** Küresel Dünya
- **Joan W. Scott:** Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi
- **Randall Collins:** Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu
- **Göran Therborn:** Dünya: Bir Kılavuz
- **Göran Therborn:** Sosyolojinin ve Tarihsel Materyalizmin Oluşumu
- **Jacques Attali:** 21.Yüzyıl Sözlüğü
- **Richard Sennett:** Ten ve Taş

- **Richard Sennett:** Karakter Aşınması
- **Richard Sennett:** Saygı
- **Richard Sennett:** Yeni Kapitalizmin Kültürü
- **Deniz Kandiyoti/ Ayşe Saktanber:** Kültür Fragmanları
- **Lewis Hyde:** Armağan
- **Ralph Keyes:** Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma
- **Vincent De Gaulejac:** İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum
- **Nancy Fraser:** İhtiyaçlar Mücadelesi
- **Graeme Turner:** İngiliz Kültürel Çalışmaları
- **Thierry Paquod:** Lükse Övgü
- **Judith Butler:** Taklit ve toplumsal Cinsiyete Kaşı Durma
- **Paul Mason:** Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek
- **Paul Mason:** Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz
- **Paul Mason:** Apaydınlık Gelecek: İnsanın Köktenci Bir Savunusu
- **Carl Honoré:** Yavaş
- **Stephen Edgell:** Sınıf
- **Cynth Miller-Idriss:** Anavatanda Nefret
- **Annie Jourdain/ Sidonie Naulin:** Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları
- **Kevin Tucker:** Boğucu Hiçlik: Evcilleştirme, Patolojik Dikkat Dağınıklığı ve Sosyal Medya Üzerine Notlar

HENRI LEFEBVRE (1901-1991, Fransa)

Lefebvre, Henri; Modern Dünyada Gündelik Hayat (La Vie quotidienne dans le monde moderne, 1968), Çev. Işın Gürbüz, Metis Yayınları, Birinci basım, 1998, İstanbul, 198 s.

Bu yoğun ve önemli yapıt, modern toplumbilimin geleneksel (ve sol) toplumbilime katkısı sayılabilir. Ama şu anda dile getiremeyeceğim bazı çekincelerim var.

(2000-2005)

*

Lefebvre, Henri; Gündelik Hayatın Eleştirisi I (Critique de la vie quotidienne, Tome: I, Introduction, 1945-7), Çev. Işık Ergüden, Sel Yayınları, Birinci Basım, Mayıs 2012, İstanbul, 271 s. İkinci Baskıya Önsöz, Henri Lefebvre, 1956-7, s. 9-107

Gündelik yaşamın Marksist toplumbilimcisi Lefebvre, oldukça eski tarihli çalışmasını ikinci baskıya yazdığı önsözle (1956-7) güncelliyor. Ben de bu önsöze kısaca göz atacağım.

Önsöz ciddi bir özeleştiri... 10 yılda özellikle Marksizm içi tartışmalarda ne değiştiğini sorguluyor, saptama ve yargılarını gözden geçirerek, Lefebvre. Yapıtının gerekçelerine bakarken hangi sorunun peşine düştüğünü açık yüreklilikle belirtiyor: “Sosyalist toplumda yabancılaşma ortadan kalkar mı? SSCB’de ya da sosyalizmi inşa eden ülkelerde ekonomik, ideolojik, politik yabancılaşmanın yeni –ya da yenilenmiş-

*biçimlerini belirten çelişkiler yok mudur?” (11) Kesintiye uğramış çalışmasını 10 yıl sonra neden yeniden ele alma gereğini açıklarken, ‘oldukça yoksul köylülerin ya da işçilerin televizyon satın alması’na getiriyor konuyu. “Kayda değer bir olgu. Ama bu durum, ne bu ihtiyacın kapsamına ne de karşılanmasının kapsamına dair bir ölçü verir. Ve bu, başka bir ihtiyacın aleyhine karşılanmadığını da kanıtlamaz.” (15) Chaplin’i, Brecht’i ‘maddi ve toplumsal dünyayla ilişkilendirme’ konusunda yarattıkları yeni kavrayış açısından gözden geçiren Lefebvre, ister istemez ‘ironi’ kavramına giriyor. Ona göre “ironi olasılığı, kendileriyle özdeş olmayan ‘varlıklar’la gerçek bir özdeşleşmenin imkânsızlığını anında gösterir.” (21) Edimlerin, kararların, olayların nereden kaynaklandığını bilmesek de sonuçları buradadır. Edim, karar, olay kaynağının bilinmemiş oluşu bizi belirsizlik (muğlaklık) kavramıyla yüzleştiriyor. Yazara göre *belirsizlik*, yaşamın belki de en temel ulamı (kategori). Konuyu yazına taşırken Roger Vailland’ı odağına alıp soruyor: “Roger Vailland güç bir edebi sorunu –en basit şekilde- çözmeye çalışıyor: romanesk bilinç ya da romanın içindeki bilinç. Kim konuşuyor? Anlatılan eylemleri kim görüyor ya da gördü? Yaşanmış olanla gerçek olan arasındaki mesafeyi kim kat etti? Konuşan kişi anlattığı şeyi nasıl gördü ya da öğrendi? Devamını nasıl öngörebildi ya da hissetti? Kişilerin gizli (kendilerinde gizli) niyetlerine kim nüfuz etti? Okur, kendisini sürükleyen bu büyük harekete, okumaya hangi bilinçle katılır, kiminle özdeşleşir?” (32) Yazarın dışarıdan taşıdığı şeydir altı çizilmesi gereken. “Bilinç romanda böylece kendini gösterir, çünkü yaşamda böyle meydana gelir: Hem dışardan, hem içerden.” (32)*

Gündelik yaşam içinde ‘çalışma’ ve ‘boş zaman’ kavramına giren Lefebvre, kentsoylu (burjuva) topluma dek, gelişebilen insanın çalışmadığını imliyor (35) Kavramı toplumcu (sosyalist) uygulamalarda irdelemek kaçınılmazdır ona göre. Canlı bir deneyim tanıklığı yapmaktadır bir yandan: SSCB, vd. Üretici güçlerin gelişmesi ve bunun toplumsal ilişkilere yansımaları soruyu büyütmektedir. “Soyut bir sınıf mücadelesi kavramından yola çıkıldığından, yalnızca kapitalizmin mevcut haliyle son dönem değişimlerini incelemek değil, ‘üretimin toplumsallaşması’nı ve özellikle kapitalist ilişkilerin yeni içeriğini incelemek de ihmal edildi. Böyle bir inceleme belki de sınıf mücadelesi kavramını değiştirir ve yeni mücadele biçimleri keşfetmeye yöneltebilirdi.” (43) Özgür boş zaman’ı yabancılaştırmanın dışında düşünmek için bir neden yoktur gerçekte. Kısırdöngü kaçınılmazlaşır: “Boş vakit kazanmak için çalışılır ve boş vaktin tek bir anlamı vardır: Çalışmanın dışına çıkmak. Cehennemi döngü.” (46) Yani çalışma, boş zaman, aile, özel yaşam, bütün oluşturur.

Lefebvre bütüne baktığında ‘her yerde arsız bir güç’ görüyor öncelikle: tüfekler, zırhlılar, polis... (50) İlginç bir saptaması var (ve önemli). Baskılardan kurtulan halklar, uzun süre görkem ve güzellik yaratmış olan kimi yaşam biçimlerinden de vazgeçerler. Öyleyse toplumculuğun da gündelik yaşam eleştirisiyle sıkı bağı sözkonusu. “Aslında sosyalizm nedir? Gündelik yaşama nasıl müdahale eder? Neyi değiştirir?” (53) ‘Çelişik toplumcu (sosyalist) insan’ nedir? “İnsanlar tonlarca çelik için ölmektedir (...) Üretmeye değil, mutluluğa özlem duymaktadırlar. Dahası, (küresel ya da insan başına) üretim kadar çalışmanın üretkenliği de ABD’de SSCB’de olduğundan daha yüksektir.” (54) Mesele şudur: Toplumcu dünya, ancak ‘gündelik yaşam düzeyinde somut olarak tanımlanabilir’. Ama gündelik yaşamın dizemi ile devletinki hiç de aynı değil (daha yavaştır).

İzleyen bölümde (6) Lefebvre kitabının ilk basımından sonra ortaya çıkan tartışmaları değerlendiriyor. “Gerçekten de üstyapılar var mıdır? Yalnızca üstyapılar mı vardır?”, sorularına yanıtı şudur: “Çünkü gündelik pratik de –bir bireyin gündelik pratiği, belirli ve tikel bir toplumsal faaliyetinki- dağınık ve parçalıdır; yine de üstyapıların topyekün toplumla, bütün olarak toplumsal pratikle bir ilişkisi vardır:

Parçanın içindeki bütünü (ve tersini) temsil ederler.” (63) Yapıtıyla ne yapmak istediğini, yanılmaya yol vermeyecek biçimde özetliyor: “Yazar, toplumsal gelişme sürecinin felsefi olarak ikili bir veçhe içerdiğini düşünmektedir: **insanın büyüyen gerçekleşmesi**- ve de kapitalist toplum da dahil olmak üzere **büyüyen yabancılaştırma**. Biri diğerinin içinde. Biri diğeri sayesinde. Bir yanda **nesneleştirme**, yani hem ürünlerin ve eserlerin insani dünyasında, hem de tarih boyunca oluşan insani güç ve iktidarlar içinde insanın giderek daha gerçek olan nesnel varlığı. Ve diğeri, dışlaşma, kendinden kopma, bölünme, yabancılık (bunlar da büyümektedir).” (63) Buradan Marx’a ve eytişimi (diyalektik) kavrayışa ulaşan yazar, bu kavrayışını şöyle özetliyor: “Diyalektik olarak, mutlak, nisbinin sonsuzdaki sınırındır; yine de nisbinin içinde mutlak **şimdiden** vardır. Sınırlı, çelişik ve öznel her bilgide, bütünsel nesnellikten bir şey vardır. Tarihsel olarak erişilmiş bilgilere yalnızca mutlaklık mefhumu ya da fikri bir **anlam** (yani hem **anlam** hem **yön**) verir. Bilginin **tarihsel** karakterini, bütünüyle nispileştirmeden yalnızca (materyalist) diyalektik gösterebilir. Bir gelişmeyi (bir ilerlemeyi) tanımlamayı ve aynı zamanda her ilerlemeden sonra doğan ve bilginin bir kesiminin tamamlanması için ileriye doğru adım attıran her keşif, her yasa ya da her teoriden sonra doğan yanılsamaları eleştirmeyi yalnızca bu sağlar.” (73) “Böylece, temel teori hem tarihin içinde hem de dışında olur. Bağdaşık bir diyalektik tarzda tarihle bütünleşir ve tarihin içinde bütünleşir.” (74) Yabancılaştırma, Hegel’de olduğu gibi çelişkinin saltık temeli değil, “**insanın içindeki çelişkinin ve oluşumun bir veçhesi olarak ortaya çıkar**. Yabancılaştırma, diyalektik zorunluluğun insan oluşumundaki biçimidir. Dolayısıyla Hegel çelişkiyi yabancılaştırmayla açıklıyorken, Marx yabancılaştırmayı diyalektik çelişkiyle açıklar.” Marx’a göre insan, ‘onun içinde kök saldıran bir tarzda doğadan çıkan varlık.’ (77) ‘İnsan, bölünerek, parçalanarak, parçalanma yoluyla insanlaşabildi: faaliyetler ve ürünler, iktidarlar ve fetişler, doğan bilinç ve kendiliğinden bilinçsizlik, örgütlenme ve isyan.’ (78) Lefebvre’nin derdi, gün içerisinde bireyi ve eylemini kavramak. **Bireysellik**, hem en somut hem de aşırı soyuttur. Tarihsel olarak en çok değişen hem de en değişmezdir. Toplumsal yapıdan hem en bağımsız hem en bağımlıdır. Buna karşılık **toplumsal** da çift değerlidir, hem soyut, hem de somut bireylerin toplamı olarak somuttur. “Her birey için, bilincinin birliği ve bilincinin içindeki birlik, onun gerçekliğidir; geri kalanı ise yazgıdır, dışsallıktır, zorunluluktur (...) Böylece, en iç aynı zamanda en dıştır (örneğin **özel bilinç**) ve tersine, en dış en içtir (örneğin bir **‘değer’** duygusu).” (78) Tam bu noktadan yazarımızın ‘ideoloji’ kavrayışı bana çok özgün geldi. Alıyorum: “Aynı yabancılaştırma modern toplumda başka biçimler almıştır. Bütün ile parçanın dışsallığı –ya parçanın bütünden üstünlüğü ya da bütünlüğün parça karşısındaki aşkınlığı- her belirtildiğinde, işlem bir ideolojiyle tamamlanır. Ve bu şekilde oluşan ideoloji etkilidir: makine makine için ya da –tersine- insan makineye karşı, akıl akıl için ya da –tersine- yararlı bir tekniğe indirgenmiş sanat, vb.” (79) Zizek’in kaçırmadığı bir nokta.

Daha 50’lerde ‘Marksizmin sıkıcılaştığı’ nı açıklıkla dile getiren Lefebvre, sıradan (mütevazî, diye çevrilmiş) anlarla, yaşamın en yüksek anlarının karşılıklı ilişkisine odaklanmanın önemini imliyor. Emekçinin bilinci yalnızca çalışmasından gelmez. “Yaşamı(nı), çok sayıda veçhesi, çatışmaları, çelişkileri içinde incelemeliyiz.” (93) Marx’tan yaptığı alıntı çok önemli. Ben de başka yerlerde kullanmak üzere aktarıyorum: “**İnsanın özgürleşmesi, ancak gerçek bireysel insan soyut yurttaşı emdiği, ampirik yaşamı içinde, sinai çalışması içinde, bireysel ilişkileri içinde bireysel insan olarak türsel bir varlık olduğunda, böylece, ‘kendi güçlerini’ toplumsal güçler olarak gördüğünde ve bunları bizzat kendisi böyle örgütlediğinde ve sonuç olarak, politik iktidar olarak toplumsal güç kendisinden ayrılmadığında gerçekleşecektir.**” Konuyu derinleştiriyor, ona göre

(ve haklı elbette), *yalınkat yansı kuramı* iyi bir çözümleme aygıtı değildir her zaman. Bilinç hem yansıtır hem yansıtmaz, ama başka şeyi yansıtır ki bunu da analizin ortaya çıkarması gerekir (...) “*İdeolojilerin sorunu şöyle ortaya konur: Her basamaktaki (birey, gruplar, sınıflar, halklar) bilinç, kendisi ve içeriği hakkında nasıl hayale kapılabilir? Yalnızca bilincin biçimsel yapısına ve içeriğine birbirinden ayrılmaz şeyle yaklaşan karmaşık bir analiz, bilincin herhangi bir biçimini, herhangi bir ideolojiyi anlamayı sağlayabilir.*” (99) İnsanların çoğu ya da tümü, nasıl yaşadıklarını iyi bilmezler ya da yanlış bilirler. Gündelik yaşam eleştirisinin ana izleklerinden biri budur. “**Doğal olanla biyolojik olan** gündelik hayatın içinde ve yalnızca onun içinde **insanileşir** (toplumsallaşır); diğer yandan, insani olan, edinilmiş, eğitilmiş olan da doğallaşır. Burada, (bilgi ve pratik yoluyla) **egemen olunan kesim ile egemen olunmayan kesim** (insanların güçsüzlüğü ve cehaleti karşısında kör zorunluluğun egemen olduğu meçhul ya da bilgiyi aşan kesim) sürekli iç içe geçer.” (100)

Peki ya filozof(un işlevi)? Felsefe, uzmanlaşmış etkinlik olarak bir anlam taşır mı?

Lefebvre'nin yanıtı ‘evet’dir. (103)

(2016)

*

Lefebvre, Henri; Ritimanaliz. Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat (Éléments de rythmanalyse. Introduction à la connaissance des rythmes, 1992), **Çev. Ayşe Lucie Batur,** **Sel Yayınları, Birinci basım, Ekim 2017, İstanbul, 128 s.**

(2018)

THEODOR W. ADORNO (1903-1969, Almanya)

Adorno, Theodor W.; Sağ Radikalizmin Veçheleri (Aspekte des neuen Rechtsradikalismus ein Vortrag (1969), 2019), Çev. Şeyda Öztürk/ Tarhan Onur, Metis yayınları, Birinci basım, Eylül 2020, İstanbul, 84 s. Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir? Theodor W. Adorno, 1954, s.59-84

Theodor Adorno'nun **Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri**¹ Viyana Üniversitesi'nde 1967 yılında yaptığı bir sunumun metni. Berlin'de 2019 yılında basılıyor, Volker Weiss'in önemli sunumuyla. Metis yayınevi Türkçe baskıda, Adorno'nun sunumu sırasında göndermede bulunduğu ve aynı izleği (ölmeyen ve hortlayan faşizm) işlediği 1954 tarihli bir başka konferans metnini de kitaba eklemiş ve bence iyi de etmiş.

Adorno'nun kuramsal olmasa da tarihsel uygulamada siyasal toplumsal eleştirisini yabana atamayacağımız açık. Özellikle kendinin ve yakın düşünce çevresinin doğrudan deneyimlediği Almanya'da faşizm ve sonrasında zamanlaması başarılı ABD geçişi ve orada yürütülen amaçlı toplumbilim araştırmaları ve Avrupa'ya okulu (Frankfurt) taşıdıktan sonra araştırmaların Avrupa'da da sürdürülmesi bu iki sunumun da kaynağı. Söz konusu çevre Nazizm ve soykırım konusunda dünya duyarlılığını yeterince bile, yükseltti. Çok önemliydi bu. Ve kitapta yer alan iki Adorno konuşması (sunum) tam da bu konudaydı. Çağının aydını olarak 1954'te ama gözlemleri beklentilerini karşılamayınca yeniden 1967'de uyarısını yapması gerekti. Nazizm (faşizm) bitti, sonrasına bakalım havasında mısınız yoksa? Uyduculuğunuzu (*konformizm*) şu ya da bu özüre bağlayabilmenin kolaycılığı içinde misiniz? Hayır, faşizm yenilmiş göründü ama yalnızca yeraltına çekildi, gizlendi ve bitek toplumsal tinsel maya (özellikle de Alman toplumunda) içten içe mayalanmasını (*fermentasyon*) sürdürdü. 1967'den bugüne geçen 55 yılda ise öngörü artık somut, birebir doğrulandı, bırakalım Alman toplumunu, tüm Avrupa, Atlantik ötesi ve Asya yakası yükselen faşizmin yeni biçimleriyle faşizme pupa yelken sürükleniyor. Adorno'nun yaşaması ve yeni dönem hakkında gözlemlerini de aktarması iyi olurdu. Ama Adorno olmasa da yaşadıklarımızı (faşizme savrulan dünyayı) az da olsa çözümleyen, kavrayan insanlar eksik değil, hiçbir etkileri, yetkileri olmasa da. Sonuçta, zaman Adorno'yu giderek haklı çıkardı. Bu konuda savaş ertesi duyarlı çevrelerden, düşünce-siyaset-sanat insanlarından yeterli ve incelikle uyarılar elbette

¹ Theodor W. Adorno; **Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri** (*Aspekte des neuen Rechtsradikalismus ein Vortrag*, 1967), Çev. Şeyda Öztürk- **Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?** (*Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit*, 1959), Çev. Tarhan Onur, Metis yayınları, Birinci basım, Eylül 2020, İstanbul, 84 s.

yapıldı, bir avuç insan dönüp dönüp meselenin tarihin zaman katları içerisinde sınırlı kalmadığını dile getirdiler.

Volker Weiss da zaten önsözünde Adorno'nun uyarılarına bugünden bir göz atıyor. Bir bakıma güncellemiş oluyor tarihsel uyarıları. Almanya'da 60'larda hortlatılan yeni sağ, günümüz halkçıl (*popülist*) sağına bir adım uzaklıktaydı. Artık *"sürekli hakiki demokrasiden bahsedilir ve başkaları antidemokratiklikle itham edilir."* (21) Horkheimer 30'larda imlemişti bunu. Geç kapitalizmde *'halklar önce yardım alan hak sahiplerine, sonra da maiyete dönüşmüştür.'* (21) Siyasal solun çöktüğü koşullarda, *'güvencesiz çalışanların, sanayi poletaryasından geriye kalanların da varlıklarını sürdürdükleri, yaşadıkları, bir şeyler düşünüp arzuladıklarını'* kim dikkate alıyor? (Didier Eribon) Sınıfını yitirme korkusuyla güncel başkaldırılar sosyalistleri ve liberalleri kapsayan genişletilmiş hınçların bir ürünü... Ama hınç hedefini tutturamaz, onları bu duruma iten aygıtı değil, zamanında içinde yer aldıkları, konumları olan dizgeye karşı eleştirel tutum takınanlara yönelir. *"Adorno'nun döneminde olduğu gibi bugün de, Auschwitz bahsi kadar, etik tasarımlar veya insanlığa yapılan çağrılar da insanları öfkeden kudurtmaktadır. Faktörlerdeki artış sağ ajitatörlerin zamanla kendilerini kurbanlarla bir tutmakta ustalaştığını gösterir her halükârda."* (25) Adorno haklıdır. *"Faşist propaganda, bütün çarpık mantığı ve fantastik çarpıtmalarıyla birlikte bilinçli bir şekilde planlanıp organize edilir."* (27)

Adorno metinleri üzerinde durmama elbette gerek yok ama söylediği bir şey (1967) dikkat çekici. Şöyle diyor: *"Faşist hareketler de açık yaralar olarak, kendi kavramsal içeriğinin hakkını bugüne kadar tam anlamıyla verememiş bir demokrasinin yara izleri olarak tanımlanabilir."* (36) Sorunun ivediliğini göz önünde tutan ve uygulamaya dönük bir çözümleme ve çözüm önerileri üzerinde durmayı yeğleyen Adorno, gerçekte 40-50 yıl sonrasını sezgilediği gibi, çözüme ilişkin bugün de uygulanabilecek yaşamsal önerileri imliyor ve kendi yanlışlarımızla yüzleşmemizi sağlıyor. Örneğin, aktörecilik (*ahlakçılık*) yapmak yerine gerçek (*reel*) çıkarlara çağrı yapmak, geniş bir yelpazede düşünülmesi gereken bir öneri. Ülkemizden iki rastgele örnek: Fetullah'ı eleştirip çocuklarını FEM dersane ve okullarına yollama yarışı, AKP'den nefret edip doğrudan ya da dolaylı kasasından yardım almak, beslenmek.

Önemli bir kitapçık bu derleme, derslerle dolu.

(2023)

AZRA ERHAT (1915-1982, Türkiye)

**Erhat, Azra; Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına. Ed. Nalan Barbarosoğlu, (2002),
Can Yayınları, 2002**

Tanzimattan Cumhuriyet'e ve Mustafa Kemal'de **aydın** kavramını, kaynakların eleştirel değerlendirmeleriyle irdelene girişimi ne yazık ki yarım kalmış Erhat'ın... İlginç bir çalışma olabilirdi.

(2000-2005)

NERMİN ABADAN UNAT (1921, Türkiye)

Kabaş, Sedef, Söy.; Hocaların Hocası: Nermin Abadan Unat (2010) Doğan Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2010, İstanbul, 338 s., büyük boy, fotoğraflı.

Bu söyleşi kitabı Unat hakkında bende bir kanı oluşturdu tabii. Cumhuriyetin göç ve kadın algısının toplumbilimsel biçimlendirilmesinde katkısı olan Unat'ın yaşamöyküsü ilginç. Ve söyleyebileceğim çok şey yok.

(2011)

EDGAR MORIN (1921, Fransa)

Morin, Edgar; Yolumuzu Değiştirelim: Koronavirüsün Öğrettikleri
(Changeons de voie, 2020), Çev. Murat Erşen,
Türkiye İş Bankası yayınları, Birinci basım, Mayıs 2021, İstanbul, 95
s.

(2021)

ZYGMUNT BAUMAN (1925, Polonya- 2017, İngiltere)

Bauman, Zygmunt; Akışkan Dünyadan 44 Mektup (2010), Çev. Pelin Sıral, Habitus Yayınları, Birinci Basım, 2012, İstanbul, 199s.

Küresel düşünce evrenine akışkanlık, katı olan her şeyin erimesi gibi neredeyse kurucu diyeceğim ve sanırım abartmış olacağım kavramları armağan eden düşünür Bauman'ın bir İtalyan gazetesinde (La Repubblica delle Donne) 2008-2009 yıllarında yayınladığı 44 mektup-yazıdan (aslında deneme de diyebiliriz) oluşuyor kitap. Önceki kuramlaştırma çerçevesine bağlı gündelik yaşamın olgularının değerlendirilmesi ve bir tür kuramın da sinaması olan yazıların birçok yargısıyla buluşmamak, uzlaşmamak olanaksız. Üstelik bizim de taşıdığımız eleştirel düşüncelerin yetkin anlatımları olarak özel ilgiyi hak ediyorlar.

Bauman'ın kendi çalışmalarını doğrudan okumadım, ona gönderme yapan yazılardan az çok biliyorum (!) Yeni, post açıklama, kuramsallaştırmalarda şöyle bir sorun var. Kilit bir 'yeni' kavram bulup, bunu milat sayarak, bugüne değin yapılmış çalışmaları artık cılkı çıkmış, yetersiz kavramlar olarak görüp göstererek, her şeyi (küreyi) açıklama yoluna gitmek. İşte 'imparatorluk', 'akışkanlık', vb. Bu yeni kavramsallaştırmaları küçümsememekle birlikte geçmişin döngüsel birikimlerin kuramsal yanlışlanmasından öte bir anlam yükleme yanlısı değilim. Önce 'eleştiri'yi (kritik) geçmişin kavramlarına ve bunların açıklama yetersizliğine inandırıcı biçimde uygulamak gerekiyor. Beni doyuran, kandıran bir eleştiri çabası görmüyorum bu tansıksal (!) maymuncuklarda. Gördüğüm şu: Bir sonuç (üstelik görelî bir sonuç) dizgeselleştirilip nedenin yerine kaydırılıyor. Bir oluşsal akışın, gövdenin yeni belirtiler vermesinden ve bu belirtilerin adlandırılmasından başka bir şey yok ortada. Şunu ileri sürebilirim: Aslında Marksizm-Leninizmin (Luxemburg'u vb. yi de katarak) emperyalizm çözümlemesi bağlamsal yorumlara göre yeniden biçimleniyor, adlandırılıyor. Özde her şeyi yeni baştan kurgulamayı gerektiren bir şey yok, ama katkı var. Bu sorun post-Marksistlerin de yaygın sorunu. Ama örneğin Ritzer'in de... (**Küresel Dünya**, 2010) Yaratılan havaysa şu: Dünya artık başka bir dünya.. Bilgi çağı, yönetim çağı, bilişim çağı, sayısal (dijital) çağ, küresel ağlar çağı, iletişim çağı; emek-değer, sınıf, vb. kavramlarının geçersizleştiği dünya, vb. Kuram eylemdir ve her eylem bir yerde ve bir zamanda bir boşluk doldur(muşt)ur.

Nelere değinmiyor ki Bauman. Yeni sayısal teknolojilerle insan yaşamına giren saltık açıklık, 'sahiden yalnız kalmanın' ve bunun yaratıcı deneyiminin ne anlama

geldiğini çoktan unutmuş olabilir miyiz? “Yalnızlıktan kaçarken, tek başınalık şansınızı yitirirsiniz... Dahası, hiç tatmadığınız için, mahrum kaldığınız, kaybedip elinizden kaçırdığınız şeyin ne olduğunu hiç bilemeyebilirsiniz.” (14)

Ona göre genç kuşağın büyük kesimleri gerçek zorluklarla, uzun ve umutsuz ekonomik bunalımlarla ve kitlesel işsizlikle hiç karşılaşmadı daha (17)

Sanal ilişkilerin ‘sil’ ve ‘spam’ tuşlarına bağlı kolaycı döngüsü, sürekli acil durumlardan ibaret bir hayatta ister istemez öne çıkıyor. Çekiciliğin bir başka nedeni de çevrimdışı dünyanın çelişki ve karşıtlıklardan yoksunluğu. Bu her şeyi değiştirmektedir gündelik ilişkilerde (20) Ötücü kuşlar anlamına gelen Twitter sayesinde “eylemlerimizin nedenini, maksadını ve onlara eşlik eden duyguları ifade etmekteki kronik hatta utanç verici suskunluğumuz ve beceriksizliğimiz bir handicap olmaktan çıkıp erdem haline geldi.” (24) Şu anda, şimdi ne yaptığımızı bildirmemizi çok önemli bulur olduk. “En önemli mesele, ‘gözönünde olmak.’” (24) Belki şu yararı var Twitter benzeri uygulamaların: Görülüyorum öyleyse varım. Ünlüler dünyası tam da bunun kanıtı olarak orada.

Öte yandan ‘sanal seks’le birlikte nicelik için nitelik elden gitmiştir (29) Daha fazla cinsellik yaşanmaktadır (!) ama insanlar daha yalnız.

“Yirminci yüzyılın zorba ve kanlı iki totaliter rejimi” (Nazizm ve Komünizm) özel meselelerin kamulaştırılması konusunda ince taktikler geliştirdiler Bauman’a göre. Şöyle diyor: “Günümüzde mahremiyete ihanet edilmesi ya da mahremiyetin ihlal edilmesinden çok bunun aksi bizi korkutuyor.” (37) Sürdürüyor: “Aynı sebeple cep telefonunun toplumsal hayata girişi, tüm pratik amaçları ve niyetlerine rağmen özel ve genel zaman, özel ve genel mekân, işyeri ve ev, çalışma zamanı ve eğlence zamanı, ‘burası’ ve ‘orası’ arasındaki sınırları ortadan kaldırdı (Bir cep telefonu numarasına sahip kişi her zaman ve her yerde ‘burada’, yani erişilir oldu.” (38) Böylece akışkan modern düzenimizde ‘yalnızların sürekli temas halinde ola ihtimali’nin teknik temeli çatılmış oldu cep telefonlarıyla birlikte: “İletişim teknolojilerinin söz konusu en büyük başarısı, her şeyden önce insanların birlikte yaşama pratiğinden doğan can sıkıcı karmaşayı sadeleştirmesi değil, çok katmanlı kalın ve yoğun orijinalinin aksine ince ve sığ bir uyumlu tabakaya sıkıştırmasıdır.” (42)

Günümüz gençliği için “en değerli an sahip olma anıdır, sonsuza dek sürecek dostluk değerden düşmüştür.” (48) Bauman bekleneceği üzere modaya, tüketime sıkça dönüyor: “Tüketici biyolojik evrimin tartışma götürmez bir hükmü değil, toplumsal bir ürün. Tüketiciğin kurallarına göre yaşayıp hareket etme arzusundaysanız sadece hayatta kalmak için tüketmek yetmiyor. Tüketici salt tüketimden çok çok başka. Tüketici çok amaçlı ve çok işlevli bir fenomen: sanki her tür kilidi açan bir tür maymuncuk, baştan aşağı genel bir beceri. Tüketici her şeyden önce insanları tüketiciye çevirmek ve bunun dışındaki diğer tüm yönlerini önemsiz ve sonradan türemiş saymak, aşağı sıralara indirgemektir. Tüketici aynı zamanda biyolojik ihtiyaçları ticari sermayeye, hatta bazen siyasi sermayeye dönüştürmek demektir.” (73) Tam da düşündüğüm gibi devam ediyor Bauman: “‘Vatandaşlık’ kelimesinin anlamı görevinin bilincinde bir tüketici modeline doğru evrilirken, ‘vatanseverlik’ kelimesinin anlamı da azimli ve kendini adanmış bir alışveriş modeline dönüştü.” (74)

İlaçlar ve hastalıklar da sorunun önemli bir parçası. Hastalık, sağlık için güdümlü küresel riskler yaratmaktan ve bunun aşağılık siyasetlerinden söz ediyor Bauman. Obeziteye özellikle eğiliyor. Kuşkusuz ekolojik felaket söylemi çok uzakta değil. Uyarılardan haberimiz olmadığını söylemekten vazgeçmenin zamanı, diyor. (96)

Arkadan bir başka dünya gerçeğine, ‘eğitime düşman dünya’ya iki-üç makalesini ayırıyor. Ne demek olduğunu neredeyse unuttuğumuz, ‘hayır’ sözcüğüne

dikkat çekiyor: “Belirsizliğe karşı verilen savaş asla her yönüyle kazanılamaz. Ama bize çatışmaları kazanma şansı veren tek strateji bu.” (117)

Yeryüzü ölçeğinde bir ‘ara dönem’ içinde miyiz? Belki de Bauman’ın belirttiği gibi “küresel sorunların üstesinden ancak küresel çözümlerle –şayet varsa- gelinebilir.” (130)

Bir başka soru: Neden dine gereksinim duyarız? Yazara göre Tanrı ancak insanlıkla birlikte ölebilir, çünkü tüm evrenin tek yetkili yargıcı Tanrı olabilir ancak. (135)

Yaklaşan kriz ve işsizlik konusunda kaygı ve çözümlerini dile getiren Bauman, siyaset, liderlik, kent kültürü, yabancı düşmanlığı irdelemelerinden sonra 44. mektubunda şöyle bir şey söylüyor: “Thomas Hardy, ‘insanın kaderi karakteridir,’ derken buna işaret etmişti. Kader ve kaderin gerilla birlikleri olan rastlantılar, yaşam sanatçısının yüzleşeceği tercih yelpazesini belirler. Ama hangi tercihleri yapacağını yaşam sanatçısının karakteri belirler.” (193)

Bauman son olarak kendi önerisini de ima ediyor. O da bir yandan Camus etiği, öte yandan şu (Karakter): “Oyuncunun kontrolü dışında kalan kader ve rastlantılar, bazı seçimleri diğerlerinden daha mümkün kılar. Ancak karakter bu istatistiksel olasılıklara kafa tutar. Kader ve rastlantının, her şeye kadir olduğuna inalılır ya da böyle bir iddia vardır. Karakter onları bu güçten yoksun bırakır. Sızlanmadan kabullenmek ve koşulların dayattıklarına başkaldıracak cesur kararlar almak arasında durur karakter. Olasılık ya da akla yatkınlık testlerinden geçmiş tercihleri başka bir teste, son derece çetin, ödün vermeye ve bahaneler bulunmaya çok daha fazla dirençli bir teste, yani manevi teste tabi tutan karakterdir. Cadılar bayramı arefesi, 31 Ekim 1517 günü, Martin Luther’i Wittenberg ‘deki Saray Kilisesi’nin kapısına dini inançlara ters düşen 95 maddelik tezini asma riskini göze alırken ‘Ich kann nichts anders’ (Başka türlü yapamam) demeye yönelten yine onun karakteridir.” (194) Bu önermesini boşlukta bırakmıyor dediğim gibi yazar, örnekliyor: Albert Camus. Ne demişti o: “İnsanın özgürlüğü daha iyi olma şansından başka bir şey değildir... Özgür olmayan bir dünyayla başatmenin tek yolu varoluşunuz bizzat bir başkaldırı halini alana kadar mutlak bir biçimde özgürleşmektir.”

Böyle olunca, Bauman için de bir Sartre gereği kaçınılmaz oluyor haliyle.

(2012)

*

Bauman, Zygmunt; Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?
(Does Ethics have a Chance in a World of Consumers? 2010),
Çev. Funda Çoban/İnci Katırcı,
De Ki Yayınları, Birinci Basım, Ekim 2010, İstanbul, 219s.

Bauman’a ve onun temel tezine (“Katı olan her şey buharlaşır...”) aslında itirazım var. Onu (tezini) örneğin, Ritzer’in yaptığı gibi bilimsel bir girdi olarak şurda ya da burda kullanmadan önce iki kez düşünmem gerekecek hep. Çünkü bu tezin kuram, olgu, anlatım ve bağlamsal amaca uygunluk açısından değişik kullanılma yetenekleri taşıdığını görüyorum. Olgularca doğrulanması kuramsal yeterliliğinin kanıtı olamayacağı gibi orta-üst düzey çözümleme ya da betimlemelerde işlevselliği (başka bir tezde bir boşluğu doldurabilmesi) doğrulandığı anlamına da gelmez. Mesele küresel bir tez için küresel ölçekte ve yığinsal kanıt (olgu) bulmanın zor

olmayacağında. Somut olgular denli, üretilmiş, yeniden sürece sokulmuş olguları da dikkate alırsak, neden daha önlemleri olmamız gerektiği kolayca anlaşılır.

Aslında kitabın derdi sınırları (ulusu) aşan göç ve akışkan insan devrimiyle ilgili küresel olguya karşı direncin yanlısına, daha önce temellendirdiği tezi bağlamında değinmek, işaret etmek. Yanıtını aradığı şey de bununla ilgili. Batı (küreselleşmiş akışkan dünyanın en yetkin, donanımlı coğrafyası) önüne geçilemez göç olgusuna nasıl tepki gösterecek? Yazarın çözümü, hiç değilse akımın önüne geçmeyerek ve Batının taşıdığı değerlerin sürece katılımını sağlayarak, biçiminde.

Son zamanların modası olan bu tezler (akışkanlık, imparatorluk, vb.) karşıtlığım şuradan geliyor: Bu sonuçların altında yatan daha temel ve belirleyici bağlantıların yok sayılması. Toplumsal dinamiğin 21.yüzyıl başına değin etkili tüm açıklamalarını yetersiz bulmak da ne, yok ve geçersiz saymaları. Gözlem ve çözümlemelerin birden yersiz, verisizleşmesi... İnanalım mı? Yoksa olgunun ağısı yapısı, yaygınlığı ve görünmezliği bu tür tezler için ıvecen ve bitek bir ortam mı oluşturuyor? Usumuza ilk gelen neden geçmişin tüm açıklamalarının artık geçersizleştiği yönünde... Olguyu tüm özellikleriyle kavradığımızdan nasıl bunca güvenli olabiliyoruz?

Çok ayrıntıya girmeden biraz daha yakından bakmak istiyorum.

Öyküyü şöyle özetliyor Bauman. *Toprağa bağlı, dışlayıcı ve bölünmez egemenlik ilkesini koruyup pekiştirme ve egemenlik bölgesini geçersiz sınırlarla çevreleme niyetindeki 'katı' modernlikten, belirsiz ve son derece geçirgen sınırlarıyla, mekânsal uzaklığın ve toprakları savunma yetisinin durdurulamayan yitimiyle ve de her bir sınır üzerindeki yoğun insan hareketiyle 'akışkan' modernliğe geçiş* (13). Bu teze bağlı olarak 'eski ve dirençli alışkanlıklarımız' değişimini çok da yadırgamıyoruz okur olarak. İvecenlik dediğim bu, geçişin altı yeterince dolu değil. Akışkan toplum betimlenirken teknik altyapı öylesine tek yanlı ve yeterli bir belirleyiciye dönüştürülüyor ki (bir tür cambazlıkla) diyalektikle ilgili sessizliğin arkasındaki niyetten kuşulanıyoruz ister istemez. Bana kalırsa şu ağ dedikleri şeyin sıvı davranışlı, sıkıştığında başka bir alana ve açıklamaya kaçışı üzerinde durmalı enine boyuna ve bu bir yöntem sorunudur öncelikle ve yalnızca. Kaçak güreşme deriz biz buna. Kendini en iyi bulduğun yerde, konumda olma... Önce şuna bir karar verilmeli: bu bir durum saptaması, betimlemesi mi, yoksa elden geldiğince bütünsel, kavrayıcı bir açıklama çabası mı? Her ikisi birden dersek ortada bilimsel, hatta felsefesal bir sorun var demektir. Zemin böylesine kaypak olunca hiçbir kavram üzerinde durmuyor. Bauman'ın geçmişin formatına dönmeyişi önemli olmakla birlikte onu aklamamıza yetmez kanımca.

Küreselleşmiş dünyada etiğin şansını sorguladığı bölümde kendimizi sevmeye giden yolun başkasınca sevmek olduğunu (33), özellikle hınç (Scheeler), Levinas vb. dolayında ırdeleyen yazar, bir sonraki bölümde 20. yüzyılın acı deneyimini ve mirasını anımsatıyor ve şu tartışmalı sözleri yazıyor: *"Aslında modern devlet, yönetilemeyen ve bu yüzden de hoşla gitmeyen her şeyi dışlayarak insanların meselelerini yönetmekle meşguldü. Şunu da ekleyebilirim ki, belirsizlik ve belirsizliğe sebep olan ya da belirsizlikte katkısı olan her şey (yönetilmeye direnen, sınıflandırmadan kaçan, eksik tanımlanmış, farklı sınıflara kayabilen, muğlak ve müphem olan her şey), insanların gelecekte yaratacakları düzenin, dışlanması gereken en büyük ve en zehirli pisliğiydi. Modern devlet, arındırma faaliyeti ve temizlik emeliyle meşguldü."* (72) Modern devleti faşizme (faşist devlet) indirgeme Bauman'ın tezini mi güçlendiriyor acaba? Açıkca, modern devlet Holokast'a imkan verdi (76), diyor. Bence bu hem doğru, hem yanlış... Sorun tam da burada, bu durum bu sonucu çıkarmak için yeter mi? Katılıyorum: *"Kökleri küresel boyutta yatan*

sorunların yerel çözümleri yoktur (...) Küresel sorunların yalnızca küresel çözümleri vardır. Küreselleşen dünyada, insan sorunları ancak insanlığın birlik olmasıyla ele alınabilir ve çözüme kavuşturulabilir.” (96)

Açık toplum düşmanları korosuna (Popper) Rorty üzerinden katılan ve Platon’dan Marx’a sakızıyla büyük kuramı yeniden ufalayan Bauman (98) şöyle bağlıyor: “Birörnek, evrensel olarak paylaşılan yaşam koşulları görüşünün yerini esasen sınırsız çeşitlilik, eşit olma hakkının yerini ise farklı olma ve farklılığını koruma ve bu sebepten ötürü onur ve saygıdan mahrum edilmeme hakkı alıyor.” (104) Dikey denksizliklerin yerini hızla dolduran yatay süreçler alalamasına bağlı bir kavramı derinleştiriyor arkasından: Denk-lik. “Yani oyuna katılma hakkının tanınması, dışlanma hükmünü bozmak ya da böyle bir hükmün gelecekte uygulama ihtimalini engellemekle.” (105) Şimdi bir deyişe dikkati çekeceğim, içerik önemli değil: “İnternetin pek çok etkisinden biri (...) ortadan kaldırmış olmasıdır.” (114) Bauman’ın araya neler koyduğunu kestirmek hiç zor değil. Ama doğru mu? Hayır, olgunun görünmezleşmesiyle yok olması arasındaki ayrımı görmezden gelmek bir iyi niyet belirtisi olabilir mi? Tüketim toplumunda sosyal devletin görevini anımsatmak içinse (modern toplum ve sosyal devlet politikalarını harcadıktan sonra) geç olabilir (123)

Kültür ve sanatın akışkan dünyada çelişkilerine işaret eden yazar, son bölümün başlığını, bu gereksiz uzun tutulmuş kitabın ana tezi olarak atıyor: **Dünyayı Avrupa’ya Misavirperverce Davranılan Bir Yer Haline Getirmek**. Tanısı şu: “Avrupa yerel olarak üretilmiş sorunlarına küresel bir çözüm icat etti ve böyle yaparak diğer insanları umutsuzluk içinde ve boşu boşuna ‘küresel olarak üretilmiş sorunlara yerel çözümler bulması’ için zorladı.” (192) Görevse buradan çıkar: Gadamer’e yaslanarak, Avrupa’nın görevi, ‘ötekinin gözünden’ öğrenme sanatını öğrenmek. (202) Bu Avrupa’nın yazgısı. Sonuç:

“Yüz yüze kaldığımız seçenekler iki tanedir: Ya şehirlerimizin ‘yabancılar korkulan ve onlara güvenin olmadığı’ terör merkezlerine dönüşmesine ya da karşılıklı nezaketin ve ‘yabancıların dayanışmasının’ –şimdiye kadarki en zor testlere tabi tutularak güçlenmiş ve şimdide/gelecekte hayatta kalmaya devam eden/edecek olan bir dayanışma- sürmesine izin vereceğiz.”

(2012)

*

Bauman, Zygmunt; Akışkan Aşk (Liquid Love, 2003), Çev. Işık Ergüden
Versus Yayınları, İkinci Basım, Ocak 2012, İstanbul, 212 s.

*

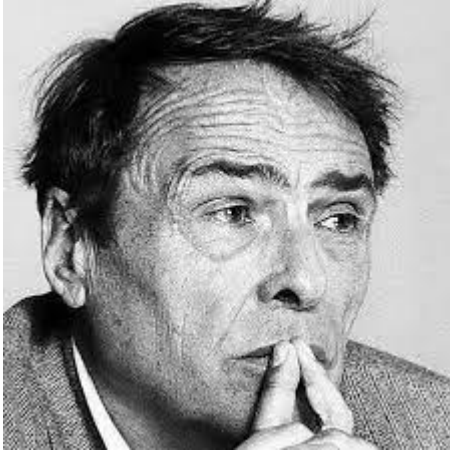
Bauman, Zygmunt; Yaşam Sanatı (The Art of Life, 2008), Çev. Akın Sarı
Versus Yayınları, Birinci Basım, Aralık 2011, İstanbul, 196 s.

Günümüz dünyasını bir tür (toplumbilimsel) akışkanlar mekaniği ile açıklayan, yankılanmış toplumbilimci, düşünür Bauman'ın kuramsal çalışmalarından etkilenmiş olsam da bu iki denemesinden zevk almadığımı ve sonuna dek okumayı başaramadığımı belirtmek zorundayım. İki kitap da bana bir şey vermedi.

(2015)

PIERRE BOURDIEU (1930-2002, Fransa)

Bourdieu, Pierre; Karşı Ateşler (Contre-Feux, 2003), Çev. Halime Yücel, Yapı Kredi yayınları, Birinci basım, Ocak 2006, İstanbul, 166 s.

İlk Bourdieu okumam. Değişik yerlerde yaptığı konuşmaların, belli bir izlek çerçevesinde derlenmesi olan (Fransa'da özgün baskı iki cilt, Türkçedeki seçmeler) **Karşı Ateşler**, etkili, ufuk açıcı...

Pierre Bourdieu (ne yazık ki öldü) olağanüstü biri. Bence devrimci geleneğin de, kendisini Marksist çizgi içinde ne kadar görüyor bilmiyorum, en önemli çağdaş halkalarından biri. '*Küresel*' kalkışmayı, karşı devrimi hızla kavramış, eleştirmekle yetinmek yerine kavram ve arkasında yatan tasarımla savaşım için eylemli bir izlence arayışına girmiş, bunu gerçekleştirmek için sıvamış kollarını. Benim aradığım şey Bourdieu'ymüş diyeceğim neredeyse.

Yapıtın kapsamlı özetini çıkarmak isterdim. Kararsızım. Ama genel olarak iletisini kavramak ve aktarmak daha önemli geliyor bana.

Tam kendi gündeliğim içinde '*küreselleşme*' diye dayatılan kavramdan ne anlıyorsam bunun *MR*'ını çeken büyük toplumbilimci, benim yanıtını bulamadığım çözüm arayışını ulusal duruşta, ama bununla asla yetinmeyerek uluslararası girişimde ve bununla da yetinmeyerek geleneksel emek örgütleyici (*sendikal*) yapılarda dönüşümlerle sağlanabilecek örgütlülük ve direnişlerinde görüyor, gösteriyor. Tokyo'da, ABD'de, üniversitelerde, emek tartışmalı oturumlarında, her yerde, her yerde bıkmadan yorulmadan bunu anlatmış. Bu beni etkiliyor işte, gerçekten ürpertici. İşte bilim insanı, işte insan, diyorum.

Basınıyayının (*medya*), ekinin, işgücünün, dayatılan *çalışma* anlayışının, siyasetleştirilmenin, *Uluslararası Para Fonu*'nun (*International Monetary Fund*, **IMF**), *Gümrük Ödemeleri ve Alımsatım Genel Anlaşması*'nın (General Agreement on Tariffs and Trade, **GATT**), *Çokyanlı Yatırım Anlaşması*'nın (Multilateral Agreement on Investment, **MAI**) bu güçlü eleştiriden payını aldığını ve gerçek yüzlerinin sergilendiğini söylememe bile gerek yok.

Bourdieu'dan bir yol, bir yordam (*strateji*) çıkarılabiliyor. O küresel ağız devrimlerinin (!) nasıl bir saldırı, karşı devrim olduğunu kanıtlıyor. Kimlerle bir araya

gelinmeli, kimlerle dayanışmalı, bağitlar, direniş gücü oluşturmali? Ulus devlete nasıl bakilmali?

Avrupa Toplumsal Devinimi’nden başliyor soruyu yanıtlamaya elbette. Doğrusu da bu.

O zaman, yapılabilecek en iyi şey, Türkçedeki tüm Pierre Bourdieu kitaplarını edinmek, ortaya çıkarıp tümünü bir an önce okumak. Uzatmaya gerek yok. Çok anlamlı birkaç alıntı yapmakla yetineceğim:

“Devlet birkaç anlama çekilebilir bir gerçekliktir. Egemenlerin hizmetinde bir araç olduğunu söylemekle yetinmeyiz.” (28)

“Bugün (...) insanlığın en ender kültürel kazanımlarının ekonomik, toplumsal temellerinin yıkımı bekleniyor.” (31)

“Toplumsal hareketler, iletişim danışmanları, televizyon danışmanları, vb. kullanan düşmanlarına göre birçok simgesel devrimde geridirler.” (44)

“Neo-liberal düşüncenin güçlerinden biri, kendini bir tür “varlığın büyük zinciri” olarak tanıtmasıdır.” (45)

“Bugün, televizyonla birlikte ve televizyona karşı özel savaşım izlenceleri olmadan toplumsal savaşlar yürütülemez.” (47)

“Militalara araştırmanın en ileri kazanımlarını iletmeyi sağlayacak yeni anlatım biçimleri bulmayı diliyoruz.” (48)

“Savaşımaların Avrupa eşgüdümü çok gecikmiştir. Sendika örgütleri büyük fırsatların geçip gitmesine izin verdiler.” (53)

“Tüm bu düzenekler genel bir politikadan uzaklaştırma ya da daha doğrusu politikadan düş kırıklığına uğratma sonucunu üretmekte işbirliği eder.” (61)

“Bu tarihsizleştirilmiş ve tarihsizleştirici, indirgenmiş ve indirgemeci bakış açısı dizisel gerçekleşmesini, televizyon aktüalitelerinin sonunda hepsi birbirine benzeyen, birbirini izleyen görünüşteki anlamsız sorunların, yoksul halkların kesintisiz geçidi, açıklamasız beliren, çözümsüz kaybolacak, bugün Zaire, dün Biafra, yarın da Kongo olan ve böylece tüm politik zorunluluktan arıtılmış, ancak en fazla belli belirsiz insani ilgi uyandırabilen art arda gelen olayların verdiği dünya imgesinde bulur. Tarihsel bir bakış açısı olmadan birbirini izleyen bu bağıntısız trajediler (...) Böylece rekabetin baskıları, televizyonları şiddet, suç, etnik savaşlar ve ırkçı kinle dolu bir dünya imgesi üretmeye ve her şeyden önce, kendini geri çekmesi ve koruması gereken, hiçbir şey anlaşılmayan ve bu konuda hiçbir şey yapılmayacak olan birbirini izleyen anlamsız yıkımlar, anlaşılmaz ve kaygı verici, tehdit edici çevrenin günlük seyrini önermeye yöneltmek için mesleki göreneklerle birleşirler.” (62)

“Medya, bütün içinde, izleyicilerin kuşkusuz birincil olarak en depolitize kesimlerini, erkeklerden çok kadınları, daha bilgililerden çok daha az bilgilileri, varlıklılardan çok yoksulları etkileyen bir depolitizasyon etkenidir.” (66)

“Günümüzün erkek ve kadınlarının ayırıcı özelliği olduğunu düşündükleri utanmazlıktan yakınanlar, yakınmalarını bunu kolaylaştıran ya da gerektiren ve ödüllendiren ekonomik ve toplumsal koşullara aktarmayı unutmamalıydılar.” (72)

“Geçicilik, çalışanları boyun eğmeye, sömürülmeyi kabullenmeye zorlama amaçlı, genelleştirilmiş ve sürekli bir durumun kurumsallaştırılması üzerine kurulu yeni bir tür egemenlik biçimine kayıtlıdır.” (73)

“Fransız işçileri hareketi, tüm Avrupa’nın işsizlerine ve geçici çalışanlarına da bir çağrı oluşturuyor: bozguncu yeni bir hareket belirdi ve bu hareket, her ulusal hareketin kendine mal edebileceği bir savaş aracı durumuna gelebilir. İşsizler tüm çalışanlara, bir bakıma bağlı olduklarını...” (77)

“Hareket, katıksız ve kusursuz bir pazarın neo-liberal ütopyasına doğru finansal kuralsızlaştırma politikasıyla olası kılınan ve katıksız pazar mantığına engel oluşturabilecek tüm ortak yapıları sorgulamayı amaçlayan bütün politik önlemlerin (en yenisi yabancı şirketleri ve yatırımları ulusal devletlere karşı koruma amacı güden MAI, çok taraflı yatırım anlaşmasıdır) dönüştürücü ve belirtmek gerekir ki yıkıcı eylemiyle tamamlanır.” (82)

“Bu toplumsal düzenin tek yasası bencil çıkarın ve bireysel kazanç tutkusunun aranması olmayacaktır ve ortaklaşa hazırlanıp onanmış amaçların akılcı izlenmesine yönelik topluluklara yer verecektir.” (89)

“Araştırmacılarla militanları yeni seferberlik ve eylem biçimlerine götüren ortak bir eleştiri ve öneri çalışmasında toplayabilecek yeni bir örgütlenme biçimi tasarlamak mı?” (95)

“Bana, yapılması gereken en acil iş özdeksel, ekonomik, özellikle de örgütsel araçlar bulmak, tüm yetkin araştırmacıları, bugün yalnızca marjinal yayınlarda, gizli raporlarda ya da belli bir topluluk üyelerinden başkasının anlayamayacağı dergilerde özel ve yalıtılmış gücül düşünceler durumunda varolan bir incelemeler ve ilerleme önerileri bütününe ortaklaşa tartışmak ve hazırlamak için, çabalarını militan sorumlulukla birleştirmeye isteklendirmek gibi geliyor.” (96)

“Günümüzde, Avrupa’da iktidardaki sosyal demokratlar parasal tutarlılık ve bütçesel zorunluluk adına son iki yüzyılın en hayranlık uyandırıcı kazanımları evrenselcilik ve eşitlikçiliğin (eşitlik ve adalet arasında ikiye bölünmüş anlam incelikleri yaparak), enternasyonalizmin ortadan kaldırılmasına ve sosyalizm ülküsünün ya da düşüncesinin özünü, yani genel çizgileriyle, ekonomik güçlerin oyununun tehdit ettiği dayanışmaları, ortak ve örgütlü bir eylemle koruma ya da yeniden kurma hırsını yıkmaya işte böylece katkıda bulunabiliyorlar.” (99)

“İlk ön gerçek: Ekonomi, hükümetlerin engellememesi gereken doğal ve evrensel yasalarla yönetilen bir alandır; ikinci ön gerçek: Demokratik toplumlarda Pazar, üretimi ve alışverişleri etkili ve adaletli bir biçimde düzenlemenin en uygun aracı olacaktır; üçüncü ön gerçek: ‘globalization’ özellikle hem pahalıya mal olan hem de işlevsel olmadığı düşünülen iş ve sosyal güvenlik konusundaki toplumsal haklar alanında devlet harcamalarının azaltılmasını gerektirecektir.” (107)

“İlk bakışta görülüyor ki Ulrich Beck ve Anthony Giddens risk toplumunun yükselişini yüceltirken ve tüm ücretli çalışanların dinamik küçük girişimcilere dönüşümü söyleminin bedelini kendi üzerlerine alırken, yalnızca egemenlik altındakilere ekonominin zorlamalarıyla benimsetilen –ve egemenlerin kendilerini dışında tutmaya özen gösterdikleri- kuralları, onların tutumlarının ilkeleri olarak oluşturmaktan başka bir şey yapmıyorlar.” (121)

“Gizlememek gerekir ki iş son derece güçtür, bunun da birçok nedeni vardır: Öncelikle savaşılabacak politik makamlar son derece uzaklaşmış olduklarından –üstelik yalnızca coğrafi açıdan da değil- geleneksel savaşımın çatıştığı kurumlara hiçbir yönden, yöntemleri bakımından da etkenleri bakımından da benzemedikleri için.” (127)

“Bir Avrupa toplumsal hareketi, Avrupa ölçeğinde güçlenmesinin ve birleşmesinin önündeki dış ve iç engelleri aşabilecek yenilenmiş bir sendikacılığın katılımı olmadan tasarlanamaz.” (132)

“Gerçekte, tarihte ilk kez popüler bir kültürün... en cheap ürünleri şık diye benimsetilir; baggy pant’ler, yarı beline kadar düşük pantolon giyen yeni yetmeler, ultra şık ve ultra modern olduğunu düşündükleri giyim modasının, kimi dövme beğenileri gibi ABD hapishanelerinde doğduğunu bilmiyorlar kuşkusuz!” (144)

“Gombrich’in dediği gibi, ‘sanatın çevresel koşulları’ bozulduğu zaman, sanat çok geçmeden ölür.” (145)

“Tüm ekonomik ve kültürel kurumlar üzerine birbirine bağlı fiş dolaplarıyla donanmış bir Big Brother türü, etkin, başarılı, ne yiyip ne yiyemeyeceğimize, ne okuyup okuyamayacağımıza, televizyonda ya da sinemada ne görüp göremeyeceğimize vb. karar vererek ordadır, oysa en aydın düşünürlerden birçoğu, şimdi bile olup bitenlerin XVIII. yüzyıl filozoflarınıninki gibi evrensel devlet tasarıları üzerine skolastik spekülasyonları eklediğine inanıyor.” (150)

“Üstelik yavaş yavaş üretim, özellikle de dağıtım araçlarından yoksun kalan en özerk kültürel üreticilerin durumu hiçbir zaman bu kadar tehdit altında ve zayıf, ama asla bu kadar ender, gerekli ve değerli olmamıştı kuşkusuz.” (152)

(2007)

*

Bourdieu, Pierre; Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi (La Distinction, critique sociale du jugement, 1979), Çev. Derya Fırat/ Günce Berkkurt, Nika yayınları’nda Birinci basım, Mayıs 2021, İstanbul, 642 s., Büyükboy.

Geçmişte birkaç kitabını okuduğum Fransız toplumbilimci, insanbilimci, felsefecisi Pierre Bourdieu (1930-2002) Marksizm dışından hep yakınlık duyduğum bir düşünür oldu. Türkçede epeyce çalışması yayımlandı. Marksizmin ‘sınıf’ kavramı

genelleştirmesine karşı çok daha inceltilmiş ve katmanlaştırılmış, bireyi kuşatan tüm halkaların binişik arakesitinden tanıma getirdiği, yine toplumsal, somut yerlem (*koordinat*) belirleme yönünde araştırmaları titiz alan araştırmaları ve toplumbilimsel verilerle tutarlı biçimde beslenir. Marksizmin 'sınıf' kavramını bir örnekleme (modelleme) çözümlemesinin gerek ve yeter kavramı olarak anlamak bana her zaman doğru gelmiştir, hemen belirtiyim. Kavramın, içeriğin tümünü kapsamak gibi bir savı olmaz, olamaz kaba Marksizm yorumlarına karşın. **Ayrım** da bundan 40 yıl önce Bourdieu'nün daha önce geliştirdiği tezlerin sıkı bir alan araştırması üzerinden yeniden ve ayrıntılı bir sunumu sayılmalı.

Dili güç, okunması zor kitabın **Giriş** (s.43-53) ve **Sonuç** (s.551-573) bölümlerini okumakla yetindim, ötesini zaman bedeli yüksek olacağı için göze alamadım. Ama asıl çeviride kullanılan Türkçenin inanılmaz ve gereksiz eskitilmesine dayanamadım. Türkçe böyle bir bilimsel çalışmayı parlak, ışıltılı ve duruluk ve kıvraklıkla bundan 60-70 yıl önce karşılayabilecek varsıllık ve güzellikteydi. Bu geçen on yıllarda eski ve anlamsızca sözcük tutkusu nereden kaynaklandı (araştırılmaya değer). Türkçemizle birlikte daha birçok şeyi birlikte yitiriyoruz, örneğin burada biraz da Bourdieu'yü. Emek ürünü çeviri ciddi bir Türkçeleme düzeltimi gerektiriyor, o zaman dilimiz Bourdieu'yü gerçek anlamda kazanmış olacak.

Birinci kısım, **Beğeni Yargılarının Toplumsal Eleştiri** genel başlığıyla açılıyor ve iki bölümde **Kültürel Soyluluğun Unvanları** ile **Kültürel Soyluluğun Kademeleri** inceleniyor.

Pratiklerin Ekonomisi başlıklı ikinci kısımda, ayrı ayrı bölümler olarak **Toplumsal Uzam ve Dönüşümleri, Habitus ve Yaşam Tarzları, Alanların Dinamiği** ayrıntılı ele alınıyor.

Üçüncü kısım, **Sınıf Beğenisi ve Yaşam Tarzları** genel başlığı altında **Ayrımın Anlamı, Kültürel İyi Niyet, Zorunlu Olanın Seçimi, Kültür ve Siyaset** ana bölüm başlıklarını oluşturuyor.

Ayrıca yayım sonrası tartışmalar, ekler ve **Sonuç** bölümüyle bitiyor kitap.

*

Çevirmenlerin yazdığı sunuşta, **Ayrım**'la Bourdieu'nün yapmak istediği şöyle betimleniyor: "Ayrım, *toplumsal sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki farkları, resim veya müzik bilgisi, müzelere gitme sıklığı, giyim, mutfak, fotoğraf, siyaset, kozmetik, spor gibi birbirinden çok farklı konularda irdelleyerek, 60'lı ve 70'li yıllardaki Fransız toplumunun bir betimlemesini yapar. Kitap, bireylerin, bu birbirinden oldukça farklı konularda tezahür eden beğenilerinin uyum içinde olduğunu gösterir.*" (11)

Bir başka ikilinin, Güney Çeğin/ Emrah Göker'in ikinci sunuşu ise şöyle bitiyor: "Sonuç olarak Ayrım çalışmasıyla Bourdieu sınıf savaşının gizli bir boyutuna, kültürel tüketimin çok değişkenli ve müphem karakterine eğilerek, felsefe tarihinin en muamma sorularından birine, yargının kökeni ve işleyişi sorusuna sosyo-tarihsel ve ampirik bir cevap sunmuş olur. Beğeniyi bireyselliğe indirgemeden, onu toplumsal ihtiyacın form değiştirmiş tezahürü olarak görür. Böylelikle de beğenin yaşam tarzını art de vivre olarak dayatmada, konumsalıkları muhafaza etmede ve sınıf mücadelesinde bir koza tahvil etmede ne denli hayati olduğunu saptar. Homo esteticus artık sosyal bilimlerin odağındadır." (35)

Bourdieu kitabına şu tümceyle başlar: "Bir kültürel mallar ekonomisi mevcuttur; ancak ekonomizme düşmemek için bu ekonominin özgün işleyiş mantığının ortaya çıkartılması şarttır." (43) Az ileride beni yıllardır düşündüren bir saptaması gecikmez: "Sanat yapıtı, ancak kodlanmış olduğu kodla donanmış kişi için bir anlam ifade eder, bir ilgi odağı olur." (44) Alttaki dönüşümlü eytişimi kavramak düşünme tarihinin en çetrefil sorununa bir çözümü de duyumsatır. Ekler: "Demek oluyor ki, sanat yapıtıyla

karşılaşmanın -her ne kadar genellikle öyle görülmek istense de- ilk görüşte aşkla hiçbir ilgisi yoktur ve sanat aşkından haz almayı sağlayan duygusal kaynaşma edimi- Einfühlung- bir tanıma edimini, bir bilgi birikiminin ve kültürel yetkinliğin kullanılmasını gerektiren bir şifre ve kod çözme işlemi varsayar.” (44-5) Daha ne eklenebilir bilemiyorum. Bu Bourdieu yaklaşımını yine üstleniyorum. Sanatçının saf niyeti tüketicinin saf niyetiyle çakışmaz elbette. O geçmişten ve gelecekte düzgülenmeye karşı özgürlüğü savunur gibidir olanca saflığıyla. Ama çelişkiler ‘açık yapıt’tan öteye geçmez. Ayrımdır ürün ve tam bu noktada yapıt. O zaman ardyapısalcı Derrida’yla bir bağlantı kurmak gerekebilir. Olan şudur: ‘sanat dalına özgü gelenek içinde kayıtlı olan zorunluluk dışında’ herhangi bir zorunluluğa boyun eğilmeyecektir artık, sanata öykünen sanata geçilmiştir. (46) Aslında büyük çanak, ayrımın beslendiği girişimler, ‘karakteristik yatkınlık sistemleri (habitus) içine yerleşmişlerdir. Beğeni sınıflar ve sınıflayanı da sınıflar.” (48)

Yukarıdaki bölümce Bourdieu’ye borçlu kaldığım şeyi az çok özetliyor. Ama sürdürelim. *“Böylelikle, sosyologların sınıfladığı toplumsal eyleyiciler, sadece sınıflanabilir edimlerin değil, aynı zamanda kendileri de sınıflanmış olan sınıflama edimlerinin üreticileridir. Toplumsal dünyaya dair bilgi, ona dair pratik bilgiyi de göz önünde bulundurmalıdır. Pratik bilgi toplumsal dünyadan önce vardır ve toplumsal dünya bilgisi, ilk aşamada, onun doğurduğu kısmi ve çıkar güden temsillere karşı kurulmuş olsa bile, kendi bilgi nesnesine pratik bilgiyi dahil etmeyi gözden kaçırmamalıdır.” (552) Yapılandıran etkinliğin ilkesini...evrensel biçimler ve ulam (kategori) dizgeleri oluşturmaz kuşkusuz. “Ama kolektif tarih boyunca oluşturulmuş, bireysel tarih boyunca edinilmiş, pratik durumda ve pratik için (ve saf bilgi amaçları için değil) işleyen bir bedene işlemiş kalıplar sistemi oluşturur.” (553) Toplumun temel yapılarının bedene işlemiş durumu olan bölme ilkeleri “hem ortak hem de anlamlı bir dünyanın, sağduyulu bir dünyanın üretimini olanaklı kılar.” (554) Tam da işte bu bölünmeler, ayrımlar üzerinden “toplumsal düzen beyinlere yavaş yavaş kazınır. Toplumsal bölünmeler, toplumsal dünyaya bakış açısını düzenleyen bölme ilkelerini oluşturur.” (556) Bana kalırsa bu yanıt Husserl çıkmazının görüngübilim ardı çözümüdür de. “Her şey toplumsal bir koşula eklemlenmiş toplumsal koşullanmaların”, bedenlenmesi, bir bedene bağlanarak taşınması ile ilgilidir. Bu noktada Bourdieu ‘çıkartıcı gönderimler’ (atıf) ve ‘sınıflandırma savaşı’na (mücadele) yoğunlaşır. (561-8) Ve şöyle der: “Kelimelerin düzeni şeylerin düzenini hiçbir zaman kati bir biçimde yeniden üretmez.” Bir dizi çıkarım sökün eder. Kendisi zaten gerekli çıkarımlarını yapar. Sözcük ve nesne birebir örtüşmeyeceğine göre. Koşullayarak ve koşullanarak dönen bir yerleşim ve sapma anlatısı tür ve beden üzerinden tarihlenir. Bu durumda tartışma gelir gerçekliğin nasıl simgelendiğine ve simgenin nasıl gerçeklik kazandığına dayanır: **Temsilin Gerçekliği ve Gerçekliğin Temsili.** (569-71): “Toplumsal özneler kendilerini kavrayan toplumsal dünyayı kavrarlar. Bu, onları nitelendirmek için, bedenden başlamak üzere, fiziksel dünyanın herhangi bir nesnesi gibi sayılabilen ve ölçülebilen maddi iyeliklerle yetinilemeyeceği anlamına gelir. Sonuç olarak, toplumsal olarak oluşturulmuş algı ve değerlendirme kalıplarıyla donanmış eyleyiciler tarafından aynı sınıftan başka eyleyicilere gönderme yapılarak algılanan ve değerlendirilen, bedenin boyu veya hacmi, toprak mülkiyetinin veya taşınmaz mülkiyetinin yüz ölçümü gibi iyeliklerin, sembolik iyelikler gibi işlemeyeni yoktur.” (569)*

Doğrusu Bourdieu okumasının yaratıcı bir okuma deneyimi olduğunu bir kez daha anlamış olmaktan ötürü mutluyum.

Dipçe:

İki çevirmen ayrı bölümler çevirmiş gibi. Kimi bölümlerde ağıdalı Türkçe başka bölümlerde özenli, arı bir Türkçeye bırakıyor yerini.

(2021)

*

Bourdieu, Pierre; Heidegger'in Politik Ontolojisi (L'ontologie politique de Heidegger, 1988), Çev. Aslı Sümer, MonoKL yayınları, Birinci basım, Aralık 2018, İstanbul, 166 s.

Genç, felsefeyi batıdan aparan yurtsuz denebilecek felsefecilerin kotardığı *MonoKL Yayınevi*'nin, Türkçe felsefe dilinin evrimine, gelişmesine verdiği zararı başka hiçbir yayınevi vermemiştir. Volkan Çelebi'yle küçük bir yazılı tartışmamızı anımsar gibiyim. **Varlık ve Zaman**'ın Kaan H. Ökten Yeni Osmanlıca çevirisini savunmuştu bana karşı. Sanırım MonoKL'yi yöneten o.

Felsefeyi ağıdalı bir Yarı Osmanlıca ile anlaşılmasız kılmanın tarihsel geçmişte başka alanlarda getirisi ve sonuçlarını bilmez değiliz. Bu dil tutumu dilleri basamaklandıran bir aşağılık duygusuyla da ilgili. Dillerin gizilgüçlerini ve içdevinim yeteneklerini göz ardı eden bir tür aymazlık. Üstelik birçok dil, coğrafyalarının bağımsızlık ataklarıyla kendini felsefenin, bilimin dili yapma yönünde yaratıcı deneyimlerden geçmiş, önemli adımlar atabilmişken bir geri(cı) dalga kazanımları bilinçle, art düşünceyle silmeye çabalıyor. Geçelim. *MonoKL Yayınevi*'nin önemli bulduğum kitaplarını okuma isteksizliğim dil siyasetleriyle ilgili. Öemli kaynaklara da haksızlık yapıyor bana göre, yalnızca ülkemizin felsefe okurlarına değil.

Bourdieu çok önemseydiğim bir Fransız toplumbilimci. Yaşamıyor yazık ki. *MonoKL* yayını kitabı² ise benim açımdan daha da ilginç. Heidegger söylenini (*mit*) kırma yönünde saygın bir girişim olarak gördüm kitabı. Aslı Sümer'in Türkçesi zaten zor olan Bourdieu dilini iyice anlaşılmasız kılsa da Bourdieu'nün yaptığı Heidegger'in söyleminin toplumbilimsel kaynaklarını, karşılıklarını ve içtenpazarlıklı yatırımını, kısagörüşel (*taktik*) siyasetlerini çözüp görünür kılmak. Bunu ödünsüz, bilimsel bir nesnellikle yaptığı söylenebilir bana göre. İlk bulduğu direğe sarılıp bunu Heidegger'in bacağı sananların uslarını başlarına toplamalarına ne düzeyde yardımcı olur bilinmez, hele böyle bir yayıncılık, dil, çeviri tutumuyla. Olanaksız neredeyse?

Güney Çeğin'in önsözünün ise aynı dil tutumuyla Bourdieu metnine tüy diktğini, biraz da okuru yanılttığını (bana öyle geldi) söyleyebiliriz. Şunu nasıl söyler? "*Argüman sadece Heidegger'e dönük ise bu tezin 'sosyolojik' olduğundan dem vurabilir miyiz? Bourdieu'nün yer yer Freudcu çözümlemelerden nasiplendiğini hesaba katacak olursak, merkezi argümanını empirik doğrulama usullerinden bağışık hale getirmesini nasıl açıklayacağız? (...) Dahası Heidegger'in yapılandırdığı üretim alanını inşa etmeye çalışan Bourdieu'nün kendisi de Fransız alımlama alanının ürettiği dinamiklerle hareket etmemekte midir?*" (18) Pes.

(2021)

² Pierre Bourdieu; **Heidegger'in Politik Ontolojisi** (L'ontologie politique de Heidegger, 1988), Çev. Aslı Sümer, MonoKL yayınları, Birinci basım, 2018, İstanbul, 166 s.

ANTHONY GIDDENS (1931, İngiltere)

Giddens, Anthony; Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (New Rules of Sociological Method, 1976), Çev. Ümit Tatlıcan/ Bekir Balkız, Paradigma yayınları, Birinci basım, 2003, İstanbul, 226 s.

Giddens'ı çok önemli buluyorum, Marksizm dışından Marksizme katkı yaptığı kanısındayım. Yorumcu toplumbilimleri eleştiriden geçiren Giddens, *faillik, edim-teşhisleri, iletişimsel niyet* gibi kavramları geliştirerek sosyolojinin özne olarak yaşam içerisindeki yerini tanımlamaya çalışıyor.

Bu çalışma üzerinde uzunca durmak isterdim, ama zamanım yok yazık ki...

(2006)

*

Giddens, Anthony; Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi (A Contemporary Critique of Historical Materialism, Vol.I-II, 1981-85), Paradigma Yayınları, Birinci basım, 2000, İstanbul, 288 s.

İlk kez Marksizme katkı denebilecek bir eleştiri (okuyorum). Giddens'ı iyi izlemek gerek.

Kuramcı kimliği yaratıcı bir yaklaşımı imliyor. Marksist evrimci tarih anlayışını çöpe gönderen (ve bana göre indirgemeciliğiyle haksızlık yapan) Giddens kendi kuramını temellendirmek için (*Yapılaşma Teorisi*) kimi kavram çiftleri tanımlıyor: *zaman-mekan ilişkileri, zaman-bilinç, orada bulunuş-orada bulunmayış, kurum, topluluk, toplum*.

Kapitalizme özgü temel Marksist yaklaşımla genelde uzlaşan Giddens, kapitalizm öncesi sistemleri yeniden okuyor, denebilir.

Sınıf, sınıf çatışması, egemenlik, sınıf-iktidar ilişkilerini sorgularken Marksizmi yetersiz ve yanlış buluyor. Batının evrensel toplumsal örnekçe olarak alınması bir başka eleştiri konusu. Ona göre, tarihsel materyalizm...insan *praxis*'i kuramının soyut öğelerini somutlaştıran bir şey olarak alınırsa günümüz toplum kuramına bir katkı anlamına gelebilir.

Giddens erk kullanımını mülkiyet ve sınıf ilişkilerinin üstüne yerleştiriyor. Üretim biçimi kavramını da eleştirisinin eksenine koyuyor.

Zamanın metalaşmasından alanın (uzam, mekân) metalaşmasına çıkan Giddens, buradan kent kuramına ulaşıyor (haklı olarak). Ana tezini, eski kent-kır birlikteliği çözülürken, ulus-devletin kapitalist toplumların gelişmesini biçimlendiren 'güç kabı' olarak kentin yerini alması üzerinden geliştiriyor.

Konumunu **karşı-işlevselci** ve **karşı-evrimci** olarak tanımlayan toplumbilimcinin tarihin seyrine ilişkin genel bir kanısı olmayışını yine de doğru bulamıyorum. Sığ evrimciliğe ben de karşı olmakla birlikte... Sorun bence evrimle ilerleme ve gelişmeyi bir arada düşünme koşullanmışlığında...

Giddens evrim kavramı yerine, **uğraksal geçişler** ve **zaman-uzam köşeleri** gibi terimleri içeren **kurumsal organizasyon** ve **değişmenin uzun süresi** yaklaşımını önermektedir. (Dikkate değer bir katkı.)

Giddens'ın bu önemli yapıtı daha titiz bir okumayı gerektiriyor. Diğer çalışmalarıyla birlikte...

Giddens'a dönük bir Marksist eleştiri var mı acaba? Okumak isterdim.

“Tezimin ana çizgisi şöyledir: Güç, egemenlik yapıları; içerisinde yer alan tahsis ve otorite kurma kaynaklarına özgü dönüşüm/dolayım ilişkileri aracılığıyla oluşturulur. Bu iki kaynak tipi farklı toplumlarda farklı ilişkiler içerisinde yer alırlar (...) Kapitalist olmayan toplumlarda genellikle otorite kurma kaynaklarının koordinasyonunun, tahsis kaynaklarının birikiminden daha temel bir değişme gücü olduğu doğru gibi görünür. Bunun nedeni bence otorite kurma kaynaklarının zamansal-alansal uzaklaşmasının temel taşıyıcısı olmasıdır.”

“Sınıflara-bölünmüş toplumlarda, sınıfsal ilişkilerle bağlantılı ekonomik güç nadiren yalnızca ekonomik araçlarla elde edilebilir ya da sürdürülebilir.”

“Dobra dobra söylemek gerekirse, Marx insanları her şeyin ötesinde alet yapan ve kullanan hayvanlar olarak düşünürken ve bunu insan türünü hayvanlarınkinden ayırmanın en temel ölçütü olarak ele alırken hatalıydı. İnsan toplumsal yaşamı ne üretimle başlar ne de onun içinde son bulur.”

“Tarih bir insani proje olarak yeniden ele geçirilemez; ancak ne de insanların projelerinin sonucu olması dışında kavranabilir.”

“Bilginin bir nüfusun gözetimini olanaklı kılan denetlemesi ve tek elde toplanması, daha dağınık halde sınıflara-bölünmüş toplumların çökmeleriyle birlikte, gücün en etkili aracı haline gelir.

Uzunca bir süredir ileri sürdüğüm bir iddiaya göre, 20.yy. sosyal teorilerindeki en olağandışı karanlık noktalardan birisi, nedensel amaçlı bir tarihsel araştırmanın insan etkinliklerinin fazlasıyla açık ve sürekli bir özelliğini -şiddet ve savaşa başvurulmasını- açığa çıkartabileceğini göz ardı etmesidir (...) İki dünya savaşının yerle bir eden vahşetine tanık olan ve hepimizin insanlığı tamamen ortadan kaldıracabilecek bu türden bir üçüncü savaşın eşiğinde sendelediği bu yüzyılda,

sosyolojik düşüncenin bir şiddet taciri olarak devlet üzerinde hemen hemen çok az durması ne ile açıklanabilir?”

“Kapitalist devletin özgünlüğü sorunu, (...) kapitalizmin özgünlüğü sorunu ile ilişkilidir.

- 1. Kapitalizm, bir devlet sistemi ile ilişki içinde...ortaya çıktı (...)*
- 2. Kapitalizmde egemen sınıfın gücünün kaynağı, esas olarak onun tahsis kaynaklarını denetlemesidir (...)*
- 3. Kapitalist devlet, siyaset ve ekonominin kurum olarak birbirlerinden ayrılmaları üzerine kuruludur (...)*
- 4. Kapitalizmde devlet, işbölümünde yüksek oranda bir karşılıklı bağımlılığın bulunduğu bir sınıflı toplum içinde yer alan devlettir.”*

“Kapitalizmdeki ya da diğer toplum tiplerindeki (artık-değer olarak analiz edilen) emek sömürüsü önemli olabilse bile, bir bütün olarak insan toplumundaki sömürüyü her yanıyla ele alan bir teori ortaya koyamaz. Özelde, o artık-değerin -faraza- ortadan kalktığı sosyalist toplumdaki sömürünün eleştirisi için uygun bir temel oluşturmaz.”

*

Giddens, Anthony; Elimizden Kayıp Giden Dünya (Runaway World, 1999), Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınevi, Birinci basım, 2000, İstanbul, 110 s.

Küreselleşmenin yaşamlarımızı nasıl yeniden biçimlendirdiği sorusunun yanıtını TV izlencesi çerçevesinde arayan bu ünlü toplumbilimci ile ilk kez tanışıyorum ve sağdan, ama ussal bir temellendirmeyi dışlamadan konuya bilimci yaklaşımı dikkatimi çekiyor. Sovyet dizgesinin yıkılışını küreselleşme sürecine ayak uyduramamaya bağlayan Giddens küreselleşmenin dikey olduğu kadar, yatay (yerelleşme ve özerkleşme) olarak da geliştiğini, tüm olumsuz ekonomik sonuçlarına karşın küreselleşmeye karşı çıkmanın (korumacılık) yanlış bir taktik olduğunu, ulusal siyasetlerin artık eskisi kadar etkili olamayacağını söylüyor. Ona göre risk kavramı modern kapitalizmin ürünü ve ödenmesi gereken bir bedel. İki tür risk var: 1.Dışsal (doğal) risk, 2.Üretilmiş risk. Nereden bakılırsa bakılsın, risk yönetiminde takılıp kalmış durumdayız. Ve üretilmiş riskin toplumlarında, bilim dışı yaklaşımlar (köktendincilik, vb.) öne çıkmaktadır. Bu noktada Giddens, geleneği (yazar gelenekle alışkanlık arasına sınır çeker) bir sığınma ve savunma alanı olarak (*fundamentalizm, kuşatılmış gelenektir, küreselleşmeye tepkidir ve onun araçlarını kullanır*), aileyi her anlamda eşitliğin kalesi olarak, demokrasiyi demokratikleşmesi ve ulus sınırlarını aşması gereken bir eylemli güç olarak çözümlüyor. Pek çok yanıyla tartışmaya değer bir küçük yapıt.

(2000-2005)

THOMAS DE KONINCK (1934, Belçika)

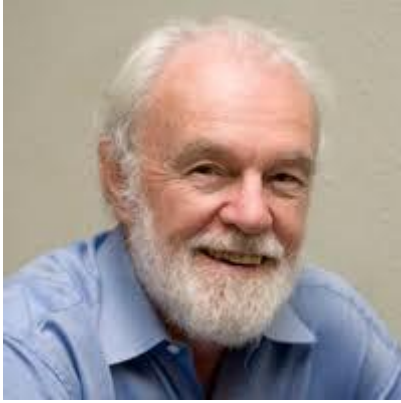

Koninck, Thomas de; Yeni Cehalet ve Kültür Problemi (La nouvelle ignorance et le probl me de la culture, 2000),  ev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Birinci basım, 2003, İstanbul, 186 s.

Günümüzde küçümsenen ve dışlanan kültüre bir sahip çıkma denemesi Koninck'in  alı ması. *Ya kültür ya  iddet!* Bu ikilem gelece imizi belirleyecek.

(2000-2005)

DAVID HARVEY (1935, ABD)

Harvey, David; Sosyal Adalet ve Şehir (Social Justice and the City, 1973), Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, Birinci basım, 2003, İstanbul, 294 s.

Harvey'in yapıtı, bir kentleşme kuramı üretebilmenin olanaklı yolları üzerine sıkı bir deneme diyebiliriz. Geleneksel (liberal) kentleşme kuramı eleştirisinden çok, Marksizmle kent olgusunu tümleştirmede gerçek bir katkı. Bu katkı Marksist terminolojiye değin uzanıyor, örneğin '*üretim tarzı*' kavramının yerine '*iktisadi bütünleştirme tarzı*', vb. Öte yandan eytişimin (*diyalektik*) kentleşme sürecine olağanüstü uygulanmasına bir örnek yapıt ve Marksist toplumsal evrim anlatılarına da kent bağlamında terimsel önerilerde bulunuyor: *Karşılıklılık, Yeniden dağıtımçı bütünleştirme, Piyasa değişimi*.

Beni etkileyen boyut ise burjuva '*planlama*' kavramına getirdiği eleştiri. Kenti duraylılaştıran (sabitleyen) plan kavramı ancak bir araç (*enstrüman*) olarak kullanılmalıdır.

(2000-2005)

*

Harvey, David; Postmodernliğin Durumu (The Condition of Postmodernity, 1989), Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İkinci basım, 1999, İstanbul, 407 s.

Son yıllarda okuduğum en önemli incelemelerden biri. Çok etkileyici. Harvey'in yaklaşımındaki yaratıcılık, diğer önemli ardçağcılık (*postmodernite*) incelemelerinden başka olarak onun önce sorusunu doğru oluşturması, sonra nesnesine geleneksel birikimin ve yöntembilimlerin ışığında kavrayıcı/kapsayıcı bakışı.

Önce çağcılığı (*modernizm*) ve onun kapitalizmle ilişkisini çözümleyen Harvey, ardçağcılığın *kapitalist ekonomi politikteki* karşılığını araştırıyor ve en doğru soru geliyor arkasından: ardçağcılık kapitalizmin mantığı dışında mı? Zaman ve uzam (*mekân*) kavrayışını ve dönüşümünü irdeleyen olağanüstü çözümlemelerinin

sonunda yanıtacak bir yargı vermekten kaçınan Harvey, böylelikle gözümde saygınlığını bir kez daha pekiştirmiş oluyor. Unutamayacağım bir çalışma kusursuz bir çeviriyle.

“Belki kapitalizm, kendi dünya tarihi boyunca her zaman devrimci ve yıkıcı bir güç olarak kalmasını sağlayan kuralları kendi içinde taşıyan bir toplumsal sistemdir. Öyleyse, eğer ‘modernitede güvenilecek tek şey güvensizlik ise’ bu güvensizliğin nereden türediğini kavramak güç değildir.” (128)

“Marx’ın resmettiği şey, kapitalizm koşullarında, bireyciliği, yabancılaşmayı, parçalanmayı, gelip geçiciliği, yenilikleri, yaratıcı yıkımı, spekülative gelişmeleri, üretim ve tüketim yöntemlerinde (isteklerde ve ihtiyaçlarda) öngörülemezlikler, mekân ve zamanın algılanmasındaki değişiklikler ve krizle yüklü bir toplumsal değişim dinamiğini üreten toplumsal süreçlerdir. Eğer kapitalist modernleşmenin bu koşulları hem modernist hem de postmodernist düşünürlerin ve kültürel üreticilerin estetik duyarlılıklarını, ilkelerini ve pratiklerini içinden çekip çıkardıkları maddi bağlamı oluşturuyorsa, postmodernizme dönüşün toplumsal durumda herhangi bir köklü değişimi yansıtmadığı sonucuna varmakla yakın görünüyor.” (133)

“Vardığım bir başka sonuç da şu: modernizmin uzun tarihi ile postmodernizm adını taşıyan akım arasında farklılıktan çok daha fazla süreklilik mevcuttur. Postmodernizmi modernizmin bağrında özgül bir kriz gibi görmek bana daha anlamlı görünüyor.” (137)

“Tarihsel materyalizmin ve aydınlanma projesinin bir yenilenme süreci yaşadığını görüyoruz. İki aracılığıyla postmoderniteyi tarihsel-coğrafi bir durum olarak kavramaya başlayabiliriz. Bu eleştirel temelde anlatının imgeye karşı, etiğin estetiğe karşı, bir Oluş projesinin Varlığa karşı bir taarruzunu başlatmak ve farklılık içinde birliği aramak, ama bütün bunları, imgenin ve estetiğin gücünün, zaman-mekân sıkışmasının yarattığı sorunların, jeopolitiğin ve ötekiliğin önemini açıkça anlaşıldığı bir bağlamda yapmak mümkün olur. Tarihsel-coğrafi materyalizmin gerçekten yenilenmesi Aydınlanma projesinin yeni bir versiyonuna bağlılığın gelişmesine katkıda bulunabilir.” (393)

(2006)

*

Harvey, David; Umut Mekânları (Spaces of Hope, 2000), Çev. Zeynep Gambetti, Metis Yayınları, Birinci Basım, Mart 2008, İstanbul, 363 s.

*

Harvey, David; Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru (Spaces of Capital: Towards a Critical Geography, 2002), Çev. Başak Kıcırcı/ Deniz Koç/ Kıvanç Tanrıyar/ Seda Yüksel Sel Yayınları, Birinci Basım, Haziran 2012, İstanbul, 485 s.

*

Harvey, David; Marx’ın Kapital’i İçin Kılavuz (A Companion to Marx’s Capital, 2010), Çev. Bülent O. Doğan, Metis Yayınları, Birinci Basım, Mart 2012, İstanbul, 371 s.

*

Harvey, David; On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu
(Seventeen Contradictions and The Erd of Capitalism, 2014), Çev. Esra Soğancılar, Sel Yayınları, Birinci Basım, Mayıs 2015, İstanbul, 332 s.

Daha önce de birkaç çalışmasını okuduğum Harvey çağdaşı olmaktan onur duyduğum insanlardan biri. Arka arkaya dört çalışmasını okudum. Aşağı yukarı onun Marksist yazında kapladığı yeri, özgün katkısını gördüm diyebilirim. Zamansızlıktan ötürü bilimsel yayınlara burada uzun uzun yer ayırmama kararına bağlı kalma zorunluluğum ayrıntılara girmemi, Harvey'den ne anladığımı, onda nelere takıldığımı ortaya çıkarmama engel yazık ki.

Kuşkusuz bir coğrafyacı olarak Marksizme buradan yola çıkarak eklemlenmesi onu uzam, dolayısıyla kentsel uzam ve arkasından sermayenin uzama dağılımı vb. konularda kuramsal çerçevelere zorladı. Ben katkısının nereye değin özgün olduğu konusunda kuşku payı taşıyor olsam da, sonuçta Amerika'yı yeniden bulmak gibi salaklıklar yerine bir kaynağı, usamlama dizileri içerisinde varabileceği düşsel sınırlara dek geliştirmenin önemini bu kıtlığımla anlayabiliyorum. Belki Harvey'de takıldığım nokta de en çok budur. Her kişilikli düşünür gibi katkısının gerçekten özgün olduğu inancını taşıdığından, katkı sunulan şeyi olgusal ve kurgusal düzeyde ölçeksizlendirme, küçültme, olduğundan (ya da olabileceğinden) değişik görme belirtileri veriyor. Bunu doğal, bir yere değin de kaçınılmaz görüyorum. Öngör(e)memiş olmak (çok değişik kabul edilebilir ve edilemez nedenlerle) bir kuramsal yaklaşımı kusurlu, eksik, yanlış vb. kılmaz kanımca. İncelik (zarafet) tam da bu noktalarda önemli olacaktır. Harvey gibi gerçekten tüm yaşamını (hatta saniyelerini) adanmış bir incelik gibi taşıyabilmiş birinden söz ettiğimi kuşkusuz unutmuyorum.

Yayınlanmaları 2000-2015 yılları arasına yayılan bu dört çalışmada kuramsal özgünlük açısından en önemlileri ilk ikisi, yani **Umut Mekânları** ile özellikle **Sermayenin Mekânları**. Bu arkadan gelen iki çalışmanın daha az önemli olduğunu göstermez. Marx'ın **Kapital 1.Cilt'i** üzerine üniversite derslerinden oluşturduğu kitabı kadar daha bir yıl önce yayımladığı ve kendi kuramsal çabalarının yalın bireşimini gerçekleştirdiği On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu adlı son çalışmasını okurluğumun en zevkli zamanlarını yaşadığımı duyumsayarak okudum. Harvey okuması bende hep böyle yankılandı zaten. Bağdaşık, örtüşen bir okuma girişimi oldu. Çözümlemeleri ayrıntılı ve kapsayıcı ama daha önemlisi doğru soruyu sorma

yeteneği nasıl bir sorumluluk duygusu taşıdığını, öte yandan bilimsel alçakgönüllülük konusunda nasıl örnek bir insan olduğunu kanıtlıyor.

Sonuçta Harvey Marksist düşünce geleneğinin geçmişinde yatan büyük soruları cesaretle göğüslemenin yanında onu yeni tarihsel, güncel koşullarda nasıl bıkmadan yeniden ve yeniden anlama, yorumlama ve bununla da yetinmeyip tüm bu çalışmalardan bir eylem tasarımı ortaya çıkarma (stratejik ve taktik sonuçlar), düş kurma (ütopya) konusunda çevrenimizi genişletiyor. Okuruna (öğrencilerine) görüş sağlıyor. Uzun Marksist okumaları arasında öğrenciliğinden kıvanç duyduğum, düşüncemi ilerleten okumalar arasında Harvey'i başta sayarım (Kuşkusuz haksızlık ettiğimi de biliyorum bunu yazarken.)

Harvey benim için neden önemliydi? Ondan ne öğrendim? Bunları sıralamak için sayfalar yetmeyecektir. Önce uzam (mekân) bilgisi, siyasetleri. Çünkü bunu bağladığı yer olan kent siyasetleri kentiçi ulaşımçı olarak beni birinci derecede ilgilendirdi. Öte yandan en önemli tezlerinden biri (ki önceki Harvey okumalarım az çok biliyordum) sermaye birikiminde zorlamanın hiç de tarihsel bir evre değil bugün de geçerli asal öğelerden biri olduğu. Bu tezi çok önemli bulduğumu (Harvey'e katılmakta da pek güçlük çekmediğimi) belirtmek isterim. Saptama açısından değil, siyasal savaşım öngörülerini açısından. Sermayenin içkin, yapısal birikme biçimlerinin tarihsel olguyu kavramamız için yeterli açıklamayı sağlamadığını görmek gerekiyor. Tabii öğrendiğim bir başka önemli şey de zamanın uzamla ilişkilenme biçimleri. Zamanın sıfırlandığı (uzamın sınırsızlaştığı) hedef sermaye emek ilişkisini, teknolojiyi, üretim anlayışını sürekli yeniden biçimlendiriyor. Bu ilişkileri yalnızca neden sonuç zinciri içinde kavramanın yetersizliğini görmek için Harvey okumak gerek. Yeni biçimler yeni içerikler demek ve yeni ilişkilenme, yaşam biçimleri vb. demek.

Sermayenin uzamdaki dağılma biçimine ilişkin coğrafya disiplininin kökenlenen yorumunu eşsiz buluyorum (çok yeni olmamakla birlikte). Marksist yazına egemenliğine ise hayranlık duymaktan başka tepki verilemez. Belki de benim derinliksiz algımın takıldığı birkaç noktayı (pişman olacağımı bile bile) belirterek kapatayım bu küçük notu.

Umut Mekânları'nda yöntemsel sorunlara takılmış, Harvey'in birincil ve ikincil kavramsallaştırmalar diye bir ayrıştırma yoluna başvurmayaşını yadırgamıştım. Çünkü o zaman uzamda ve zamanda tutmayan iki kavram tek bağlam içerisine yerleştirilmiş, çarpık ilişkilendirilmiş oluyor. İki başka (kapsama kümesi olarak) bağlama ilişkin kavram ya da terim, iki boyutlu tek bağlama izdüşürüldüğünde mesafelenmenin getireceği açıklıktan (örneğin, görünürde bir çelişkinin üstesinden gelmekten) yoksun kalabiliriz. Yine aynı çalışmada (örneğin s.147, vb.) kuram(sal)-çatı ya da yapı ile buradan el almış uygulamalar (yordamlar) ilişkilendirilirken birşeyler karışıyor. Sapma hangi düzeyinde, aşamasında kuramı yanlışlamış olur. Bazen tersi de olabilir çünkü. Yani sapma kuramı tersinden doğrulayabilir. Bunu yöntemine ilişkin şöyle bir soruya bağlayabilirim belki de. Acaba Harvey neden 'yokluktan biçimlenme' düşüncesine yüz vermiyor? (s.252) Çünkü somut olguyu açıklama için yeterli neden (kaynak) olarak görmede sanki bir sorun var. Ütopya örneğin yalnızca olana göre midir? Kitaba ek olarak konulmuş Harvey ütopya denemesini ise çok yaratıcı (baştan çıkarıcı) bulduğumu belirtiyim geçerken.

Altbaşlığı **Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru** olan **Sermayenin Mekânları** kuramsal yaklaşımını daha da derinleştirdiği incelemelerini bir araya getirdiği yayını Harvey'in. Harvey'in düşünce ve sistematüğini anlamak için önemli bir kaynak. "*Bu süreçten yeni bir bilme biçimi elde edebilir miyim?*" (25) diye yola çıkan düşünür, coğrafya kavramını tür olarak, toplumsal varlık olarak, kentli olarak insanla ilişkilendiriyor. Benim kafamı kurcalayan sorun Harvey örnekçelemesi

(modelizasyon). Bir örnekçede tüm etkenler (faktör, parametre) bilinmez ya da değişken olarak gösterilebilir mi? Yoksa bir tutamak (sabit) varsayımı örnekçeleme için koşul mu? Harvey'in klasik Marksizmi yorumlarken bu haksızlığı yaptığı takıntısından kurtaramadım bir türlü kendimi. Ama yakın yıllara doğru çalışmalarında klasik Marksizmin yetersizliği, yanlışlığı, öngörüsüzlüğü vb. konularında biraz daha alttan aldığını da gözlemledim. Bir alıntıyla bu dev derlemeyi geçiştireceğim: "Dolayısıyla, küreselleşme farklılaştırılmış bir bütün olarak değil, coğrafi olarak eklemlenmiş bir küresel kapitalist faaliyet ve ilişkiler örüntülenişi olarak görülmelidir." (476)

Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz, Harvey'in Kapital üzerine verdiği üniversite derslerinin geliştirilmesiyle ortaya çıkarılmış bir çalışma. Öylesine önemli bir çalışma ki ilgili birinin önce doğrudan Marx'ı mı, yoksa giriş niteliğinde Harvey'i mi okumalı sorusu karşısında apışıp kalıyor, karar vermekte zorlanıyorum. Aradan geçen yaklaşık 150 yıl sonra Kapital'in 150 yıllık deneyimle varsıllaştırılmış bir kapsamlı özetini, yorumunu okumak gerçekten olağanüstü. Ama şu tümceye takılmamak olanaklı mı? "*Marx'ın vardığı sonuçlar evrensel önermeler değil, yaptığı varsayımlara dayanan ve bu varsayımlarla sınırlı olumsal bulgulardır.*" (259) Tümcenin ilk yarısı tamam da, ikinci yarısında sorun var kanımca. Konu Marx açısından 'dizge kurma' mıydı? Kendine yeterli bir mantıksal yeterlik, doygun bir açıklama mıydı? Anlak oyunu muydu? Harvey'in kuşkusuz tümceyi ne düşünerek yazdığını kestirmek zor değil. Çünkü yüzlerce sayfa arasında şöyle bir dolaşmak aslında neyi söylediğini bize göstermeye yeter.

Gelelim On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu'na. Bu çalışmayı Eagleton'ın **Marx Neden Haklıydı** (Yordam Yayınları, 2014) çevirisinden hemen sonra okumak çifte kavrulmuş lokum gibi oldu. İlginç olan Harvey'in de kitabının birkaç yerinde Eagleton'ın bu çalışmasına gönderme yapması. Bunu önemli buldum. İki büyük Marksist düşünür günümüzde siyasal bozgunun üstesinden gelebilmek için kuramsal araçları seferber etmiş, sorumluluk yüklenmiş görünüyorlar. Ben bu kitapta bölüm bölüm ele alınan çalışkilerin başlığını buraya almakla yetinecek, okuyun diyeceğim, kesinlikle. Önce temel çelişkiler: 1.Kullanım değeri ve mübadele değeri, 2.Emeğin sosyal değeri ve parasal temsili, 3.Özel mülkiyet ve Kapitalist devlet, 4.Özel temellük ve toplumsal servet, 5.Sermaye ve emek, 6.Sermaye süreç mi yoksa Şey mi, 7.Üretim ile gerçekleşmenin (realizasyon) çelişkili birliği. Hareketli Çelişkiler ise şöyle: 8.Teknoloji, iş ve insanın değersizleşmesi, 9.İşbölümü, 10.Tekel ve rekabet: Merkezîyetçilik ve ademi merkezîyetçilik, 11.Eşitsiz coğrafi gelişmeler ve mekânın üretimi, 12.Gelir ve servet eşitsizlikleri, 13.Toplumsal yeniden üretim, 14.Özgürlük ve tahakküm. Tehlikeli çelişkiler: 15.Kesintisiz katlamalı büyüme, 16.Sermaye-doğa ilişkisi, 17.İnsan doğasının isyanı: Evrensel yabancılaşma.

Arkasından tüm bu çelişkiler için kısa bir siyasi eylem (praksis) önerisi ekleyen Harvey'in tüm kuramsal çalışmalarını bu kitabında yansıttığını belirttim.

(2015)

*

Harvey, David; Dünyanın Halleri (The Ways of the Worl, 2016), Çev. Toplu, Sel yayınları, Birinci basım, Şubat 2019, İstanbul, 432 s.

David Harvey yaşayan Marksistler içerisinde en sıkı izlediğim ve benimsediklerimden... Türkçeye oldukça iyi kazandırılmış İngiliz toplumbilimcinin dilimizdeki epeyce yapıtını okudum denebilir (şu an anımsamasam da). **Dünyanın Halleri**³ kendisinin 2016 öncesi yazdığı ve dünya alanyazınına (*literatür*) girmiş önemli makalelerini (bağımsız ya da kitaplarından seçilmiş bölümler) bir araya getiren ve küçük eklerle yorumladığı bir Harvey seçkisi. Önemi, seçkiyi doğrudan kendisinin düzenlemiş olmasından kaynaklanıyor. Bunun anlamı: Düşünce çizgimi izlemek istiyorsanız bu metinleri dikkate almak zorundasınız.

Türkçe baskının sorunu ise, kimi makalelerin daha önce değişik çevirmenlerce çevirisi yapılmış kitaplardan derlenmiş olması, yani çeviri tutmazlığı... Gönül, tüm yazıların Şükrü Alpagut'ça çevrilmiş olmasını isterdi.

Epeyce de dizgi yanlış var.

*

Giriş'te, "Hızla biriken sermaye fazlalarını absorbe etmek için dünya coğrafyasının nasıl sürekli düzenlendiğini, yeniden düzenlendiğini, hatta bazen imha edildiğini göstermek için bu hikâyeleri anlattım," (14) diyen Harvey'in aynı bölümde şu saptamasına ne demeli: "Benzer şekilde Türkiye'de bugünkü baraj inşa etme çılgınlığı da özerk Kürt hareketinin tarımsal dayanağını su altında bırakarak yok etmeye aynı zamanda da Kürtlerin bağımsızlığı için mücadele eden isyancı gerillaların hareketini sınırlamak üzere Güneydoğu Anadolu'yu çaprazlama hendeklerle sarmaya yöneliktir büyük ölçüde." (17)

İlk yazı **Coğrafyada Devrimci ve karşı-Devrimci Kuramlar ve Getto Oluşumu Sorunu**; "Coğrafya düşüncesinde bir devrimi nasıl ve neden gerçekleştireceğiz?" sorusuyla başlıyor. Yazı Harvey'in **Sosyal Adalet ve Şehir** (*Social Justice and the City*, 1973) adlı çalışmasından. Bilimin yapısı ve evrimi üzerine tartışıyor. Tartışmayı kent(leşme) bağlamına oturtuktan sonra günümüzde varsıllığın (*zenginlik*) kıtlığa dayalı bir dizge (*sistem*) içerisinde üretildiğini belirtiyor. (41) O zaman kıtlığın ortadan kalkması anamalcılığı neden sonlandırmıyor? Harvey'in tüm yapıtı az çok bu sorunun yanıtlanmasıyla ilgili denebilir.

Kapitalist Birikimin Coğrafyası: Marx'ın Teorisinin Yeniden İnşası Sermayenin Mekânları'ndan (*Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, 2001). Harvey'in özellikle ilk çalışmalarında, yazı başlığından da anlaşılacağı üzere, bazen ileri gitmiş bir savlılık anlayışla karşılanabilir. Çünkü yazısı ilerledikçe aslında 'yeniden kuruluş' savının yersizliği ama yine Harvey'in katkısının çağcıl özgünlüğü de kendini gösteriyor. "Bu makalede, birikim teorisinin mekânsal yapının anlaşılmasıyla nasıl bir ilgisi olduğunu ve Marx'ın oluşturduğu özel konumsal analiz biçiminin birikim ve emperyalizm teorileri arasındaki kayıp bağlantıyı nasıl sağladığını göstermeye çalışacağım." (51) Harvey'e göre, "kapitalist üretim sisteminin faaliyet alanının evrensel olmadığı ve olamayacağına inanmak için uygun teorik sebepler var." (71) Marx'a dönük soyut kuramsal örneklem ile tarihsel uygulama arasındaki öngöremezlik yaratan çelişkiler eleştirisi, örtük de olsa konunun yöntembilimsel yanını görmezden gelen bir tutum. Harvey'in bunu anlamaması olanaksız elbette. Tabii Luxemburg yorumu öne çıkıyor (sermaye birikimi tartışmasında). Bir tür Marx'ın kuramsal onarımı gibi. Lenin ise Marx'ın genel kuramını tüm yönleriyle kucaklamak yerine tek yönlü olarak geliştirdi. (80) Birikim kuramı gözden yitirildi. Harvey kuramı tarihsel gerçeklikle bir arada yorumlamayı öneriyor (haklı olarak).

³ David Harvey; **Dünyanın Halleri** (*The Ways of the World*, 2016), Çev. Kollektif, Sel Yayınları, Birinci basım, 2019, İstanbul, 432 s.

Kapitalist Sistemde Kent Süreci: Bir Analiz Çerçevesi, Kent Deneyimi (*The urban experience*, 1989) kitabı içinde yer alan bir bölüm. Sermaye döngüleri çözümlemelerini Marx çizgelerine uygun özetleyen Harvey, sermayenin üç döngüsünü sırayla açıklıyor. Sonra bir bütün olarak sermaye dolaşımı ve çelişkilerini aktarıyor. Konu doğal olarak sermaye bunalımları (*kriz*) ile doğrudan ilgili. Her bunalım biçiminin yol açabileceği sonuçlar ele alınıyor. Değişikle, makaledeki “*sermaye döngüleri çözümlemesi, sermayenin büyüme yoluyla üretim ve yeniden üretimi hakkında Marx’ın organik, ekosistemik ve evrimci düşünme tarzıyla tutarlıdır.*” (102)

Anıt ve Mit: Sacré-Coeur Bazilikasının İnşası yine **Kent Deneyimi**’nden (1989), Marx’ın **18.Brumaire**’ini (*Der 18te Brumaire des Louis Napoleon*, 1851-2) anımsatacak biçimde parlak bir tarihsel anlatı. Çok etkileyici...

Zaman-Mekân Sıkışması ve Postmodern Durum, David Harvey’in **Postmodernliğin Durumu** (*The condition of postmodernity*, 1989) kitabından bir bölüm. Esnek birikime geçiş anlatımıyla da dile getirilen bir yeni durum çözümlemesi yapıyor Harvey. En önemli makalelerinden ve eleştirilerinden biri. Konunun birçok boyutu var. Yer-kimliğinden tutun sermayenin yeni uzam-zaman kavramıyla ilişkilenme biçimine değin kapsamlı bir sorun. Jameson’a da bir eleştirisi var: “*Jameson bu deneyimin benzersizliği ve yeniliği konusunu bir ölçüde abartmaktadır.*” (166) Aslında uzam-zaman dönüşümleri açısından durum çok da yeni sayılmaz.

İşletmecilikten Girişimcilğe: Geç Kapitalizmde Kent Yönetiminin Dönüşümü, 6. bölümün başlığı ve kaynak yine: **Sermayenin Mekânları** (2001). Kentleşme sürecinin toplumbilimsel boyutunu öne çıkaran makalede yerel (kentsel) yönetimlerin de küre ölçeğinde bir yana (*taraf*) dönüştüğünü söylemesi önemli. Kent yönetimlerinin küresel çekim odakları etkisiyle özerkleşmesi konusunu özenle çözümlüyor yazar. Kendisi de söylüyor. Bu makale en çok alıntılanan makalesiymiş...

Çevrenin Doğası makalesi **Kozmopolitlik ve Özgürlük Coğrafyaları** adlı kitabının (*Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*, 2009) bir bölümü. Bu makalede Jared Diamond’un **Tüfek, Mikrop ve Çelik** (*Guns, Germs, and Steel*, 1997) adlı dünya ölçeğinde ve bizde de çok ünlenmiş, okunmuş kitabının anlamlı ve haklı bir eleştirisine odaklanıyor Harvey. Ama ‘coğrafyayı yazgı’ gibi yorumlayan J. Sachs vb. de payını alıyor yeterince. Tartışma ‘çevresel belirlenimcilik’ konusu dolayında yürütülüyor. Devrimci, yeni görünen gerici yorumlar kolayca sermayeyi devreden çıkarıyorlar. Sorun tam burada. Siyasetçilikte... Öte yandan teknoloji; doğa; üretim; gündelik yaşamın sürdürülmesi; bireysel ve toplumsal ağlar; basamaklanımlar; dünyaya ilişkin anıksal kavramlar eleştiriden geçirildikten sonra ‘teknoloji’nin “*başat toplumsal ilişkilerimizin ve o ilişkilere eşlik eden zihinsel mefhumların bir yan ürünü*” olduğunu anlıyoruz. (256) Marx’ın doğa ve çevre kavrayışını anlamak için kesinlikle okunması gerekiyor bu makalenin.

Militan Tikelcilik ve küresel İhtiras makalesi de **Sermayenin Mekânları**’ndan (2001). 1988’de Oxford’dayken Harvey *Rover Otomobil Fabrikası*’nın kapatılmasıyla ilgili üniversiteyle işçi sendikasının birlikte yürüttüğü bir çalışmaya katılır ve bu deneyimi çok önemli bu yazıda dürüstçe paylaşır okuruyla. Solun genel (soyut) tutumu ile özel (somut) tutumu ve olgu arasındaki ilişkilere odaklanan ve bir zamana yayılan bağlamlar tartışmasını öne çıkaran yorum ve yaklaşımlar hepimizi günün geldiği yerde ciddi bir hesaplasmaya taşıyor. Sol ne zaman ve hangi bağlamın içinde kendisi olur, sol olur? Harvey’i günümüz Marksistleri içerisinde özel kılan şey de işte bu soruları yanıtlama çabasıdır. Konuyu ele alırken aynı sorunsalın (*paradigma*) anlatılarını ana izleği olarak kullanan Raymond Williams’ın özenle ve açıklıkla çözümlemesi ayrıca öğreticidir. Özellikle Williams’ın Brecht’i üstlenme biçimini şu

alıntıyla gösteriyor Harvey: “Özgün alternatifleri sahnelemenin yolları: alternatiflerin geleneksel dramada olduğu gibi, çatışan karakterlerde değil, bir kişide beden bulması. Bu kişinin alternatifler üzerinden şu ya da bu şekilde yaşaması ve bizi kendi sonuçlarımızı çıkarmaya davet etmesi, Raymond Williams.” (282) Bir yerdeki ve zamandaki dayanışma her yerde ve zamandaki dayanışmanın ideali olabilir mi? Williams’ın ‘*militan tikelcilik*’ kavramıyla önerdiği kurgu diline dayalı yaklaşım konusunda Harvey yeterince kanmış değildir, önemli bulsa da. Bir şeyler ister istemez yitmeyecek midir? (288) Her yerde görünür Brechtçi uzakgörü (*strateji*), gerilimlerin hiçbir zaman çözülemeyeceğini gösterdiği gibi asla çözümlerini beklemememiz gerektiğini de söyler. Sanırım sorunun bamteli Harvey’in bu yargısında saklı. (295) Onun önermesi şudur: “*Militan tikelciliklerin eski ve yeni formlarının, sosyalist siyasetin daha farklı bir versiyonuna zemin oluşturacak yeni bireşimlerini aramalıyız.*” (299) Sürdürür: “‘*Yer’ nereden başlar ve biter? Ötesine geçildiğinde, ‘militan tikelciliğin’ bırakın devam ettirilmeyi, temellenmesinin bile imkânsız olacağı bir ölçek var mıdır? Sosyalist siyasetin sorunu, bu tarz soruları cevaplamak için yollar bulmaktır. Bunlar, nihai cevaplara giden yollar olmasa da, tam olarak farklı soyutlama türleri ve seviyeleri arasında iletişim kurma ve tercüme etme tarzları tanımlayan yollardır.*” (300) Makalesini; kuram aynı zamanda somuttur, uygulamadır, önermesiyle bitirirken Fredric Jameson’u anımsamamak olanaksız. Harvey bu makalesiyle aynı zamanda yöntem üzerine düşünmemizi sağlamaktadır.

‘**Yeni Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim**’ makalesi de ayrıca kuramsal bir katkı niteliğinde. **Yeni Emperyalizm** (*The New Imperialism*, 2003) adlı kitabının bir bölümü. Bu konuda Ernest Mandel’i de anmamız yerinde olur. Bu makalenin, ‘*emperyalizm*’ üzerine düşüneceksek kesinlikle kaynaklarımız arasına girmesi gerekir. Sonuna doğru şöyle diyor Harvey: “*Bu nedenle, herhangi bir yeni emperyalizmin alacağı şekil ve uygulanma tarzı, her türlü tahmine açıktır. Kesin olan tek şey, küresel sistemin nasıl işleyeceğiyle ilgili büyük bir geçişin tam ortasında bulunduğumuz ve terazinin kefesini kolaylıkla şu ya da bu yönde ağıdıracak çeşitli güçlerin faaliyette olduğudur. Mülksüzleştirerek birikim ile genişletilmiş yeniden üretim arasındaki denge bugünkü durumda ilki lehine dönmüştür ve bu eğilimin derinleşip yeni emperyalizmin alametifarikası haline gelmesi (bunun sonucunda da, yeni emperyalizmin ve imparatorluğun gerekliliği savlarına büyük bir ideolojik anlam kazandırması) dışında bir olasılık görmek zordur.*” (336)

Asi Şehirler (*Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, 2012) kitabının içinde bir bölümü oluşturan **Kapitalist Sistemin Krizlerinin Kentsel Kökenleri** başlıklı yazı, günümüz kentlerinde yaşanan yapılaşma krizini ve kapitalizmle ilişkisini irdelerken tuhaf bir tümce de kuruyor (Çeviriden kaynaklanabilir tabii.): “*Sonuç olarak kriz tutkunu Marksist kuramcılarının çoğu, son dönemde yaşanan çöküşü, pek sevdikleri Marksist kriz teorisinin apaçık bir somutlaşması olarak ele alıyorlar (kâr oranlarında düşüş, tüketimin gerilemesi, vb.).*” (351-2) ‘*Kriz tutkunu Marksist*’ ne demek? Ayrıca **Kapital** boyunca çevre ile ilgili meselelerin varla yok arası kalmasını da bir eksiklik, kusur olarak görmesini açıkçası yadırgıyorum. (352) Arkasından düzeltiyor yargısını ama böyle söylenmeleri önemli. (Ve yanlış.) Öte yandan ‘*konut sektörü*’nü yakın tarih dünya görüngesi içinde ele alışı hayranlık verici. Yazıda verdiği Çin örneğinin de epeyce uyarıcı olduğunu belirtmem gerek. Harvey konuyu ‘*değişmez (sabit) sermaye*’ bileşeni üzerinden günümüzün küresel finansal sömürü aracına değin adım adım ilerletiyor. Verdiği örnek ve yaptığı yorum tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de paranın yapım (*inşaat*) işlerine yönelişini açıklıyor: “*Çin’in son yirmi-otuz yıllık kentleşme serüveni kelimenin tam anlamıyla bir hadisedir, hem de sonuçları bütün dünyayı sarsan türden bir hadise. Likidite fazlası ve*

sermayenin aşırı birikiminin kentleşme aracılığıyla emilmesi, kârlı seçeneklerin nadir olduğu bir dönemde kuşkusuz yalnız Çin’de değil, dünyanın geri kalanında da son kriz yıllarında sermaye birikimini mümkün kılan şeydi. Böyle bir çözümün ne derece istikrarlı olduğu ise tartışmaya açık.” (382-3)

Son yazı **Sermaye Evriliyor, Sermaye Muamması** (*The Enigma of Capital*, 2008) içinde yer alan bir makale. Şöyle diyor: “Şayet bu dünyayı bilinçli müdahalelerle kolektif olarak daha rasyonel ve insani bir yapıya doğru değiştireceksek, o zaman önce bu dünyaya ne yapmakta olduğumuzu, bunların ne gibi sonuçlar doğuracağını şimdi olduğundan çok daha iyi anlamamız gerekir.” (394) Ona göre, kapitalizmin sürmesi %3 bileşik oranlı büyümenin sağlanmasına bağlı. Teknoloji ve diğer büyüme öğelerini bu yüzdenin içinde değerlendirmek gerekir. Teknolojiyi, devlet aygıtını, vb. yerli yerine oturtan önemli bir makale **Sermaye Evriliyor**.

(2022)

GEORGE RITZER (1940, ABD)

Ritzer, George; Toplumun McDonaldlaştırılması (The McDonaldization of Society, 1992), Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, Birinci basım, 1998, İstanbul, 315 s.

Ritzer'in *McDonaldlaşmayı* kapitalist üretim ve pazarlamanın yeni bir görünümü (?) olarak ele alması ve eleştirmesine katılıyorum ama sonrasında, *postmodernist-yarı mistik akılcılık eleştirisine* buradan geçişine fena tutuluyorum. Eh, McDonald '*aklın tezahürü*' olunca (ama hangi hokus pokusla oluyor bu?) McDonald bahanesiyle vur abalı *akla*. Ayrıntı Yayınevinin işlevi bu: solcu sağcılık.

Büyük ölçüde Weber'in *aklın baskıcı temsili olan bürokrasi* eleştirisine yaslanan ABD'li Ritzer, sınıf ve ideolojiler üstü (!) bir *salgın gerçek* konusunda herkesi uyarıyor. Hatta giderek akıl=Nazizm=bilim gibi eşitlikler de kurmaktan geri durmuyor yarı gizli.

Aklın nitelikleri eğer verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetimse işte McDonald! Ama her niteliğin kendi karşıtını, usun usdışığı bağrında yuvalaması kaçınılmaz.

Ritzer bu süreç büyüyerek sürecektir diyor umutsuzca. Çözüm için yerel, bireysel seçenekler üzerinde durması çok doğal. Özsaygısını korumaya çalışan özgür (!) direnişçi...Hepsi bu. Anlaşılan yel güçlü esti ve Marx'ın geri-ötesine düşürdü birçoğunu.

"Kowinski, içlerinde her zaman fast-food restoranları bulunan alışveriş merkezlerinin, insanların modern 'tüketim dinleri'nin ibadetini yerine getirmek için gittikleri modern 'tüketim katedralleri' olduğunu ileri sürer." (27)

"McDonalds modelinin başarısı, birçok insanın sürprizlerin daha az olduğu bir dünyayı tercih etme noktasına geldiğini düşündürüyor." (36)

"Zamanla kaçış yollarının kendileri de akılcılaşmış (...)" (51)

"Otomobil ihtiyaçlarıyla banliyö sakinleri, fast food restoranları için doğal bir oluşumdu ve hala da öyledir." (60)

"Gerçekten verimli ve gerçekten ucuz değilse, o halde McDonaldlaştırma, daha özele inersek fast-food restoranı insanlara ne verir? Neden dünya çapında bu kadar başarı kazanmıştır? Bunun bir nedeni, McDonaldlaştırmanın verimlilik ve tutumluluk yanılması yaratmasıdır (185)

(2000-2005)

**Ritzer, George; Küresel Dünya (2010), Çev. Melih Pekdemir
Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, 2011, İstanbul, 600s., büyük boy,
ciltli.**

Ritzer'in bu yakın tarihli, kavrayıcı, kapsayıcı ve bilimsellikten ödün vermeyen, günceli ana kuramsal çerçeveler içerisinde doğru bağlamlara yerleştiren yapıtını (belki başyapıtı demeliydim) 5-6 aylık bir süreye yayarak, büyük bir zevkle okudum. Kendimi dünyalı gibi duyumsayabildim okurken, öte yandan içinde yaşadığımız küresel karmaşa (kaos) belli ölçülerde anlaşılabilir oldu, saydamlaştı. Ritzer yaklaşımının incelikli yordamı, kendini tezleştirme ve savlaştırmaya uzak duruşuyla aslında bu görkemli yapıtı bütün olarak tezleştirdiği için de çekiciydi benim için. Yapıtı içinde bir yan gibi görünmeyip, olumlu ve olumsuzla eşit uzaklıkta kalmasının hakkını teslim ederken (öğrenciyi yanıltmamak ilkesine bağlı bir yaklaşım) elbette batı dünyasının yerleşik (ön)yargılarına yer yer başvurmasından (sanki bunlar doğal ve kendiliğinden gerçeklermiş gibi) tedirgin oldum. Paylaşmadığım yönleri oldu ama bu yapıtın bütünsel sosyo-politik algıya verdiği katkıyı gölgelemedi.

Son çözümde tarihsel ve neredeyse kaçınılmaz bir sürecin dinamiklerini olgusal bir saptayımın bilimsel ilkeleriyle bağdaşık serimlerken, bilim adamı titizliğine hem biçim, hem içerik açısından derinden saygı duydum.

Bu kitabı çok insana önerdim, aldım armağan ettim. Yayınevi bana teşekkür etse yeridir. Yayınevini de içimden kutladım ama onlara yazdığım mektup, Melih Pekdemir'in neredeyse kusursuz çevirisine yönelik görmezden gelinemeyecek bir konuyla bağlantılı uyarı, eleştiri oldu. Oysa övmem gerekirdi. Özellikle 12.bölümde sıkça emisyon karşılığı çok yanlış ve yanıltıcı biçimde (bu yanlış Türkçemizde çok yaygın yazık ki) salınım sözcüğü kullanılmış. Oysa salınım bir dalga devinimi ve doğru karşılık salım. Bu ayrımı önemli buluyorum. Yayınevi mektubumu yanıtlama gereği duymadı açıkçası. Aldılar mı, aldılarsa ne anladılar, bu uyarıya bir tepki veremezler miydi, bilmiyorum.

Çağcıl, güncel (küresel) toplum anlama ve kavramlaştırmalarının doğru yerlerde özetlendiği (Kimler yok ki: Hayek'ten Fukuyama, Friedman, Huntington, Wallerstein, Poulantzas, Bauman, Said'e varıncaya), böylece geçerlilik kazanmış ya da tartışma yaratmış kuramlaştırma girişimlerinin es geçilip boşlanmadığı bu çalışmanın okunmasını önermekten çoğunu yapmak istemem. Özet falan çıkaracak değilim, gereksiz bu. Kendisi zaten genel bir özet(leme) girişimi. Ayrıca herkesin de yeryüzünde bulunduğu yerin yerlemini (koordinat) belirlemek, kestirmek için bu çalışmayı okuması gerektiği biliyorum. Neyiz, niye buradayız, aslında neredeyiz, nasıl anlamalıyız, anladığımız ne, sorularının yanıtını merak eden herkes eninde sonunda bu kitaba çıkacak, ulaşacaktır. Benim burada yapacağım, bölümleri imlemek, neye ilişkin olduklarını, içerdiklerini göstermek olacak.

ABD'li üniversite öğrencisi tam da orada (Ritzer öğrencisi olmakla) şanslı diyeceğim.

Ritzer, genel bir giriş yaptığı, temel kavramları ve bunların kaynaklarını serimlediği birinci bölümde (**Küreselleşme I: Akışkanlıklar, Akıntılar ve Yapılar**) küreselleşmeyi şöyle tanımlıyor: "*Artan akışkanlıklar ve büyüyen çokyönlü akıntılar ile bunların karşılaştığı ve yarattığı yapıları içeren gezegen çapındaki süreç(ler)*" (20) Ve altını çizerek çalışmasının altyapısını Zygmunt Bauman ve onun akışkanlıkla ilgili kavramlaştırmalarının oluşturduğunu söylüyor. Katılıktan uçuculuğa bir geçiş aynı

zamanda küreselleşme. Akışkanlığın akıntı gerektireceği açık. Bunlar da bağlantılı, çokyönlü, çatışmalı olacaktır kuşkusuz. Bu arada seçenek yaklaşımlara da, örneğin akışkanlık yerine zıplama(lı) (Afrika örnekleri) terimini kullanan James Ferguson ve benzerlerine işaret ediyor Ritzer. Sonuçta, önümüzdeki dünya ağırlıksızlaşmış (hafiflemiş) bir dünya. Buradan akışkan ve ağırlıksız bir dünyanın 'düz'lüğü düşüncesine varmak zor olmayacaktır (Friedman).

Ritzer ikinci bölümde de küreselleşme ile ilgili temel konu, tartışma ve anlaşmazlıklara bakmayı sürdürüyor (**Küreselleşme II: Bazı Temel Konular, Tartışmalar ve Anlaşmazlıklar**). En başta tartışma küreselleşmeci ile bunun tüm yeryüzünü sardığı konusunda kuşku duyanlar arasında çıkar. Örneğin ulus-devlet küreselleşme karşısında eski konumunu yitirdi mi, güçlendirdi mi? Küreselleşme yeni bir olgu mu, yoksa tarihsel mi? ÇUŞ'lar ile ulus-devlet ilişkileri nasıl? Uluslar arası ilişki ve süreçleri belirleyen ÇUŞ'lar mı yoksa yine de ulus-devlet(ler) mi? Kültür evrenselleşiyor mu, yerelleşiyor mu? Sonuçta tek bir küreselleşmeden söz etmek olanaksız Ritzer'e göre. Küreselleşme bakımından tek bir başlangıç noktası değil de, değişik küreselleşmeler için değişik başlangıç noktaları geçerlidir.

Öte yandan küreselleşme itkisinin kaynağı konusunda da çatışmalar sözkonusu. Materyalist açı ekonomi politığe, teknoloji, ÇUŞ gibi izleklere ağırlık verirken idealist açı düşünce dizgeleri, bilişim, bilgi gibi izleklere vurgu yapar. Ritzer ise orta yolu izleyerek, bir karma (hibrid) çözümü öneriyor.

Kuşkusuz globafili (küresevi) ile globafobi (kürekorku) karşı karşıya gelir. Her iki görüş için yelpazenin en geniş kanadında insanlar yer alır.

Üçüncü bölüm (**Küreselleşme ve İlgili Süreçler I**) küreselleşme süreçlerinin en genel ulamlarını (kategori), yani emperyalizm, sömürgecilik, kalkınma, batılılaşıma ve doğululaşmayı irdeliyor. Kimi eski, kimi yeni bu kavramlar arasında Ritzer emperyalizmi, "*üzerinde politik, ekonomik ve toprak temelli denetim kurmak amacıyla bir ülkenin başka bir ülkenin topraklarını ele geçirme yönetimi*" olarak tanımlıyor. Lenin'in emperyalizmi kapitalizmle ilişkilendiren tanımını kültürel emperyalizm kavramıyla tümledikten sonra Hardt/Negri'nin 'ağır elli devlet temelli' emperyalizm kavramının yerine geliştirdikleri merkeziz imparatorluk kavramını irdeliyor. Ayrıca Harvey'in yeni emperyalizm kavramına gönderme yapıyor. Bu politik ve ekonomik emperyalizmin karmaşık ve çelişkili bir kaynaşmasını içeriyor.

Sömürgecilik ise Ritzer'e göre, arazi üzerinde daha resmi denetim düzeneklerini kapsar (yönetim aygıtı gerektirir). Sömürgecilik yerini ikinci savaştan sonra yeni-sömürgeciliğe bırakırken, sömürgeci güçler çekildikten sonra sömürgelerdeki gelişmeler sömürgecilik sonrası (post-kolonyalizm) kavramıyla yorumlanmıştır.

Kalkınma ise, kuzeyin seçkin projesi olarak belli ülkelerin gelişmesine odaklı bir anlatımdır. Proje, ithal ikamesini savunuyordu, yani güney, Kuzey'den dışalım yaparak kendi endüstriyel ürünlerini üretecekti. Bu yöntem Kuzey'in de işine geliyordu (yatırımlarda artış). Bu proje, *Bağımlılık Kuramı*'nca eleştirildi. Buna göre kalkınma projesi bağımlı Güney'i daha da bağımlı kılan bir projeydi. Geri kalmışlık, belirli bir ülkenin iç kaynaklarına göre açıklanamazdı. Bu Kuzey-Güney ilişkisiyle bağlantılı bir sonuçtu. Ayrıca küreselleşme çoğu kez kalkınma projesinin daha az saldırgan bir türü olmakla eleştirildi.

Batılılaşıma, küreselleşmeyle ortak algılanan bir kavram olarak genellikle olumsuz bir içerik taşıdı tarih boyunca. Oysa Batı'nın olumlu özellikleri de dışlanıyordu böylelikle. Aslında Batılılaşıma'nın içerdiği tek yönlü akıntıların karşısında küreselleşme çokyönlü akıntıları kapsar. Batılılaşıma dar bir bakış açısı da getirir kaçınılmazca.

Doğululaşma ise Doğu'dan Batı'ya olan akıntıları vurgular. Ama böyle de görünse bu durum Batın bünyesindeki etkenlerle çokça ilgilidir. Sonuçta Ritzer için küreselleşme odaksız bir süreçken, yukarıda sayılanlar ulus devletlere az ya da çok odaklıdır. Dolayısıyla küreselleşme kapsamlı ve Post-süreç olarak değerlendirilebilir.

Ritzer, küreselleşmenin önemli bir boyutu olarak, kendi geçmiş çalışmaları ve kuramlaştırma girişimine (Amerikalılaştırma, Macdolatlaştırma) dördüncü bölümde bir alan açıyor: **Küreselleşme ve İlgili Süreçler II: Amerikalılaştırma ve Amerikan Karşıtlığı**. Amerika ve Amerikalılarla ilgili olan ürünlerin, görüntülerin, teknolojilerin, uygulama ve davranışların ihracı olarak tanımlanabilecek kavram, savaş ertesi Avrupa'da kurtarıcı ABD, sonra (1960'lardan sonra) endüstriyel ve ekonomik bir yığılma, yakın dönemlerde ise küresel tüketimde Amerikan egemenliği (Coca-Colalaştırma, MacDonaltlaştırma, Starbuck'laştırma, vb.) biçiminde evrimleşti. Günümüzde durum oldukça çetrefildir. Kavramın geçerliliği için ürünün Amerika'da üretimi zorunlu mudur? Alıcı ülke edilgen midir ve sürece katkısı nasıldır? Ritzer yeni bir kavramı dillendiriyor: *Amerikasız Amerikalılaştırma*. Yani Amerika'dan etkilenmeden Amerikalılaştırma. (Örn. Mekke Cola). William Marley, Amerikalılaştırma'yı 'lojistik teknikler'in ihracıyla anlamaya çalışırken, Victoria de Grazia daha hassas süreçler olarak Amerikan tüketim kültürünün taşıyıcıları üzerinde (hizmet ahlakı, mağaza zincirleri, büyük marka mallar, şirket malları, süpermarketçilik, vb.) odaklanır. Tutucu Neil Ferguson, kavramı savunurken sürecin yalnızca Amerika'nın değil tüm dünyanın lehine çalıştığını ileri sürer. Buna karşılık günümüz postmodernizm gibi kimi eğilimleri merkezileşme yanlı bir çözüme bağlanarak Amerikalılaştırma *küyerelleşme*, *melezleşme*, *dilde yerleşme* gibi olgularla karşı çıkar. Amerikan karşıtlığı ise homojen olmayan bir küresel süreçtir, ayrı neden, biçim ve dışavurumlardan oluşur. Beş anlayışı özetleyen kavramlar: İki uçtan birinde olmak, eğilim, patoloji, önyargı, ideoloji. Ritzer'e göre belki de dünya Amerikan-sonrası (Post-Amerikan) bir çağa geçmektedir.

Beşinci bölümde küreselleşme bağlamı içinde **Neo-Liberalizm**'i irdeliyor yazar: **Kökenleri, İlkeleri, Eleştirileri ve Neo-Marksist Alternatifleri**.

Ritzer'e göre neo-liberalizm bütün ya da kısmen bir ideoloji olarak görülebilir. 1930'larda bireysel özgürlüğe bağlılık ve neo-klasik ekonominin bir bileşimi olarak ortaya çıktı. Serbest piyasa ve daha az devlet. Ama büyük buhran teoriiyi ikinci aşamasına soktu. Keynesçi refah devleti, düzenleyici bir ortamda iliştilmiş liberalizm olarak anıldı. Avusturya Okulu (Hayek, Von Mises) bu tür müdahaleye karşı çıktı. Hareket Chicago'ya (Milton Friedman) taşındı ve büyüdü. Bu akımın 80'lere damgasını vuran 'şok doktrini' endüstrinin özelleştirilmesi, deregülasyon, sosyal refah izlencelerinde kamu harcamalarını azaltarak ekonominin canlandırılmasından ibaretti. İlk Şili denemesi başarısızlığa uğrarken, Thatcher ve Reagan hükümetlerince katı bir biçimde uygulandı. Arkasından bu ekonomik izlençe dünyaya dayatıldı. IMF ve Dünya Bankası 'yapısal uyum' şok tedavileri böyle bir işlev gördü. Bu kuruluşların borç verme koşulu' ülkelerin ekonomilerini yeniden yapılandırmalarıydı (Washington Uzlaşması). Eşitsizliği besleyen bu izlençe çok eleştirildi. Neo-liberalizmden neo-konservatizme (yeni muhafazakarlık: düzen ve ahlak konusunda sıkı bağlılık) geçişi Ritzer'e göre geniş bir yelpazede küreselleşmeye direnen sol-ittifak izleyebilir.

Kuramda sınırlı devlet tezine sarılan neo-liberalizm, uygulamada küreselleşmenin önünün açılması için devlet müdahalesine sıkça ve kaçınılmazca başvurmaktadır. Devletin işleyişini değiştirir. Friedman'a göre engellerin kaldırılmasıyla oyun sahası olarak dünya düzlenmiş olur ve herkes *düz dünya*'dan yararlanabilir olur.

Polanyi neo-liberalizmin bir devlet girişimi (laissez-faire) olduğunu ileri sürer. Kendi başına bu sistem toplumu yoketme riski taşır. Buna gösterilen toplumsal tepki, devlette uç verir. Neo-liberalizm çıkarı görünmez kılmakta, metalaşma ve çevre yıkımını kaçınılmaz kılmaktadır.

Ong, bir sıradışı olarak neoliberalizm ile neo-liberalizmin sıradışılıklarını ayırır. Fukuyama için neo-liberalizm tarihin sonudur.

Neo-marksist eleştirmen neo-liberalizmi eleştirmiştir. Örneğin, Sklair, Hardt/Negri.

Küresel Politik Yapılar ve Süreçler'in tanıtıldığı altıncı bölümde Ritzer, modern ulus devletin kökünün Westphalia anlaşmasına uzandığını, sonradan kültürel bir ulus kavramıyla devlet yapısını kaynaştıran ulus-devlet düşüncesinin doğduğunu söylüyor. Küresel süreçte ciddi tehditler alan ulus-devlet, yine de önemli bir politik yapı olma özelliğini sürdürmektedir. Tabii bu süreçte ulus-devlet küresel akıntılarla ilgili geçirgenlik düzeyiyle ilgi konusu olmaktadır.

Benedickt Anderson'ın (Hayali cemaatler) insanların ulus-devletin temsil ettiği cemaatle örtüşme düzeyi ve bunun değişme dinamikleri üzerine tezi bu bağlamda önemli. Küresel akıntılar ışığında vurgu ulus-devletin 'yeniden tahayyülü' konusuna yöneldi.

Dünya değişen jeopilit senaryo çerçevesinde üç aşamalı bir evrim geçirdi. İki kutuplu (soğuk savaş), tek kutuplu (Yükselen ABD) ve üç merkezli (ABD, AB, Çin) dünya.

Ritzer küresel kurum, organizasyon ve örgütleri de tanıtıyor. Birleşmiş Milletler, UNCDAT, UNESCO, G8'ler, IAEA. Ulus-devletin denetleyemediği küresel süreçlere bir yanıt olarak gelişen küresel yönetim kavramına dikkati çekiyor. Yerel sivil toplum, Küresel sivil toplum, Hükümet dışı örgütlenmeler (NGO), Uluslararası hükümet dışı örgütlenmeler (INGO) inceleniyor.

Yedinci bölümü yazar, **Küresel Ekonominin Yapılandırılması**'na ayırmış. Başlıca ekonomik yapıları inceleyerek, günümüz küresel yapılarıyla 1896-1914 arası yapıları ve benzerlikleri karşılaştırıyor. 30'ların büyük bunalımı 1944 Bretton Woods sistemini getirdi. Bu özünde sermayenin uluslar arası serbest akışını destekleyecek kurumsal yapıları oluşturma amaçlıydı. Dolar, küresel bir para birimine dönüştürülmüş oldu. Bu sistemin örgütsel sonucu Uluslar arası Ticaret Örgütü başarılı olmadı (ABD desteklemediği için). Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gümrük tarifelerinin azaltılması hedefine bağlı olarak ticaretin liberalleştirilmesini önerdi. GATT yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) bıraktı. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), TRIPS sayesinde düşünsel haklar ve ulus devlete yabancı yatırımları denetleme olanağı veren TRIMS gibi uygulamalır kapsadı.

Bretton Woods ayrıca Uluslar arası Para Fonu'nu (IMF) getirdi, dayanıklı bir para sistemi yaratma amacıyla. Dünya Bankası ise orta gelirli ölkelerde maddi altyapıların geliştirilmesine özel olarak odaklandı. İki kuruluş da ilişki kurdukları ölkelere koşullara bağlı yaptırımlar uyguladı. Joseph Stiglitz, bu kurumları tek tipçilikle eleştirmiştir. Piyasaların olgunlaşmadan açılması (1997 Asya bunalımı) kimi ölkeleri kırılganlaştırmıştır ona göre.

Bölgesel koalisyonlar arasında AB, NAFTA, MERSOCUR ve OPEC'i ele alan yazara göre bu organizasyonlar kendi iç çelişkileri boğuşurken küresel bir güç olma savaşı veriyorlar.

Bir başka ekonomik yapı da Çokuluslu şirketler (ÇUŞ) olduğuna göre, bunlara bakan Ritzer iki bağlamdan söz ediyor: Doğrudan yabancı yatırımı ve Portföy yatırımı. Sonuçta dünya ekonomisi, eleştirenlerin sandığının tersine daha fazla küresel.

Yapı çözümlemesinden yavaş yavaş küreselleşme dinamiklerine girmeye başlayan Ritzer **Küresel Ekonomik Akıntılar: Üretim ve Tüketim** başlıklı sekizinci bölümde, 'küresel ticaretin; tedarik zincirleri, uluslar arası üretim ağları, küresel meta zincirleri ve en önemlisi küresel değer zincirleri gibi çeşitli ekonomik ağlardan oluştuğunu' belirtiyor. Düşük fiyat ve ücretlerle ticaret ve yatırımı teşvik eden politikaların 'dibe doğru yarışa' yol açtığını, bazı ülkelerin bu yarışa terse çevirebileceğini (Çin, Meksika) söylüyor.

Dış kaynak kullanımı da önemli bir küresel akıntıdır. Yurtdışında fason iş, başka ülkelerde bulunan şirketlerle sözleşmeli iş yapmayı içerir. Mali piyasalar aracılığıyla ulusal ekonomiler birbirleriyle ilişkilenebilmektedir, bu nedenle ekonomik bunalımlar da zincirleme tetikleme yaratmaktadır. Büyük ekonomi krizi daha etkili ve yaygın kılabilenmektedir. Örn. ABD Mortgage krizi.

Aşırı-tüketim ve aşırı borçlanma da (kişi bazlı düşünüldüğünde) bir başka küresel akışkanlık ağı oluşturur. *"İnsanlar tüketim faaliyetlerinde daha fazla zaman harcamakla yetinmiyor, aynı zamanda kendilerini de giderek bu tüketim faaliyetlerine göre tanımlıyorlar."* (258) Ayrıca tüketim mekanları da küresel bir karakter kazanıyor. Bu mekânlar, küreyelleşme (globalization, örn. Hindistan'da MyDollar mağazaları) ve küyerelleşme (glocalization, örn. Bangkok'da Big Boy restoranları) olgularını da yansıtıyor.

Dokuzuncu bölüm **Küresel Kültür ve Kültürel Akıntılar** üzerine. Özellikle maddi olmayan dijital formlarda kültür önceki dönemlere göre daha kolay yayılmaktadır. Ritzer üç bakış açısını irdeliyor: Farkçılık, Melezleşme, Çakışma.

Kültürel farkçılık, farka vurgu yapıp farkın küresel akıntılardan yüzeysel olarak etkilendiğini ileri sürer. Örneğin Samuel Huntington'a göre, *"kültürler arasında karşılıklı etkileşim, 'felakete yol açan çatışma' potansiyellerini içermeye mahkumdur."* (291) Uygarlıklar Çatışması adı verilen kurama göre soğuk savaş ertesinde, esas olarak politik-ekonomik farklılıklar kültürel nitelikteki yeni fay hatlarının gölgesinde kaldı. Farklı uygarlıklar (sinik, islami, Ortodoks, batılı vb.) arası artan etkileşim çatışmanın şiddetini çoğalttı, özellikle Batı ile Çin arasında ekonomik, Batı ile İslam arasında kanlı politik çatışmalara yol açtı.

Kültürel melezleşme kavramı yerel ile küresel kültürlerin bütünleşmesini vurgular. Anahtar kavram, küyerelleşmedir. Anlamı, yerel ile küresel olanın farklı coğrafyalarda benzeri olmayan sonuçlar doğuracak biçimde birbirlerine nüfuz etmeleridir.

Kültürel çakışma ise homojenleşmeyi anlatır. Kültür emperyalizmine yönelik güçlü bir eleştiri, kültürün 'yersizyurtsuzlaştırılması'dır. Örneğin, McDonaldlaştırma, fast food restoranlarının verimlilik, hesap verilebilirlik, öngörülebilirlik ve denetim gibi kurallar üzerinde yükselen rasyonel sistemlerin küresel yaygınlaşmasını içerir. Küreyelleşme de işte ülkelerin, şirketlerin ve benzerlerinin kâr, güç ve benzeri şeyleri edinmek üzere kendilerini coğrafi alanlara dayattığı süreçtir.

Küreselleşme, birşeyin karşıtı olarak hiçbir şeyin akıntısı olarak da değerlendirilebilir; yok yerlerin, yok-şeylerin, yok-insanların ve yok-hizmetlerin yaygınlaşmasını içerir, örn. sporun küreselleşmesi.

İleri Teknoloji Küresel Akıntılar ve Yapıları: Teknoloji, Medya ve İnternet başlıklı onuncu bölümde Ritzer, teknolojinin küresel süreçlerin hızlanmasında önemli rol oynadığını belirtiyor. Bu sürecin önemli dönüm noktaları da konteyner gemilerinin geliştirilmesi, hava taşımacılığı, kişisel bilgisayar ve internet. Teknolojinin küresel akıntısı dünyanın her tarafına ulaşmaz, elektriğin olmaması vb. nedenlerle bazı bölgeleri atlayabilir. Teknolojik ilerleme sürecinde bazı ülkeler ileri aşamalara atlayabilirler.

Medyanın küresel akıntısı genellikle medya emperyalizmi olarak bilinir. Kültür emperyalizmi izleyici unsurunu yadsımaktadır. Küresel medya az sayıda büyük şirketin egemenliğindedir. Bu özellik yeni medya için de (internet, vb.) yakın gelecekte geçerli olacaktır. Indymedia, seçenek küreselleşme hareketiyle bağlantılı olarak bu eğilime karşı konulmasını kolaylaştıracak bilgileri sağlamaktadır (Örn. hacktivistler...)

Homojenleştirme eğilimi içinde küresel medya MacLuhan'ın 'küresel köy' kavramında karşılık bulmuş, Frankfurt Okulu da kültür endüstrisinin terörize edilmesini konu yapmıştır. Sektörü günümüzde küyerel-küreyel savaşımı biçimlemektedir.

İnternet gördüğü işlevle, ulus-devlet etkisini azaltmaktadır. Örneğin Web 2.0 (Wikipedia, Facebook) kullanıcıların kendi yarattıkları içerikle ilgilidir: Üretici tüketiciler. İnternet ayrıca düz dünya tezini de güçlendirmektedir. Herkes internete bağlanabilmektedir.

Onbirinci bölüm **Küresel İnsan Akıntıları: Aylaklar ve Turistler** başlığını taşıyor. Göçmen kategorileri, aylaklar ve turistler düzleminde insanların küresel akıntıları inceleniyor. Bir dizi kavramı, mülteci, iltica, emek göçü, vb. değişik boyutlarıyla tanımlıyor Ritzer. Devletlerin nüfus akıntılarıyla ilgili çift yanlı, çelişik tutumları sözkonusu. Göçü tetikleyen sayısız etken var ve bunlar geniş bir araştırma alanı oluşturuyor. Birçok ülke yasadışı göç akıntısıyla karşı karşıyadır. Örneğin Meksika-ABD sınırı. Sonuçta yasadışı göçün Kuzey ülkeleri için olumlu yanları da gözardı edilemez. Diaspora konuyla ilgili bir başka kavram. Paul Gilroy diasporayı ulus-aşırı bir süreç olarak yorumluyor. Bu kavram küreselleşmeyle koşutlu bir gelişim içerisinde. Üstelik sanal diasporaları da anımsamalıyız.

Turizme gelince, *“çevre üzerindeki olumsuz etkilerinden ayrı olarak, turizm ayrıca turistik yerlerin de (ayrıt edici içerikleriyle yerel olarak denetlenen) mekânlardan (ayrıt edici içerikten yoksun, merkezi olarak denetlenen) yok-yerlere dönüşmesine de yol açmaktadır.”*

Küresel çevresel Akıntılar: Akışkanlıklar, Akıntılar ve Yapılar başlıklı onikinci bölümde Ritzer olumsuz küresel akıntıların çevre üzerindeki etkilerini incelemektedir. En gelişmiş ülkeler hem en sorunlu, hem çözüm kaynakları elinde olan ülkelerdir. Neo-liberaller ile çevreciler arasında çatışmanın yanı sıra Ekolojik Modernleşme Teorisi, küreselleşmeyi çevreyi koruyan ve geliştiren bir süreç olarak yorumluyor. Ritzer açısından çevresel zarar ile toplumsal çöküntü ilişkili. Ormansızlaştırma, endüstriyel balıkçılık, biyo-çeşitlilik ve kullanılabilir tarım alanlarının azalması, içme suyu sıkıntısı, zehirli kimyasallar, kalıcı organik kirletenler, sera gazları, küresel ısınma, nüfus artışı, elektronik atık ve bunların küresel akıntıları ciddi başlıkları oluşturur.

Sonuçta başarısız girişimler şunu kanıtlamıştır ki çözüm için küresel bir yaklaşım zorunlu.

13. bölüm **Olumsuz Küresel Akıntılar ve Süreçler: Tehlikeli İthal Mallar, Hastalıklar, Suç, Terörizm, Savaş** başlığını taşıyor. Burada tehlikeli ithal mallar, sınır tanımayan hastalıklar, sınır aşan suçlar, terörizm ve savaş gibi küresel akıntılar ve süreçlerin çözümlemesini yapıyor Ritzer. Küresel tedarik zincirlerinin uzunluğu kuşkusuz riskleri çoğaltır. Ve nedeni saklar. Ulus-devletin zayıflayan konumunun, küreselleşmenin tersine hastalık, terör, vb. riskleri arttırdığı düşünülebilir. Ama yine de ulusal çerçeve sapkınlık ve suçlarla ilgili olarak küresel biçimleri belirlemektedir. Küresel suçların denetimi insan hakları ve demokrasiyle çelişebilir.

Uluslararası serbest piyasanın saydamlığı arttıracığı, yolsuzluk ve rüşveti önleyeceği tezi birçok bakımdan tartışmalıdır (Uluslararası Şeffaflık Örgütü).

Terörizm konusunda da devletsiz terörizmle devlet terörizmi ayrılabilen iki kavram olarak gündeme gelir. Terörizm uluslararasılaştıkça buna karşı direniş de uluslar arası çözümler peşine düşmektedir. Terör gibi savaş konusu da iki karşıt eğilimi kendi içinde taşır. Bağlantılılık bir yandan savaş olasılığını düşürse de savaşın getirisi ve silah sağlanması konusunda kolaylık tersini de olanaklı kılmıştır. Bilişim de tüm bu süreçlerin bir parçasına dönüşmüştür bir süredir.

Küresel Eşitsizlikler I: Eşitsizlik Modelleri başlıklı ondördüncü bölümle birlikte gözlem ve saptamalarını yorumlamaya başlıyor. En yoksul bir milyar kavramının altını çiziyor öncelikle. Bu nüfusu barındıran ülkelerin önünde tuzaklar: çatışma, doğal kaynaklara aşırı bağımlılık, kötü komşularca kuşatılmış olma (ihracata engel), kötü yönetim (ekonomik yıkım). Evrensel göstergelerde ortalama değerler yükselmekle birlikte eşitsizlik sağlıktan beslenmeye vb. derinleşmektedir. Bu eşitsizlik sayısal dünyaya da (internet, elektrik, vb.) yansımaktadır. Güney ve yoksulları, internetin İngilizce ağırlığından (% 80) da paylarını almaktadır. Durum göçlerde (Kuzey-Güney arasında) yankılanmaktadır haliyle. Aynı zamanda bölge içi (Güneyden Güneye) göç olgusu da dikkate değer boyutlardadır. Bu ilişki, küreselleşme ve küresel eşitsizlik ilişkisi tartışılmaktadır. Modernleşmenin eşitsizlikleri sonuçta azaltacağı tezini savunanlar vardır (Firebaugh/Goesling). Buna karşılık Korzeniewicz ve Moran gibi yazarlar, 'artan bir eşitsizliğe yönelik sürekli bir ilerleme'den söz ediyorlar.

Öte yandan küresel tarımsal ekonominin ve fabrika çiftliklerinin ortaya çıkmasıyla tarımsal üretim ilişkileri de değişmektedir. İhracat yapmak için Güney kendi geleneksel üretim yapısını değiştirebilmektedir.

Kentlere gelince, Sassen, dünyanın ekonomi politiği üzerinde denetim kuran üç büyük kent sayıyor: New York, Londra, Tokyo. Küreselleşmeden en çok yararlanan kentleri Castells, çeşitli küresel ağlardaki önemli düğüm noktaları olarak adlandırıyor.

Küresel Eşitsizlikler II: Küresel Çoğunluk-Azınlık İlişkileri bir önceki bölümü sürdürüyor. Anahtar kavram olarak kesişimsellik (*intersectionality*) tanımı: belirli azınlık grubu mensuplarının toplumsal eşitsizliğin diğer biçimlerindeki kendi konumlarının niteliği tarafından etkilenmekte olduğu düşüncesi.

Çoğunluk ve azınlık kavramları için nicelik yetersiz bir yaklaşım. Üstün ya da bağıl konumda olmak belirler durumu. Kuzel çoğunluğu ifade ederken genelde Güney bir azınlık statüsünün karşılığını simgeler. Kuşkusuz azınlık grupları olumsuz akıntılardan etkilenmeye daha açıktır. Ve tersi... Bu statüler toplumsal tanımla da yakından ilgilidir.

Ritzer'e göre, küreselleşme ve etnisitenin oluşumu ulus devleti çatışmanın ortasında bırakır, işin ucu soykırıma kadar uzanabilir. Küreselleşmenin gelişmesiyle birçok ülkede ırk ilişkileri kötüleşmiştir. Bu da ırkçılık ve yabancı düşmanlığına yol açmaktadır. Öte yandan aynı süreç yoksul kadınların feministleşmesinin de yolunu açmaktadır. Göçle birlikte kadın işçilerin payına daha fazla ayrımcılık, sömürü ve taciz düşer. Çocuklar da tüm bu olumsuz süreçten paylarına düşeni ne yazık ki almaktadır.

Tüm bu gelişmeler kendi direniş olanaklarını da yaratmaktadır bir yandan.

Son bölüm olan onaltıncı bölümde (**Küreselleşmenin Üstesinden Gelme, Direnme ve Gelecek**) Ritzer birçok küreselleşme olduğunu, bunlardan bazılarını direnmek, bazılarını da desteklemek gerektiğini söyler. Bunlar arasında ticari korumacılık ülke içi ekonomiye kalkan rolü oynayabilir. Adil ticaret tarafları piyasanın dışında mekanizmalarla buluşturabilir. En dipteki bir milyar yoksula yardım, hesap verilebilirlik ve şeffaflık, vb. çözümler arasındadır. Küreselleşmeye direniş de çoklu bir

yapı sunar. Uluslar arası emek hareketi politik direniş boyutunu örneklerken Dünya Sosyal Forumu demokrasi vurgusu yapar. Siber eylem biçimi de direnişin gittikçe güçlenen bir boyutunu oluşturur.

Dolayısıyla tek bir küreselleşme olmadığından küreselleşmenin geleceği de çok boyutludur (514)

Ritzer kitabına bir de ek koymuştur: **Küreselleşme Hakkında Disipliner Yaklaşımlar**. Bu ekte değişik disiplinlerin (antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat, coğrafya, psikoloji, edebi eleştiri (sömürgecilik sonrası) ve diğer alanlar) küreselleşmeyle etkileşimini özetlemektedir.

*

Ritzer'in kapsayıcı, kavratıcı bulduğum yapıtı hakkında, nesnellik ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalan yöntemi nedeniyle uzun uzadıya görüş bildirecek değilim. Belki birkaç konuda biraz daha kanmam gerekiyor. İçinde yaşadığımız küreselleşmeyi değişik kılan şeyin sivilleşme (ya da gazlaşma) ve akışkanlık kavramıyla farklılaştırılması beni doyurmadı. Akışkanlık daha çok bir sonuç ama bu sonucu yaratan süreçlerde üretim ve sınıf dinamikleri gereğinden çok hafife alınıyormuş gibi. Kendisinden söz etmezsek sınıfların olmadığını söyleyemeyeceğimiz gibi sınıfsallık olgusuyla sınıf bilinçliliği arasındaki açılmanın (ya da belki kapanmanın) saltık kopuşla iki bağımsız gerçeklik yarattığını söyleyebilmek için de çok erken. Tanı(lama) düzeyinde katıldığım Ritzer beni daha çok kapitalizmin (sermaye) ulus-sınırlarından taşan coğrafi genişlemesi ve

(2012)

JOAN W. SCOTT (1941, ABD)

Scott, Joan W.; Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi (Gender and the Politics of History, 1988), Çev. Aykut Tunç Kılıç, Agora yayınları, Birinci basım, Şubat 2007, İstanbul, 57 s.

Scott çeviri hışmına uğramış bu incelemesinde '*gender = toplumsal cinsiyet*' kavramının neden tarihin kavranılmasında anlamlı bir araç olabileceğini irdeliyor. Marksizm de payını (!) elbette alıyor bu eleştiriden. Çünkü Marksizm toplumsal cinsiyeti ekonomik yapıların bir yan ürünü olarak görmektedir Scott'a göre. Bir başvuruya dönüşen toplumsal cinsiyet (**gender**) kavramının yapıçözümü gerekmektedir.

RANDALL COLLINS (1941, ABD)

Collins, Randall; Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu (The Sociology of Philosophies, 1998), Çev. Tufan Göbekçin, Alfa yayınları, Alfa'da Birinci basım, 2020, İstanbul, 1168 s., Büyük boy.

ABD'li toplumbilimci Randall Collins'in (d.1941) bin bir ince emek ve eşsiz bir birikimle örgülediği devasa yapıtı **Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu (Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?)**⁴ uzun süren zorlu bir okumadan sonra hakkında ne yazabilirim sorusuyla önümde duruyor. İvecen okur başlığa göz atıp geçtiğinde felsefe ya da tarihiyle ilgili bir çalışmayla karşı karşıya olduğunu düşünür ve yanılır. Hayır, bu bir üstelik tezli tarihsel toplumbilim çalışmasıdır ve seçili felsefe alanı (disiplin) ile sınırlı bir örnek önermektedir. Elbette öteki tüm insan etkinliklerinin de öznesi insan olduğuna göre aynı zamanda tarihsel toplumbilimlerinden söz edebilmeliyiz ve Collins de kimi alanları ayırık tutarak böyle düşünmektedir.

Düşüncemi ilerletmeden önce arkasında etkili bir öğrenim geçmişi ve çeviri deneyimi olan Tufan Göbekçin'i bu önemli çevirinin altından başarıyla kalkabildiği ve Türkçemize kazandırdığı için yürekten kutlamak isterim. İnsan Türkçenin anlatım (*ifade*) yeteneğine bu yaratıcı çevirmenler üzerinden bir kez daha hayran oluyor. Böylesi oylumda çok sayılmayacak basım yanlışlarını göz ardı ediyorum. Zamanım olsaydı tek tem imlediği bu bası yanlışlarını dizileyip yayınevine göndermek ve sonraki baskıda düzeltilmelerini önermek iyi olurdu.

Collins'in oldukça sıkı bir izlence ve toplumbilim yöntemiyle yaptığı şey aslında Amerikan toplumbilim (sosyoloji) okulunun çok uzağına düşmüyor. Ölçümsel, olgucu, ilişkiselci, kişi-küme-topluluk (toplumbiliminin sahadan veriyi öncelediği, tarihi ve toplumsal evrimi tümdengelimsel varsayımlarla, kuramla açıklamayı erteleyen ya da sona bırakan, hatta arkasında düşüngüsel (ama Collins gibi yetkin toplumbilimcilimlerde çok derine gömülü) kaygılar eşliğinde tarihi, toplumu, tarihsel toplumbilimini, toplumsal evrimi siyaset ve ekonomik süreçlerden olabildiğince soyutlayarak, tarih okumasını özneler ve onları buluşturup ayırıştıran rastlantısal (yani

⁴ Randall Collins; **Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu. Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?** (*The sociology of Philosophies, 1998*), Çev. Tufan Göbekçin, Alfa yayınları(nda birinci basım), 2020, İstanbul, 1168 s.

aslında daha bireysel) süreçlere ilişkilendirip tarihsel özdekçilik ve bağlı tüm açıklamaları dolaylı olarak (doğrudan değil) kapı dışına süpürmeyiolanca bilimsel ciddiyetle beceren bir yöntembilimi. Yöntembilimi demek doğru olur mu bilemiyorum? Elbette kişilerin, kişilerarası ilişkilerin tarih yapıcı toplumbilimlerinden söz etmeliyiz. Ama bu önerme geçerli ve geçerliliği sınanmış tarihin devindiricisi olan, örneğin sınıf ilişkilerini, toplumlararası ilişkileri vb. bastırıyor, görmezden geliyor ve olgucu, ölçümsel tutum okuyanda sağlam, tutarlı bir yaklaşım izlenimi veriyor. Bir olguyu tarih-toplumbilim içine nasıl yerleştirebiliriz, yerleştirmeliyiz ve bu yeni bir soru mudur? Benim kendimce sorum ve eleştirim burada.

Tabii aslında tıpkı Bourdieu'de olan bir sağlamlıktan, bireyi, kurumları içerisinde konumlarıyla toplumsal açıklamaya katan bir kavrayıcılıktan söz edilebilir ama Collins'in aslında epeyce esinlendiği, yöntemini benimsemiş görüldüğü Bourdieu'ye bir eleştirisi vardır. Kıskançlıkla kendi çizgisini Bourdieu'den ayırıyor ve bunu üstelik bir dipnotta yapıyor. *"Benim yaklaşımım ile Bourdieu'nunki arasında kimi benzerlikler mevcuttur. Her iki çalışmada eğitimin katmanlaşma üzerindeki etkileri ve eğitim belgelerinin enflasyona dayalı piyasası üzerine ampirik incelemeleri temel alır. Daha önceki çalışmamda (Collins, 1971) şu anda kültürel sermaye adını verdiğim şey için statü grup kültürü terimini kullanmışım. Bourdieu'nun entelektüel alanın, entelektüeller dışındaki kişilerin sosyal alanına benzer olduğu yönündeki ilkesine ise katılmıyorum; entelektüel alandaki mücadelenin dinamikleri, küçük sayılar yasasına göre ayırt edici bir şekilde belirlenir ve entelektüel rekabetin ön cephesine özgü kültürel sermaye, genel olarak eğitilmiş kişilerin kültürel sermayesi değildir ve her iki yönde de ekonomik sermayeyle oğrudan değiştirilemez."* (50, d.4)

Kendini olgunun ve devasa bilginin akışına koyuvermeyen bilinçli okurun Collins'in emeğinden nasıl yararlanabileceğini kestirmek gerçekten zor ama yabana atılacak bir durum değil, belirtelim. Her şeyden önce konusuna özgü kendi geliştirdiği bir kavramlaştırması (*terminoloji*) var. Arkasından bu özgün kavramları gerektiren temel önermesi... Ama yine yetmezdi. Felsefenin toplumbilimini yapacaksa Doğu ve Batı'da felsefenin kişisel, kurumsal tarihi ve adımları konusunda bir ayrıntı (detay) kaynak egemenliği koşuldu. Bunun da üstesinden gelen, tarihsel kaynaklara egemenliği eşsiz olan toplumbilimci, yetinmeyin ilişkileri ve süreçleri ana ve yan bileşenleri, özellikleriyle çizgeleştiriyor, akış çizgeleriyle görsel somutluk sağlıyor. Tabii somutlaşmış vargılarını değişik sunma biçimleri arkasından gelecektir. Yardımcı ekler, dosyalar önümüze dört dörtlük, eleştiriye açık bir tarihsel toplumbilim araştırması örneğini koyuyor. Güzel yanı, yeryüzünde felsefe yapabilmiş hiçbir toplumsal tarihsel ekinin (*kültür*) dışarıda bırakılmaması, hakkının bilimsel adalet duygusuyla tanınması. Okunması zor ama bir o denli zevkli kitabın bir özetini çıkarmak, etkilendiğim yerlerini imlemek bile günler alacak bir uğraş ve yararsız. Çünkü kitap orada ve alıp okumak hakkında okumaktan daha iyi.

*

Yapıtının ilk kesimi **'Teorinin İskeleti'**ne ayrılmış. Doğal, çünkü uygulamayı önceleyen kavram ve varsayımlarını okuruna tanıtmayı gerekiyor. Aslında toplumbiliminin hiç de yabancı olmayan **'Genel Etkileşim Ritüelleri Teorisi'**nden yola çıkan Collins, etkileşimi düşünce ve düşünürlerle (entelektüel) sınırlayarak çalışma alanını belirliyor: **'Entelektüellerin Etkileşim Ritüelleri.'** Kuşaktan Kuşağa Ağlar başlığı altında kullandığı kavramlardan biri, tarihsel koşulu üzerinde 'fırsat yapısı'. Yöntemini ayrıntılı biçimde tanımlıyor. Başvurduğu bir başka kavram, 'kişisel bağlar'. 'Yapısal sıkışma' bir başkası. Ağcıl önermesini bir yasaya bağlıyor: 'Entelektüel küçük yasalar yasası'. Bunu matematiksel bir temele oturtuyor. Düşünürlerin etkileşimlerinin

toplumsal yapılanmaları bu yasaya uygun seyreder. Alt ve üst eşikler arasında sınırlı sayıda kuşaklarca taşınabilir başarılı düşünce okulları. Küçük sayılar yasası krize girdiğinde artık düşünce geleneği dağılır, varlığını sürdüremez. Özgün yaratıcılık söner, ustaların düşünceleri yinelenir. Kuramını uzun uzadıya Antik Yunan örneği üzerinden anlatır.

Yapıtın ana ikinci bölümü alana iner (Asya) ve eski (*kadim*) Doğudan başlar işe. Sırasıyla Antik Çin, Hindistan, Yeni-Konfüçyüsçü Çin, Japonya çizgisinde çözümlenir. Coğrafyaların tarihsel, siyasal süreçleri anlatının altlığını oluşturur ama Collins 'tarihsel özdekçilik' (tarihsel materyalizm) sınırından her kezinde döner. Tarihsel toplumsal çerçeveyi düşüncenin içinde yer aldığı, etkileşimli bir kap olarak görür en çok. İleri yorumu ketler. Yönetimlerle düşünürler arasında yine doğrudan kişisel, kurumsal ilişkilerle yürütülür anlatı. Bana göre yararlı ama yetersiz bir çerçevelemedir bu.

Yapıtın ana üçüncü bölümü Batı'ya döner ve ilginç ve haklı biçimde İslam düşüncesi Batı düşüncesinin tabanına konur, ayrıntılı ve önyargısız biçimde (düşünce ağları, etkileşimler, vb.) ele alınır. Sonra Orta çağ Hristiyan dünyasındaki akademik büyümeye, yerleşik önyargılarımızı birer birer silerek değinir. Bölüm son derece önemlidir, İslam-Musevi ve Hristiyan geçişleriyle. Hemen arkasından bilimlerin yükselişinin artık düşüncenin eksen ve akış yönünü, sorunsalını belirlediği dönem gelir. Özellikle matematiğin pek görünmeyen çizgisi, bilimin çizgisiyle bir dizi çaprazlama ağ üzerinden inandırıcı biçimde öne çıkarılır. Collins bu matematik tezini 20.yüzyıla dek taşır. Sekülerleşme ile gelen 'meta-alansallık' Alman Üniversite Devrimi ile yön değiştirir, üniversite bugünkü anlamıyla doğar. Tabii matematik-mantık-analitik -dil düşünce etkileşimleri fenomenoloji, varoluşçuluk evrelerinden geçer ama düşünce (entelektüel) tarihin ağ zincirleriyle tanımının da sonu gelmiştir.

*

Giriş yazısında ana tezini şu başlıklarla özetler Collins. Eleştirisine şu önermelerden başlar:

1. *Fikirler fikirleri doğurur. (19)*
2. *Bireyler fikirleri doğurur. (21)*
3. *Kültür kendi kendini doğurur. (27)*
4. *Her şey akışkandır; herhangi bir hattı sabitlemek veya herhangi bir açıklayıcı kavramı keskinleştirmek imkânsızdır. (30)*

İlk kez Goffman'ın (1967) tanımladığı etkileşim ritüelinin bileşenleri; en az iki kişiden oluşan bir kümenin bir araya gelmesi, kişilerin aynı nesneye ya da eyleme odaklanmaları ve her birinin ötekini odağa ilgisini ayımsaması, ortak bir tinselliği ve duyguyu paylaşmaları, küçük eşgüdüm sağlanırken dışarıda kalana sınır çekilmesi, küme üyeleri arasında aktörel yükümlülük oluşumu, etkileşimin yoğunluğu oranında duygusal enerji birikimi olarak özetlenebilir. (42-44) Entelektüel kültürel sermayenin önemli bir boyutu yazı ise bir diğeri de döner kültürel sermayedir (sohbet, vb.). (52) Sermaye buluşlar, çözümler denli yeni sorular, belirsizliklerden de beslenip güçlenir. (Platon örneği). Çözüm odaklıdır. Duygusal enerji, tinbilimsel boyutunu oluşturur. Genel ve özel koşulların entelektüel sermayenin önüne getirdiği fırsat yapısı bir başka önemli boyutu oluşturur. (60, vd.) Bütünlük, katmanlaşma, konuşma ve düşünmenin öngörülebilirliği (düşüncenin toplumbilimi), iç dünyalar gibi konulara da değindikten sonra Collins, şunu ekler: "*Yaratıcılığın en iç çekirdeğinde -yaratıcı anlarda entelektüellerin zihinlerinde birdenbire beliren yeni fikirlerin içeriğinde- bile sosyal nedensellik vardır. Etkileşim ritüeli zincirlerinin akışı sadece kimin ne zaman*

yaratıcı olacağını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda yaratılacak şeylerin ne olacağını da belirler.” (79)

Yaratıcılığın az bulunurluğu, kimin nasıl anımsanacağı, birincil-ikincil entelektüel etkileşimleri, işlevleri, uzun erimli zincirler çizgeleri, bağlantılarla Çin ve Antik Yunan üzerinden örneklenir izleyen bölümde. Kişisel bağların önemi vurgulanır. Yapısal sıkışma ve kopuşlar başlı başına sayısal (*istatistik*) dökümlerle karşılaştırılır. Ve birinci kesimin üçüncü bölümünde kuram Antik Yunan örneğiyle somutlaştırılır. (112-172) Burada ‘entelektüel küçük sayılar yasası’nı temellendirirken, alt sınırı belirleyen şeyin ‘entelektüel sürecin bir çatışma süreci olması’ ile ilgisini dolayısıyla iki çekirdek kümenin (hatta aslında üç) kaçınılmazlığından söz ediyor. Üst sınır ise çatışmaların yapısından türetilir. Ama kümelenme sayısının 6’nın üstüne çıkması sürecin dağılmasına yol açar. Demek alt ve üst sınırı 2-6 arasında değişen bir entelektüel kümelenmeden söz edebiliriz. Örgütlü okullar ne kadar süre (kaç kuşak) varlığını koruyabilir, sorusuna da Collins Antik Yunan örneği üzerinden yanıt verir. Küçük sayılar yasası bunalıma girdiğinde okullar dağılır, yaratıcı etkinlik yerini yineleyici, taşıyıcı etkinliklere bırakır. Hatta genel olarak kuşkucu (septik) okulların artması beklenir (öyle de olur). Zayıf okulların birleşmesi (*senkretizm*) olasıdır. Gerçekçi ve yaygın kanıları tartışmaya alan şöyle bir yargı verir: “*İster altın ister teneke olsun her şeyi kucaklayan bir zeitgeist (zamanın ruhu) kavramı bizi çok fazla ileri taşımaz.*” (140) Dinlerin işlevinin ise maddeci tabana, gerçekçi bir tutuma bağlı kalışı yerleşik kanılarımızı bir kez daha sarsar. Bana göre haklıdır Randall Collins. Tarihi yeniden okuma önerisi anlamlıdır.

Entelektüel Toplulukların Karşılaştırmalı Tarihi’nin birinci kısmı Asya’ya özgülenmiştir ve tanık olmadığımız bir derinlikle Çin, Hindistan, Japonya entelektüel geleneklerinin resmi çizilir. Şaşkınlıkla görürüz ki Avrupa (Batı) düşünce geleneğinin doruklaştırdığını düşündüğümüz tüm tartışmalar, belki daha yetkin biçemlerle (varlık, bilgi, aktöre, güzellik, tanrı, siyaset, vb.) Asya’da, özellikle Antik Hindistan’da tartışılmış... İşte bu nokta kişisel okumamı olağanüstü bir deneyime dönüştürüyor. Belleğim bu yeni bilgiyi yakalamakta elbette güçlük çekti, hatta olanaksız bir okumaydı, yeni okumalarla beslenmesi gerekiyordu. Ama bir kıvılcım, bir anımsatıcı im kazındı bilincime. Tüm bu nedenlerle tarihsel-düşünsel (entelektüel) süreci anlaşılır bir biçimde özetlemeyi çok istesem de bunu yapamayacak, birçok bilgiyi unutuşa bırakacağım. Antik Çin ve Konfüçyüs’le başlayan serüven okullaşmalar, okulların yönetsel odaklarla ilişkileri üzerinden sürer gelir. Bir saptamasını almadan geçemeyeceğim: “*Yunanlar için, ilk önce kozmolojik öğretiler dikkat konusu olmuştur; tanrıların doğası incelenmiş ve fiziksel evrenin yapısal öğeleri araştırılmaya başlanmıştır. Çinliler için ise doğalcı veya proto-metafiziksel sorular, ilk başa politik ve etik soruların arka planında kalmıştır.*” (185) Çin’de Anti-Konfüçyüsçü muhalefet zamanla Taocu kiliseyle sonuçlanır. ‘Saf sohbet ve karanlık bilgi’ seçkinler ve resmi yetkililer evreninde ayrıcalığa dönüşür. Hindistan’da daha karmaşık süreçler işler. Vedik Kültlerin çöküşünü Budist manastır sistemi doldurur. Genellikle siyasetin uzağında kalan bir gizemcilik olarak gelişir. Yanı sıra Cayna çileciği yakın kraliyet bağı olan bir entelektüel çizgi oluşturur. Ve Hinduizm Budistlere ve Caynalara karşıt olarak aşama aşama yapılanan özbilinçli bir birleşik cephe. (232) “*Hint felsefesindeki en büyük yaratıcı dönem Hinduizmin Budist okullara ilk meydan okuyuşunda gerçekleşir.*” (275) Daha sonra Çin’e yeni bölüm açılarak dönülür: **Örgütsel Tabanın Devrimleri: Budist ve Yeni-Konfüçyüsçü Çin.** Orta çağ Çin düşüncesinin toplumbilim altyapısı haritalanır bölümde. C’han (Zen) Devrimi benim özellikle ilgimi çeken bir nokta oldu. ‘*Derin bir trans halinden çok bir yaşam tarzı*’

(351) olarak açıklaması çok önemli yazarın akımı. Yeni-Konfüçyüsçü dirilişin bir tür seçkini Budizmle sonuçlanması (sınav tekelleri) ayrıca ilginç bir konuydu. (368, vd.)

İzleyen bölüm Çin entelektüel devrimine takılan ve 12.yüzyıldan başlayarak varlığını öne çıkaran Japon düşünce gelenekleriyle ilgili. Bölüm içinde ilginç bir kavram daha kullanır Collins: '*muhafazakâr devrimcilik*'. Aynı kavram yanılmıyorsa Hristiyan Orta çağ için de kullanılacak. Yeni kuşaklar başlangıcın devrimci çıkışına sıkı sıkıya sarılır, yinelerler. Ve dönemleriyle çatışma içine girerler. Bu kavram Japonya'nın 19.yüzyıldan başlayarak belirleyici yazgısına dönüşür ama yine bizim sandığımız gibi Avrupa çağcılığının tıpkılanması değildir gerçek neden. Japonya'nın Dışa Açılması Miti alt başlığında durumu açıklar yazar. Zen aydınlanması Koan Devrimiyle sonuçlanır. Çağcılık Tokugava dönemiyle (eğitim, akademi) doruk yapar. Entelektüel üretim araçları sekülerleşir. (444, vd.) Yazar Asa bölümünü kapatırken şu önemli saptamayı yapar: "Hem Batılılar hem de Asyalılar olarak birçoğumuzun, bu tarihlerin ne kadar çok çatışma ve değişimle dolu olduğunu görmesini engelleyen statik ilkçi yaklaşımla boyanmış gözlükleri çıkardıktan sonra, en önemli ilkelerin Asya tarihinde bütün netliğiyle var olduğunu görürüz. Asya tarihi, bütün dünya tarihinin temel malzemelerini bize gösterir. Asya entelektüel hayatının sosyolojisinin bir özeti, bu kitabın merkezi teorisinin elverişli bir özetidir." (455) Bu sözlerin altını çizmek gerek.

Kitabın ikinci kısmı Batı'ya özgülenmiş. Ama Batı'ya İslam düşüncesi üzerinden geçiliyor ve bu geçişin adımları ve boyutunun ne denli önemli olduğunu anlıyoruz. İçerik yükü açısından değil, bir entelekt geleneği yaratması açısından (İspanya) böyledir. İslamiyet, Musevilik ve Hristiyanlık alt başlığında ana izlek, '*yerli ve ithal edilmiş fikirlerin gerilimleri*' dir.

Artık dinsel bir bağlamda felsefeden söz edilmelidir. "*Müslüman entelektüeller, metni ham yığınlara yönelik metaforik anlatım olarak yorumlarken, yalnızca aklın yeni üyelerinin ulaşabileceği gizli bir öğretiye sığınmıştır. Bu, ortodokslukla tartışmanın yaratıcı gerilimini yok etmiştir; daha sonraki İslam esoterizmi, şiirsel bir mistisizme dönüşmüştür ve epistemolojinin analitik sorunlarından uzaklaşmıştır.*" (466)

Müslüman dünyası şöyle özetlenebilir: '*Politize edilmiş bir din tarafından sabitlenmiş bir entelektüel topluluk*'. (469) Bu topluluk dört hizipçe temsil edilir: 1) Rasyonel teolojinin (kelam) uygulayıcıları: Mutezileciler, vb., 2) Metinci lafızcılar (birinci hizipin karşıtları), 3) Sufi mistikleri, 4) Yabancı dillerden bilim ve felsefenin (falsafa) çevirmen ve uygulayıcıları. İslam felsefe ağlarının doruğunu İbn Sina ve El-Gazzâli oluşturur. El-Gazzâli'nin felsefesi bir anti-felsefedir. Felsefenin silahlarını kendisine karşı kullanır. (504) Collins, egemen olduğu İslam felsefe entelektüel devrimini en temel tartışma noktalarından serimleyerek ağı İspanya'ya doğru taşır. İlginç biçimde Tasavvuf kavramına bizler için de oldukça özgül bir yorum getirir ve örneğin İbn Haldun'u çok önemsemez. Orta çağ İspanya'sında Aristoteles nasıl yeniden yapılandırır ve bunda Müslüman ve Musevi entelektüellerin payı nedir sorusu uzunca irdelenir. (Kabala'nın kökeni de ortaya çıkar.) Maimonides ve İbn Rüşd iki ana karakterdir. Oradan coğrafi olarak Orta çağ Hristiyan dünyasına geçilir. İki yanı keskin bir kılıç olarak akademik büyüme başlığı okura bir şeyler sezdirir. En azından şunu öğreniriz. Kilise (Katolik) yalnızca engizisyon ve şiddet değil, aynı zamanda entelektüel arayışı akademiye taşıyan ve Rönesans'ı hazırlayan önemli adım. Bu boyutu kavrayan kaç günümüz aydını var bilmem. Ben özeleştiriy yapmaya hazırım artık. Birçok ortak dış koşula bağlı İslam ve Hristiyan dünyası ayrışacaktır. Ama kurumsal değişkenler açısından arada büyük bir ayrım zaten vardır. İslam'da 'monastik' örgütler yoktur örneğin. (548) Öte yandan Avrupa'daki üniversite, İslam'daki medreseden çok farklı, özerk bir yapıdır. Bu arada manastır dışı keşişlerin

tarihsel işlevleri de ortaya çıkar. Örneğin Frerler, Dominikenler, Fransiskanlar (Duns Scotus), vb. Teolojik felsefenin çöküş sürecini senkretik bir yol olarak nominalizm doldurur. Bu tartışmanın bir erinde 'misticizm ve mistik deneyim'e çok önemli bir açıklama getirir (Bu benim aradığım bir açıklamadır, belirteyim). 588 ve izleyen birkaç sayfa öğreticidir. Artık saray mensubu entelektüeller, hümanistler devreye girerler. Bunların entelektüel bir okul yarattığı söylenemez. Bir durgunluk söz konusudur. Kültürel sermaye yitirilmiş, klasikler egemen olmuş, teknik arıtma devreye girmiştir (Rönesans'ı tetikleyecek biçimde). Bölüme eklediği bir 'koda', ayrıca günümüzle Orta çağ arkası akademik çöküşü koşutlu irdelemesi açısından ayrıca önemlidir. (619-20)

Artık 'çaprazlama ağlar ve hızlı-keşif bilimi' 1600'lerden itibaren entelektüel ağları biçimlendirecek ve yönlendirecektir. Burada matematiğin işlevi inanılmazdır ve Collins bunu olağanüstü bir incelik ve emekle saptamıştır. Sanki toplumbilimci denli matematikçi gibi yazar. Önemli olan matematiksel simgelemenin asal işlevini ortaya çıkarmaktı, matematiğin hangi gerçekliği karşıladığı değil. Üç devrim derken kastettiği 1) Matematik, 2) Bilim, 3) Felsefe devrimleridir. Yeni dönemi 'meta-alansallık' dediği bir kavramla karşılamaktadır yazar. Entelektüel taban sekülerleşmektedir. Katolik kilise ayrışmakta, metafizik alan yeniden ortaya çıkmakta, Spinoza, Leibniz metafiziği matematik terminle oluşturmaktadır. Deizm ve değer kuramının bağımsızlığı belirleyici bir süreçtir. Öyle bir noktaya gelinir ki 'modernist karşıtı bir modernizm ve anti-bilimsel bir muhalefet'ten söz etmek kaçınılmaz olur. (Berkeley, vb.) Arkasından Hume'la birlikte epistemolojinin utkusu kaçınılmaz. Tüm bu tartışmaların içerisinden entelektüellerin kendi tabanlarını denetimleri altına aldığı kanıtı olan Alman Üniversite Devrimi gerçekleşir. Eş zamanlı olarak Amerika yakasında deneysel psikoloji (Dewey, Mead, vb.) öne çıkmaktadır. Artık 20.yüzyıl zemininde yürür Collins. (821, vd.) 'Disipliner uzmanlaşma' yaratıcılığın yerini almaktadır. Üniversite dönüşmektedir. 'Popüler ve akademi dışı' kümeler Fransa'da varoluşçuluğu değişik biçimde deneyimler. Önce Brentano'nun deneysel psikologlarla yeni-Kantçılar arasında üçüncü bir yol olması ve ondan kökenlenen fenomenoloji (Husserl), Alman varoluşçuluğu (Heidegger) bağlantıları üzerinde duran yazar 'bilim-felsefe sınırında meta-alanlar'ın son şövalyelerini tanıtır yöntemine bağlı kalarak. Öte yandan yüzyıl başı matematik bunalımına bağlı 'mantıksal pozitivizm'i (Whitehead, Russell, vb.) derinlemesine irdeler. (Çok önemli.) Frege'yle matematik, sıçrama yapar. Anti-psikolojist mantığı üzerinde durur. Matematiğin odaklı aracı mantığa doğru genişletilmektedir. Kavramlarla değil yargılarla ilgilenir. (Mantıksal pozitivizm.) Russell ve Wittgenstein'in mantıkçılığı sürecin son atağıdır. *Matematiğin sosyal keşfi* terimini kullanır. Bağlantı noktası ise Viyana Çevresi'dir. Fizikçiler de tartışmaya katılırlar. Carnap, Gödel vb. öne çıkan adlar olur. Hemen karşıt yönlü devrim gelir. Mantıksal biçimciliğe (formalizm) karşı gündelik dil tepkiselliği doğar. (1840-1920 İngiliz entelektüel çevresi.) Husserl tüm bu arayışların (Frege), bağlantıların içerisinden yükselir. Heidegger'le birlikte Katolik modernizm karşıtlığı fenomenolojik devrimle kesişir. Fenomenoloji bir süre sonra ayrışır kendi içinde. Fransa'da ise 'yazarların piyasaları ve akademik ağları' öne çıkar. Bir tür 'popüler felsefe'. Yazınsal-akademik melezler olarak Fransız varoluşçuluğu. (903, vd.). Kierkegaard-Nietzsche-Camus bir silsile (kanon) oluştururken Dostoyevski, Sartre, Merleau-Ponty vb. bir başka çizgiyi izlerler. Şöyle bağlar çözümlemesini Collins: *"İhtisas alanlarının çoğalmasına rağmen, felsefede birinci sınıf yeniliğin kimi yapısal kaynakları halen mevcuttur. En genel sorunlarla ilgilenen felsefe alanı, ihtisaslaşma ve büyük çaplı entelektüel kalabalıkların var olduğu bir çağda en ciddi zorluğu yaşamak durumunda kalan bir alan gibi görülse de yapısal kaynaklar kaybolmamıştır."* (936)

Kitabını bitiren yazar, yaklaşık 200-250 sayfa ek okuma koyar. Eklerden önce gelen XV. Bölüm başlığı (Ayrı okunabilir ve yine çok önemli bir bölümdür.) şöyledir: **Fikirlerin Sosyal Üretiminde Sekans ve Kollara Ayrılma**. Belli ki kendi yönteminin teknik sunumuyla ilgilidir. Üç ana başlık belirlemiştir: Kozmolojik, Epistemolojik-Metafizik ve Matematiksel. Aslında bu başlıklar altında çok önemli bir insan düşüncesi-düşlemi tarihi için de bir çizge önermektedir. “*Kendi dikkat alanlarını bölmek için özerk eyleme muktedir entelektüel ağlar var oldukça felsefe de olacaktır. Bugünden evrendeki insan benzeri bilincin sonuna kadar entelektüel dünyanın toplumsal yapısını bilebilseydik, filozofların gelecek kuşaklarının zincirini de aynı şekilde kayda geçirebilirdik.*” (1022)

Epilog: sosyolojik Realizm’de giriş tümceleri anlamlı: “*Toplumsal inşacılığın gerçekliğin altını oyduğu sık sık ileri sürülmüştür. Gerçeklik toplumsal olarak inşa ediliyorsa, nesnellik ve gerçeklik diye bir şey yoktur. Bu sonucu kendi adıma reddediyorum. Toplumsal inşacılık, sosyolojik realizmdir ve sosyolojik realizm geniş bir realist sonuçlar yelpazesini beraberinde getirir.*” (1023)

Diğer eklere göz atarsak, **İletişimsel İşlemler Olarak Matematik** (1028-1035), **Hızlı-Keşif Biliminin Nesneleri** (1035-1042), **Entelektüel Ağlar Neden Kendilerini Zayıflatmak Durumundadır?** (1042-1048) ve artık gerçek anlamda ekler: **Ek 1. Kuşakdaş Yaratıcılığın Kümelenmesi** (1049-1055), **Ek 2. Tarihsel resmimizin Tamamlanmışlığı** (1056-1058), **Ek 3. Şekillerin Anahtarları** (1059-1107). Zengin bir ‘Referanslar’ ve ‘Dizin’le kitap bitiyor.

(2022)

GÖRAN THERBORN (1941, İsveç)

Therborn, Göran; Dünya: Bir Kılavuz (The World: A Beginner's Guide, 2011), Çev. Ebru Kılıç, Versus yayınları, Birinci basım, Mart 2012, İstanbul, 291 s., Büyük boy.

*

Therborn, Göran; Sosyolojinin ve Tarihsel Materyalizmin Oluşumu (Science, Class, and Society on the Formation of Sociology and Historical Materialism, 1976), Çev. Bekir Balkız-Ümit Tatlıcan, Isık yayınları, Birinci basım, Mart 2021, İstanbul, 510 s.

1941 doğumlu İsveçli Marksist toplumbilimci (*sosyolog*) Göran Therborn'ün iki kitabını okudum arka arkaya. Öğrencilere el kitabı olarak hazırladığı yakın tarihli (2010) dünya kılavuzu (*rehber*) niteliğinde kitabı bir yana, epeyce eski de olsa (1976) **Sosyolojinin ve tarihsel Materyalizmin Oluşumu** önemli, alanyazınına (*literatür*) katkı niteliğinde bir çalışma. Katkısının özellikle kendi alanına, çağdaş toplumbilimine bir katkı olduğunu belirtmeliyim. Marksist alanyazınında önemli olsa da tam ağırlığını kestiremediğim Therborn hakkında bir eleştiriyi (*kritik*), yine soldan okumak isterdim açıkçası. Ama dediğim gibi titiz bir bilim insanı olarak, çalışma alanının sıkıdüzencil (*disipliner*) özgürlüğünü koruma çabası yeterince saygın bir yeri olduğu izlenimini veriyor.

Her zamanki gibi, yine ne yazık ki, bu çalışmaları ayrıntılı, hak ettiği düzeyde değerlendirme olanağım yok, özellikle **Sosyolojinin Oluşumu** benim Marksist düşünsel birikimime önemli bir açılım getirmiş olsa da.

1976 çalışmasında yapmak istediği şeyi anladığımı sanıyorum: eleştirel bir toplumbilimi tarihi değil, toplumbiliminin toplumbilimi... Bir sözcük oyunu gibi görünebilir, oysa toplumbilimci toplumu tanımlamanın yanı sıra aynı zamanda toplumun parçası ise (eyleyen, *fail*) ikili işlev (sorumluluk) taşımaktadır ve öteki birçok bilim alanından ayrı olarak toplumun gelişme gizilgücünün (*potansiyel*) içkin ve hem etkin hem edilgin bir ögesidir. Bu ona aktörel (*etik*) bir sorumluluk da yükler. Kendi kuyruğunun ardına düşen kedi örneğinden sapar gerçeklik içinde örnek. Çünkü bilim arada durarak, örnekseyerek (*modelleme*) ilerler. Bu dönüşümlü, ardışıklı bir görev

dağılımı gerektirir. Aynı kişide buluşmuş etkin (*aktif*) toplumbilimci edilgin olanı arada, geçici olarak askıya alır ve *vice versa*. Örnekçeleme dediğim bu ve çift yanlı çalışır.

Büyük bir başarıyla Bekir Balkız/ Ümit Tatlıcan ikilisince çevrilen yapıt '*toplumbiliminin toplumbilimi*'nde eksikliği imleyerek açılışını yapıyor, eleştirel uğrakları Talcott Parsons, Wright Mills, Alvin Gouldner. Daha başında ilginç bir saptaması var. Toplumbiliminin toplumbilimine denk düşen bir *Marksizmin Marksizmi* çalışması yok, öyleyse yapılması gereken işbu kitapla böylesi bir yeniden okuma... Bunu yapıyor Therborn kitabıyla. Konu onu dört soruna (*problem*) taşır: 1) bilim olarak *Marksist toplum kuramının* özgünlüğü, 2) diğerleri arasında bir bilim olarak *tarihsel materyalizmin* özgünlüğü, 3) bilim, siyaset (*politika*) ve düşüngüden (*ideoloji*) bağımsız bir felsefe olarak Marksizm'in (*diyalektik materyalizm*) özgünlüğü, 4) diğerleri arasında bir *felsefe olarak Marksizm*'in özgünlüğü. (58) Bu bağlamda eleştiri hakkını koruyarak Althusser'e borcunu dile getirir Therborn. (70) "*Burada (...) belirli türden bir içkin düzen sergileyen kendilik olarak 'toplumun' sistematik empirik araştırmalar ve analizlerle ortaya çıkarılabilecek (...) belirli düzenlilikler tarafından yönetildiğini iddia ediyoruz (...) Bir sosyal bilimin gerçek araştırma nesnesi basitçe toplumsal eylem veya toplumsal kurumlar değil, aksine (...) bir toplumsal belirleyicilik örüntüsünün işleyişi ve etkileridir.*" (75) Düzenlilik(ler örüntüsü) konusuna dönüp sürekli vurgu yapan Therborn şöyle diyor haklı olarak: "*Elinizdeki incelemede iktisat, sosyoloji ve tarihsel materyalizmin oluşumlarının kapitalizmin doğuşu ve gelişmesiyle nasıl ayrılmaz bir ilişki içinde olduklarını göstermeye çalıştık*". (430) Ona göre kendi çalışmasının karşılaştırmalı yaklaşımı; toplum bilimleri (*tarihsel materyalizm+iktisat+sosyoloji*) arasındaki karşılıklı ilişkilere özgü var olan araştırmalar için ussal bir çerçeve oluşturmayı amaçlamıştır. Buna karşılık *siyasetbilimi* yukarıdaki üç bilim dalına özgü özerk bir alan yaratamamıştır.

Yazara göre Marksist bir toplumbilim eleştirisinin görevleri açıktır: 1) Değerler ve kurallar (*norm*) dizgelerini tarihsel bir bütünlük içine yerleştirmek, onları üretici güçler ve üretim ilişkileriyle, bu yapılara dayanan devletle ve sınıf savaşıyla birlikte ele almak ve bu bütünlüğün düşüngüsel topluluğu nasıl belirlediğini gözetmektir. 2) Sınıf savaşımının değişik öbekler (*grup*), örgütler, kurumlar ve toplumlar içinde ortaya çıkan düşüngüsel toplulukları nasıl yapılandırdığını, başka ve değişken öğelerin nasıl karşıtların birliğini oluşturduklarını, karşıt sınıflara özgü değerler ve kuralların 'çelişkili birlik'lerini göstermektir. Sonuç olarak, toplumbiliminin aşılması ve tarihsel materyalizmin toplumun bilimi konumuna getirilmesi gerekir.

Benim çıkardığım iki önemli sonuç da Therborn'un döne döne vurguladığı gibi, tarihsel materyalizm tümcülüğü (Marx) ile '*sınıf savaşı*' (Lenin) toplumbilimi. Özellikle ikincisine yaptığı vurguyu alkışlamak isterim. Sınıf savaşı kavramını nedenselci ve indirgemeci geleneksel yorumun ötesine taşıdığı için...

*

Dünya ise 4 bölümden oluşan bir güncel dünya resmi çiziyor. Birinci bölüm, ilginç başlığı ile ***Biz Neden Biziz: Bugünün Dünyasının Sosyokültürel Jeolojisi*** özet bir uygarlık tarihi, aile-cinsellik-toplumsal cinsiyet dizgeleri ve tarihteki altı küreselleşme dalgasıyla çağcılığa giden yolların bıraktığı küresel kalıtı içeriyor. İkinci bölüm (***Dünya Dinamikleri: İnsanın Evrimi ve Bu Evrimin İtici Güçleri***), nüfus çevrebilimi (*demografik ekoloji*), ekin (*kültür*), küresel süreçler, küresel-ulusal geçişlere odaklı. Üçüncü bölüm ise ***Bugünkü Dünya Sahnesi***'ne odaklı. Burada uzam (*mekân*), eşitsiz ulus-devletler, şirketler, vb. irdeleniyor. ***Dünyada Geçirdiğimiz Zaman: İnsan Ömrü*** (dördüncü bölüm) ise bireysel ulamlar (*kategori*) olan çocukluk, gençlik (cinsellik ve ekin), yetişkinlik ve yaşlılık'ı ayrıntılı ele alıyor. Ve

sonuç bölümü: **Sonuç: Buraya Nasıl Geldik, Nereye Gidiyoruz.** Takıldığım ve kanmadığım bölümleri, tartışmaları nedeniyle bu kitap benim açımdan bir sorun olarak kaldı. Hem yalınlaştırılmış kılavuz kitap niteliği hem de Türkiye'yi de içine alan '**tepkici çağcılışma (modernleşme)**' olarak kavramlaştırdığı içerikte ayrıntıları atlayan yüzeysel yaklaşımı soru imi olarak kafamda bir çizik yarattı.

(2025)

JACQUES ATTALI (1943, Fransa)

**Attali, Jacques; 21.Yüzyıl Sözlüğü (Dictionnaire du XXIe siècle, 1998),
Çev. Kosta Sarioğlu,
Güncel Yayınları, Birinci basım, 1999, İstanbul, 336 s.**

Attali'nin öngörüler içeren sözlüğü, bir yandan esinleyici yargılar içeriyor, ama öte yandan ve ağırlıkla ardçağcı (postmodern) umutsuzluğa dayalı kestirimleri söz konusu. Kendisinin bazı kavramlaştırmaları da bu kitapta uç vermiş; örneğin *göçebelik* gibi...

(2000-2005)

RICHARD SENNETT (1943, ABD)

Sennett, Richard; Ten ve Taş (Flesh and Stone: The Body And The City In Western Civilization, 1994), Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, Birinci basım, 2003, İstanbul, 388 s., Büyük boy.

Beden'i içinde yaşadığı *kent*le (teni taşla) ilişkilendiren ya da bu ilişkiye bakan Sennett'in yapıtı zevkle okunuyor.

Düşüncenin zaman içindeki seyrine de tanıklık ettiren yapıt, ilk, orta, yeni ve yakınçağlar boyunca dönemlere temel ırasını veren *tini* Atina, Roma, Paris, Venedik, Londra, New York'ta irdeliyor ve bence çoğunlukla da yakalıyor.

Okuması büyük keyif veren yapıtlardan biri bu.

Belki tüm öykü bedeninin kavranışının, yitirilişinin ve yeniden bulunuşunun, yani *yabancılaşmanın* öyküsü.

Beden *kent örgüsünün* bir örneği.

“Çokkültürlü bir toplumun yurttaşlıkla ilgili sorunlarının altında ahlaki bir güçlük, Öteki konumundakilere sempati uyandırma güçlüğü yatar. Bedensel acının kabul edilebileceği, bu acının aşkın kökenlerinin görünür hale geleceği bir yere neden gerek duyulduğu anlaşılırsa Ötekine yönelik bir sempati ortaya çıkabilecektir ancak. Bu acının insan deneyimi içerisinde izlediği bir yörünge vardır. Benliği yolundan çıkartır ve eksiltir, bütünlük arzusunu bozguna uğratır; acıyı kabul eden beden - çeşitlilikle dolu bir dünyada herkes ne hissettiğini, kim olduğunu başkalarına açıklayamasa da- başka bir insanın acısına, sokakta hep bir arada bulunan acılara duyarlı bir yurttaş bedeni haline gelmeye hazırdır. Ama beden ancak çektiği acıların çaresinin toplumun yapıp ettiklerinde olmadığını, mutsuzluğunun başka yerden geldiğini, acısının Tanrının insanlara verdiği sürgün sıfatıyla bir arada yaşama buyruğundan kaynaklandığını kabul ederse bu yurttaşlık yörüngesini izleyebilir.” (338)

*

Sennett, Richard; Karakter Aşınması (The Corrosion of Character, The Personal Consequences Of Work In the New Capitalism, 1998), **Çev. Barış Yıldırım,**
Ayrıntı Yayınları, Birinci basım, 2002, İstanbul, 172 s.

Sennett'in *Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerinde Etkileri* altbaşlıklı çözümlemesi son zamanlarda okuduğum en anlamlı çalışmalardan.

Sennett örneklemeli olarak (kurgusal) *yeni kapitalizmin* insanın ırasına (karakter) yönelik saldırısı (*sürüklenme*), eski kapitalizme ait bir kötülük (*rutin*), zamanın yeniden yapılandırılması (*esnek*), modern emek biçimlerini kavramanın zorluğu (*okunaksız*), risk almak nasıl kafa karıştırıcı ve bunaltıcı bir deneyim haline geldi (*risk*), iş etiği nasıl değişti (*iş etiği*), başarısızlıkla başa çıkmak (*başarısızlık*), işin açtığı yaralara bir çare: cemaat (*tehlikeli bir zamir*) başlıkları altında adım adım ilerliyor. Süreci ve doğasını çözümlüyor ama *yeni dayanışma biçimi* konusunda şimdilik *cemaatle* yetiniyor. Bir tür *geçici savunma noktası* diyebiliriz buna. Alıntı yapamayacağım için üzgünüm.

*

Sennett, Richard; Saygı (Respect: The Formation of Character in an Age of Inequality, 2002), **Çev. Ümmühan Bardak,**
Ayrıntı Yayınları, Birinci basım, 2005, İstanbul, 272 s.

Gelenekle çağcıl yaklaşımlar arasında gündelik yaşamı belirleyen ilişkiler ve saygı çizgisi oldukça ince bir anısal çözümlemenin konusu burada. Yine de gerçek saygının zeminlerinden biri olarak dikey basamaklanma (*hiyerarşi*) ve eşitsizliği savlayabilmek için Sennett kadar cesur olmak gerek sanırım. Tartışmalı bir çalışma bence. Fazla kişisel...

(2006)

*

Sennett, Richard; Yeni Kapitalizmin Kültürü (2006), **Çev. Aylin Onacak,**
Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, Şubat 2009, İstanbul, 142s.

Sennett'in bu oldukça yeni çalışması, daha önce sanırım üç kitaba dönüşen özel bir araştırmasını bütünlüyor. Daha süreceği kanısındayım. Çünkü yeni (ama ne denli yeni?) dünyayı ve onun karşısında daha çok da emekçi sınıf bireylerinin, genelde çalışanların konumlanışlarını, daha doğrusu şimdilik konumlanamayışlarını irdeliyor bu çalışmalar. Ama daha önemli olarak yaptığı şey, ilk usa gelen beylik yargıları kırması, kolay açıklamalara izin vermemesi, buna karşılık 'gerici' denebilecek kapitalizm öncesi davranış biçimlerini gerece dönüştürmekte gereken cesareti de göstermesi. Gerçi artık kim kime dum duma... Bu tür tezlerin karşısında keskin anlağa sahip bir Lenin (Bernstein'in ya da Mach'ın karşısındaki) nicedir yok, ayırımındayız. Durup kimse kapitalizm öncesi ilişki biçimlerini çözüm olarak getirmekle

suçlayamayacak bu durumda Sennett'i... Ve zaten yanlış olurdu bu.

Deneysel araştırmaların sağlamlığını taşıyan antropolojik tasarı (proje), onu ilginç bir eytişimsel tümlüğe (diyalektik sentez) ve sonuca taşıyor. Bence bunun önemini kavramalıyız.

Küreselleşmiş 'yeni' dünyanın getirdiği özellikle çalışma yaşamına ilişkin yapıları (en çok da davranışsal) kapitalizmin yakın geçmişteki yapılarıyla kurumsal, tinbilimsel (psikolojik) ve siyasal alanlarda karşılaştıran Sennett, saldırının medyatik ve koşullandırıcı büyük gücü içinde bir gedik açıyor açmasına. Ama bu durum akademinin sınırlarını aşıp da bir sol girişimin siyasal, sendikal, sosyal izlencelerine henüz yansıyacak gibi değil. Oysa okunduğunda çok yalın bir biçimde anlaşılan şey de budur. Yani iki taktik (Lenin) yetmez, üçüncü taktik şimdi. Bireyin siyasallaşmasının yeni bir biçimini eskisi üzerinde yükseltmek gerekiyor ve kaçınılmaz bu.

Beni bu çalışmada şaşırtan şey, küresel üçüncü dönem emperyal girişimin dalgalarının kendi ülkemizin, yurdumuzun kıyılarını da (belki daha vahşi ve yıkıcı bir biçimde) dövdüğü. Verdiği örnekler benim (bizim) gündelik yaşamım(ız)da derinlemesine yaşadığım(ız) travmatik gerçekler. Bunu rahatlıkla söyleyebilirim.

Birinci bölümde **bürokrasiyi** irdelleyen Sennett, stratejik planlamanın bizim sandığımız gibi günümüz küreselleşmesinin gerçeği değil askeri yaklaşımlara gereksinim duyan geleneksel sermaye ile ilintili olduğunu, kurumların askerileştirilmesinin Weber'de kuramlaşarak toplumsal kapitalizm denebilecek bir dönemi tanımladığını söylüyor: *"Bismarck'ın toplumsal kapitalizm için tasarladığı ve Weber'in son derece parlak bir biçimde çözümlediği yapıyla ilgili olarak birinci elden bir sonuç çıkarmam gerekseydi, en büyük mirasının örgütlenmiş zaman hediyesi olduğunu söyledim. Tüm toplumsal ilişkilerin gelişmesi zaman alır; bireyin başkaları için önemli olduğu bir yaşam anlatısı, ömür boyu yaşayacak bir kurum gerektirir. Amaçlı bireyler bu tür örgütlerde en iyi konumu kapmak için yarışarak, yaşamlarını boşa harcayabilir. Ama çoğu birey hırs canavarını nasıl uysallaştıracağını öğrenir; nihayetinde yaşama nedenimiz bundan daha fazlasıdır. Demir kafesler başkalarıyla birlikte yaşama zamanımızı bu çerçeveye oturttu. Dahası, bürokratik yapılar, iktidarı yorumlama, ondan makul bir anlam çıkarma fırsatı sağlarlar; böylelikle bireye bir eylemlilik duygusu verebilirler (...) Bu bir yanılsama mı? Belki. Ama bu yanılsama olmadan hiç bir birey ilerleyemez."* (32)

Emir komuta zinciri piramitinde başına ne geleceğini bilirsin, buna karşılık yer değiştiren, kısa vadeli, görev odaklı emekte firma altyapısı tersine yeterince açık değildir, Sennett'a göre. Bunu hoş ve anlamlı bir benzetmeyle aktarıyor okuruna, MP3 biçimi örgütlenme. Böyle bir yapıda, devreye giren danışmanlar ordusu ile kurum üst yönetimi ne kazanır, diye soran Sennett : *"Danışmanlığın denetimi sorumluluktan ayıran toplumsal mesafeler yaratması, bürokratik zeminde meydana gelen temel bir kaymayı, eşitsizliğin yeniden düzenlenmesini, artan toplumsal mesafeyi açığa vuruyor. İktidar en tepede yoğunlaşmış olabilir; fakat bu durum otoriteyi güçlendirmiyor."* (46)

80'ler sonrası dünyada 'yapısal değişim'in üç eksiği var sonuç olarak: kurumsal sadakat, işçiler arasında enformel güvenin azalması, kurumsal bilginin zayıflaması. Bunlar sıradan çalışan için somut gerçeklerdir. Toplumsal içirme duygusu oluşturulamaz. Adına reform denilen 'yeni sayfa tezi', sonuçta çalışma etiğinin iki kilit ögesini yerinden oynatıyor: ertelenmiş doyum ve uzun dönemli stratejik düşünme (61)

İşe Yaramazlık Kabusu ve Yetenek, kitabın ikinci bölüm başlığı. İlk bölümdeki çerçevenin insana yansıma biçimlerini irdeliyor bu bölümde Sennett. Beceri toplumu, çalışma koşulları açısından travmatik bir toplum sayılabilir. Küresel emek arzına, otomasyona ve yaşlanmaya bağlı olarak yaşanan işe yaramazlık kabusu bir tehdite dönüşmüş durumda (özellikle Batıda). Bu bölümde zanaatçılık kavramını geliştiriyor Sennett, meritokrasiyle ilişkilendirerek. Ona göre zanaatçılık, *'bir şeyi o şeyin kendisi için yapmak.'* (76) Bu yeterince *nesneleştirme*yi vurgular. Nesneleştirme, kendi içinde anlamlı bir şey yapmak. Meritokratik şema içerisinde ise, *potansiyel yetenek* zaman içinde öne çıkmış, yeni sayfa içinde özgül bir konum edinmiştir. Sanki yetenek, doğuştan ve önseldir, her soruna her an, her yerde anlayabilir ve çözebilir (yapabilme gücü). İşte bu yetenek arayışı, öyle bir an gelir ki deneyim bağını kopartır, koşullar zincirini keser, duyusal izlenimleri dışlar, analiz etme ile inanmayı birbirinden ayırır, duygusal bağlanma tutkalını göz ardı eder, derinlere inmeyi cezalandırır (Buna Zygmunt Bauman, 'akışkan modernlik' diyor) (87) Bu yetenek arayışı, farklı bireylerin farklı yeteneklerini koşutlayıp geniş bir ağ oluşturmaya çalışmaz (Gardner), dar odaklıdır.

İnsanlar klasik yöntemde, başkalarının gözünde değerli ve işe yarar bir hale gelmek için, özel yetenek sahibi olmayı, belli bir beceriyi geliştirmeyi (zanaatçılık) öne çıkarırlardı. Ama meritokrasinin güncel yorumu, doğal aristokrasi anlayışından uzaklaşarak, sorun çözme potansiyel yeteneğini taşıma gücünü belirleyici kıldı.

Siyaset Tüketimi (Tüketme Politikaları) başlıklı üçüncü bölümde, Sennett, yeni ekonominin yeni bir siyaset doğurup doğurmadığını soruyor. Geçmişte siyasete ekonomik enerjisi sağlayan eşitsizlikti, günümüzde bu eşitsizlik hem para hem de iş deneyimi açısından yeniden biçimlendirilmektedir (94). Kendi kendini tüketen tutku iki araç üzerinden gerçekleşmektedir: Markalaşma ve Güç. Bunların kendi içlerindeki çelişkilerine işaret eden yazar, incelemek istediği öneriyi şöyle formüleleştiriyor: *"Tüketme tutkusu belki de özgürlüğün diğer adıdır."* (110) İlginç bir paradokstur söz konusu olan. İnsanın, kendi edilginliğine etkin bir biçimde katılması sağlanır. Bu ilişkiler ağı içinde (MP3) devletin rolü zayıflamaz, güçlenir. Liderlik etmiyor. İktidar ve otorite birbirinden ayrılmıştır: *"İktidar ile otorite arasındaki bir ayrılma siyasi açıdan hiçbir suretle ilerici değil."* (115) Yurttaş geline bu siyasal bağlamda modern tüketici gibi davranırken zanaatçı gibi düşünmeyi bırakır. Böyle olunca siyasete ilgi, tezce kırılabilir, düşebilir. Kullanıcı dostu mal, senin düşünmeni gereksizleştirir ve yeni ekonomi bu iklimi yaratır. İPod gereksiz kapasitesiyle işlemez hale gelir. Enformasyon ekranda e-posta ya da sayısal veri olarak kalır. Sonuç: *"Tıpkı meritokrasideki yetenek kavramı ve başakalarına uzun süreli bağımlılıktan açıkça sakınan idealleştirilmiş benlik gibi, tüketme tutkusu da bu kültüre uygundur. Bunlar kolektif ilerlemeyi değil, kişisel değişimi öven kültürel formlardır. Yeni kapitalizmin kültürü tek tek olaylara, bir seferlik işlemlere, müdahalelere ayarlıdır; oysa ilerlemek için, bir politikanın süregiden ilişkileri geliştirmesi ve deneyim biriktirmesi gerekir. Kısacası, yeni kültürün ilerici olmayan sürüklenişinin nedeni, yeni kültürün zamanı şekillendiriş biçimidir."* (124)

Vargılarından biri Sennett'in, yeni kurumlarla birlikte iktidarın otoriteden ayrılması. Şöyle diyor: *"Yeni kurumlar, görmüş olduğumuz gibi, ne daha küçük ne de daha demokratik; onun yerine, merkezileşmiş iktidar yeniden biçimlendirildi ve iktidar otoriteden ayrıldı. Kurumlar sadece zayıf bir sadakat doğuruyor, katılımı ve emirlerin dolayımını azaltıyor, düşük ölçülerde enformel güven ve işe yaramazlık konusunda yüksek düzeyde kaygı üretiyor. Kısaltılmış bir kurumsal zaman ilkesi bu toplumsal yozlaşmanın kalbinde yatıyor; başı çekenler, yüzeysel insan ilişkilerinden yararlandı. Aynı kısıtlanmış zaman ilkesi, yaşamın seyrini stratejik olarak planlama çabasındaki*

bireylerin yolunu kaybetmesine neden oldu ve ertelenmiş doyuma dayanan o eski çalışma etiğinin disipliner gücünü azalttı.” (126) Ve ekliyor: “Görüşme yaptığım insanlar [ın] ...en çok gereksinim duydukları şey , zihinsel ve duygusal bir çapa; iş, ayrıcalık ve iktidardaki değişimlerin zahmete değer olup olmadığını tartan değerlere gereksinimleri var. Kısacası, bir kültüre ihtiyaçları var.” (127) Bu kültürel çapayı yaratabilecek üç kritik ölçüt ise, **Anlatı, İşe yararlık ve Zanaatçılık**’tır.

“Zaman çerçeveleri kısa ve dengesiz olan başı çeken kurumlar, insanları anlatının ilerlediği duygusundan mahrum bırakır. Anlatının ilerlemesi, en basit haliyle, hadiselerin zaman içinde birbirleriyle birleşmesi, deneyimin birikmesidir. Bu anlatının birleşmesi duygusunu işyerinde yaratmaya yönelik son on yılda yapılmış üç yenilikçi girişim beni çok etkiledi.” (128) İlki İngiltere’deki ‘paralel kurumlar’ uygulaması. İşçi sendikalarına yeni bir işlev yükleyen, onları bir tür iş ve işçi bulma kurumuna dönüştüren bu uygulamada, güvenceler oluşturulmuştur.

İkinci yöntem, iş paylaşımı... Hollanda’da ünlü bu uygulamada iş iki ya da üçe bölünüyor, birden çok işte çalışabiliyordu insan. Üçüncü yöntem ise, herkese temel gelir sağlanması, dadı devletin ortadan kaldırılarak herkesin kendi gelirene egemen olması sağlanır. “Bu üç çaba da katı bir gerçekliğe işaret ediyor: Güvensizlik piyasalardaki karmaşaların istenmeyen bir sonucu değildir sadece; daha çok, yeni kurumsal model bu şekilde programlanmıştır. Yani, güvensizlik, yeni tarz bürokrasinin başına gelen bir şey değildir, böyle olması amaçlanmıştır. Bu ve benzer çabalar, eski tarz toplumsal kapitalist örgütlenme içindeki zamanın bükülmezliklerine geri dönmeden, bu programa karşı koymayı amaçlar.” (130)

“Kendini işe yarar hissetmek, başka insanlar için önemli olan bir şeye katılmak demektir,” diyen Sennett, günümüz eğilimlerine ters yargısını da söylemekten çekinmiyor: “Daha önce gördüğümüz gibi, başı çeken kurumlar otorite ve meşruluk meselelerinden –idare edemedikleri meselelerden- hızla uzaklaşır. Ve bu toplumsal nedenle, hakikaten ilerici bir siyaset, bence, kamu hizmeti işini özel şirketlere vermektense, bir işveren olarak Devlet’i güçlendirmeye çalışacaktır.” (133)

Sennett’in en önemli argümanı olan Zanaatçılık (her şeyi kendisi için en iyi yapma) konusunda ise, geçmişten beri geliştirdiği düşünceyi bağlılık (sadakat) kavramıyla buluşturuyor (bir tek şey üzerine yoğunlaşma), bunu ben de önemli buluyorum.

Son bölümcesi yapıtın şu:

“Bu yüzden, bu sayfalarda incelemeye çalıştığım şey bir paradokstur: Giderek daha da yüzeyselleşen bir kültür vasıtasıyla kazanılmış iktidarın oluşturduğu yeni bir düzen. İnsanlar yaşama ancak ve ancak bir şeyi o şeyin kendisi için iyi yapmaya çalışarak demir atabildiğine göre, işyerindeki, okullardaki ve siyasetteki yüzeyselliğin zaferi bana kırılğan görünüyor. Bize bir sonraki temiz sayfayı açacak olan belki de aslında bu zayıflatılmış kültüre isyan etmek.” (136)

(2010)

DENİZ KANDİYOTİ (1944, Türkiye)
AYŞE SAKTANBER (XXXX, Türkiye)

**Kandiyoti, Deniz/Saktanber, Ayşe; Kültür Fragmanları (2004),
Metis Yayınları, 2004**

Parçadan bütüne gitmeye yönelseydi bir anlamı olurdu çalışmaların (bir derleme bu), oysa parçadan parçaya gidiliyor. Bu da doğal kuşkusuz. Ardçağcılığın (*postmodernizm*) gereği olarak.

Toplum bu yöntemle anlaşılmaz. Bir tür gizli *olguculuk* var arkasında.

Kitabın 1.kısım'ı: **Toplumsal Farklılaşmanın Yeni Eksenleri** genel başlığını taşıyor. Orta sınıf, uydu kent, kapıcı, gündelikçi, ev sahibi, alışveriş, orta öğretim ele alınan araştırma konuları. Verinin *doğru* okunduğundan kuşkuluyum.

2.kısım: **Kültürel Üretim ve Kültürün Üretimi**. Burada da dil (Şerif Mardin'le tanışmış oldum), folklor, Yeşilçam, İslamcılık, tüketim konuları irdelenmiş.

3.kısım: **İçerde ve Dışarıda Farklılaşan Kimlikler**'de ise yeni İslamcı gençlik, konut içleri, cinsiyet, göçmenler, vb. kavramlar sorgulanıyor.

Ama tümünün ardında, şu olmaz olası TC. Bu TC'yi nasıl yok edecek Metisgiller, ben de bunu merak ediyorum.

Doyurucu değil.

(2000-2005)

LEWIS HYDE (1945, ABD)

Hyde, Lewis; Armağan (1979), Çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2008, İstanbul, 396s. Yeni baskı İçin Sonsöz, 2006, s.354-367

Lewis'in **Armağan**'ı sanatsal yaratıcılıkla ilgili. Öz olarak söylediği ve benim de yürekten katıldığım şey, sanatın (estetik nesne) bir armağan olduğu. Sorun da (kitabın yanıtlamaya çalıştığı temel soru) bu noktada başlıyor: O zaman bu bağışlanabilir (insanlığa) armağan nasıl çevrime girecek, topluma katılacak. Ticari nesne konumu nasıl açıklanacak? Kaçınılmaz o yalın soru gecikmeyecek: Sanatçı neyle geçinecek? *"Bu kitabın varsayımı sanat eserinin bir meta değil, armağan olduğudur. Ya da modern duruma ilişkin daha kesin bir ifadeyle, sanat eserlerinin biri piyasa, diğeriye armağan ekonomisi olmak üzere aynı anda iki ekonomiye tabi olduğudur. Ne var ki, bu ekonomilerden sadece biri baskındır: Sanat eseri piyasa olmadan varlığını sürdürebilir, ama armağanın olmadığı yerde sanatın varlığından söz edilemez."* (15)

Bu sorunun geçmişten günümüze seyri ve çözümlerini izleyen Lewis Hyde (aynı zamanda ABD'de sanatçılara destek izlencelerinin etkili kurucu insanlarından biri olduğunu öğrenmek de sevindirici) dizge içinde (kapitalizm bağlamında) ara ve sıradışı (meta ekonomisini zorlayan) çözümleri öneriyor, deneyimleri aktarıyor.

Kuşkusuz tüm bunlara geçmeden önce, armağan kavramını antropolik çalışmalarından da yararlanarak derinlemesine irdeliyor. Benim de sıkça düşündüğüm, boşluksuz dizge olamayacağı varsayımından yürüyen; dizge içinde dizge dışı alan açma (ki sanat bunun evrensel kanıtıdır) girişimi ve bunun kuramsal, uygulamalı çerçeve ve görünümleri insanı çok da uzak olmayan bir kurtuluşun eşiğine getirip bırakıyor. Hyde haklı. Her ne kadar yeni baskısında bir özeleştiriyor olsa da temel tezi doğru. Armağanın olmadığı yerde sanat olamayacağına göre, o zaman bir sanat yapıtını tam bir metaya dönüştürerek yıkıma uğratmak olanaklı. Yazar savının kesin olarak bu yönde olduğunu söylüyor. Demek istediği, sanat yapıtının armağan olma özelliğinin bizim alışverişlerimize bir sınırlama getirdiği... (18) Whitman ve Pound örnekleri üzerinde çözümlemesini ilerleten Lewis Hyde, yeni baskı sonsözünde, kitabının iki temel varsayımını yeniden özetliyor.

1) Piyasa güçlerince iyi örgütlenmemiş ya da desteklenmemiş olan insani girişim kategorilerinin varolduğu (aile, din, kamu, arı bilim, sanatsal uygulama gibi). Bunlarda değişim değeri kavramı yetersiz kalır. 2) Bunlara değer veren her topluluk bunları örgütlemenin piyasa-dışı yöntemlerini bulacaktır (Armağan değişimi kurumları geliştirmek.) (353) Yazara göre (haklı) soğuk savaş dönemi Batıda sanatın amaçlı

desteklenmesi için etkili yollar buldu. Ama 1990'lardan sonra bu devlet hamiliği (kasıtlı hamilik) yerini piyasa zaferine bıraktı. Kamu piyasa koşullarına teslim edilmiş, doğul bolluk bile (örneğin su) yapay kıtlık ağına bağımlı kılınmıştır. Bu yeni dünya koşullarında kapana kısılmışlığın yeni çözüm yaklaşımlarından biri sanatın sanatı finanse etmesi olanağı. Özellikle piyasa değeri edinebilmiş sanat yapıtının getirisinin bir bölümü genç sanat girişimlerine aktarılabilir. Kanada'da, ABD'de (ki yazar da böyle bir yapılanma içinde yeralıyor) bu türden etkili çözümler sözkonusu. Buna Lewis **Yaratıcı Sermaye** diyor.

Neden olmasın?

(2012)

RALPH KEYES (1944, ABD)

Keyes, Ralph; Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma (The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in contemporary Life, 2004), Çev. Deniz Özçetin, Deli Dolu yayınları, Birinci basım, Kasım 2017, İstanbul, 403 s.

Amerikalı yazar Ralph Keyes'in kitabı⁵ çok içime sinmedi. Amerika düşünce evreninin algıya, anlamaya ilişkin ölçütleri, çerçeveleri gerçekten değişik. Adlandırmadan yoruma bir tez, eleştiri, yorum kendine özgüleşiyor, hatta çoğu kez de sığılaşıp saptırıyor. Keyes Ardgerçeklik kavramıyla ilgili tartışmalardan kopup (bana göre) insanın 'yalan söyleme' eğiliminin toplumsal-tinsel dayanaklarına yöneliyor ve olgucu bir yaklaşımla örnekler üzerinden sergilediği *yalan*la bize ne göstermek istediği bir noktada belirsizleşiyor. Ardgerçeklik kavramı yalanla nasıl ilişkilendirilmeli? Özdeşlenebilir mi? Sorun yalanı geriye sararak giderilebilir mi?

Üç kesimden oluşturduğu kitabının ilk kesimi '**Dürüstlüğün Çöküşü**'ne odaklı. Yalan söylemenin tarihinden ak yalanlara, neden yalan söylendiğine, cinsiyetle yalanın ilişkisine değgin bir dizi konu, sayısız örnekle önümüze geliyor.

Yalanı Kolaylaştırmak başlıklı ikinci kesim, yalanın kurumsal kaynaklarına yöneliyor. Tin sağaltımcıları (*terapist*), savunucular (*avukat*), siyasetçiler (*politikacı*) bizi üniversitelere, yazılı sözlü basına, sinemaya, teknoloji uygulamalarına taşıyor ister istemez. Verdiği bir altbaşlık ilginç: **Aldatmaca.com**.

Üçüncü kesimde (**Çıkarımlar ve Sonuçlar**) 'hakikat önyargısından yalan önyargısına' nasıl vardığımızı, güvenilirlik kavramının bir yeniden yorumunu yapıyor ve dürüstlüğün aktörel gerekçeleri üzerine oldukça yalın, uygulamalı önermelerle bitiriyor çalışmasını.

Şöyle diyor girişinde: *"Bu kitabın iddiası, uydurmaya atalarımızdan daha meyilli olmadığımız, fakat bundan sıyırmayı daha iyi becerdiğimiz, ifşa olsak bile bunun yanımıza kâr kalma olasılığının daha yüksek olduğu ve bu süreçte kendimizi*

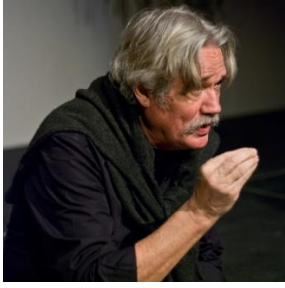
⁵ Ralph Keyes; **Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma** (*The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, 2004), Çev. Deniz Özçetin, Deli Dolu Yayınları, Birinci basım, 2017, Ankara, 403 s.

herhangi bir zarar vermediğimize ikna ettiğimiz düşüncesidir.” (19) Çağdaş yaşamın devingenliği ve genelliği (anonimlik) yalancılığı kolaylaştırır. Posth-Truth kavramının kökeni ise 1992'lere iniyor. (Steve Tesich'in Nation'da yazısı.) Yazara göre uzlaşmaz çelişki, tüm toplumların yalan söylemenin kötü olduğunu bilip tüm üyelerinin yalan söylediği gerçeğiyle bağdaşabilmesi. Keyes öyle örnekler sergiliyor ki artık doğruluk anıtlarımızı temelden tartışmamız gerekiyor: “Benjamin Franklin, Walt Whitman ve Henry David Thoreau gibi karakter abideleri de kendi kimliklerinin gerçekliğine bir tutam liberal mit karıştırmışlardı. Bugün bile Thoreau vahşi doğada tek başına etik bir yaşam süren ahlaklı insanı sembolize eder, tabii Thoreau'nun inzivaya çekildiği ormanlık bölgenin ailesinin evinden ancak bir mil uzakta olduğunu saymazsak. Walden Gölü kıyısında tabiat anayla bütünleşen Thoreau neredeyse her gün evine gidiyordu.” (70)

Sonuçta, yanlış anlamadımsa Keyes, militan, siyasallaştırılmış bir aktöre (etik) öneriyor. Ve dürüstlüğün en az tersi kadar emek, çaba, özen gerektirdiğini söylüyor (haklı olarak).

(2022)

VINCENT DE GAULEJAC (1946, Fransa)

Gaulejac, Vincent de; İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum
(La Societe Malade de La Gestion, 2005), Çev.
Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, 2013, İstanbul, 288 s.

Türkiye’yi, çalıştığım kurumu (kamu) hallaç pamuğu gibi atan, küresel piyasanın işletme uygulamaları hakkında okuduğum bu çalışma benim için çok önemliydi. Sorun şurada. Bizim, küçük dağları yaratmış, tarihi kendisiyle başlatan zavallı (ama şark kurnazı) kamu ve özel işletme yöneticilerimiz öylesine ilkel ki kitap bu salaklıklara karşı gereğinden çok düzeyli, yukarıda kalıyor ve kuramsal olarak savunma gücüm artsa da uygulamaya yansiyacak gibi görünmüyor.

‘İşletme hastalığı’ gerçek bir salgın haline geliyor (9) tümcesiyle başlıyor 2009 önsözüne Gaulejac. Ve benim uzak olduğum bu konuda birçok kavramla tanışmamı sağlıyor, örneğin ‘**sonuç kültürü**’, ‘**yönerge hastalığı**’, ‘**reçetecilik**’, ‘**yönetişim**’, ‘**yönetisel ideoloji**’, vb. Öyle önemli ki, birçok şeyi anlamamı sağlıyor. “Yeni kamu işletmeciliği ‘kapitalizmin yeni zihniyetiyle’ aynı semptomları gösteriyor.”(11) Pozitivist, yararcı, nesnelci bir anlayış.(12) “İşletme araçsal rasyonelliğin hizmetine girdiği vakit meşruiyetini kaybediyor. İşletme bilimleri çoğunlukla normatif ve kuralcı modellere yönelerek yoldan çıkıyorlar. Geliştirilen bilgiler, örgütlerin günlük işleyişi ve orada çalışanların yaşayışının somut bir şekilde kavranmasından çok, operasyonel araçların oluşturulmasına yönelmiş durumda. Örgütler, tüm toplumlar gibi, pozitivist ve faydacı bir anlayışa indirgenemeyecek antropolojik yasalara tabi olan insan topluluklarıdır. İşletme, her bireyin eylemlerine anlam verme ihtiyacı olduğunu, bireyin dil ve arzu varlığı olduğunu, belleğindeki simgesel kayıtların da ekonomik ve finansal ihtiyaçları kadar temel önem arz ettiğini, bir insanın uyumlu bir toplum yaşamı için gerekli insaniyet payından ödün verilmeden bir nesneye, bir değişken üretim faktörüne indirgenemeyeceğini unutarak bireyi ‘insan kaynağına’ dönüştürdüğünde bir iktidar aracı haline geliyor.” (12)

Çalışması boyunca, neler oluyor sorusuna verdiği yanıtlardan biri şu Gaulejac’ın (Paris, toplumbilimleri profesörü): “Her birey, kendi hayatının girişimcisi olmaya davet ediliyor. İnsani olan, üretken kılınması gereken bir sermayeye dönüşüyor.” (23)

Yönetisel İktidar ve İşletme İdeolojisi’ni irdelediği birinci bölümde yazar, beni yine yeni kavramlarla buluşturuyor. **Finansal verimlilik**, **İvedilik kültürü** bunlardan ikisi. “Çalışanları kârlılık mecburiyetini içselleştirmeye yönelten işletme teknikleri vasıtasıyla firma işlevlerinin tamamı, finansal bir mantığa bağlı. Her ekibin, her hizmetin, her departmanın, her kuruluşun –değeri gittikçe daha sık bir şekilde, bazen gerçek zamanda ölçülüp tartılan- ulaşılacak hedefleri var. Herkesin kârlılığına göre ölçülen sonuç alma mecburiyetinin sistemin her unsuru tarafından üstlenilmesi

gerekiyor.” (39) Gaulejac’ın temel nedenlere ilişkin gözlemleri de var kuşkusuz. Örneğin, küreselleşmenin siyasi iktidar ve ekonomik iktidar arasında yarattığı kopukluk... İlki yerelleşmiş, bölgelere göre organize, ulusal. Diğeri mekândan bağımsızlaşmış, şeffaflıktan uzak, uluslararasılaşmış: “Çalışma yaşamına ilişkin yasal düzenlemeler, piyasaların serbestleşmesine kesinlikle bir engel olarak kabul ediliyor.” (53)

İşletme bir ‘üst dil’, “fikirlerin uygunluğundan ziyade eylemin etkinliği üzerine kurulu, pragmatik, yani ideolojiye bulaşmayan bir faaliyet.” (54) İşletme ne zaman yozlaşır? İnsanın firma hizmetinde kaynağa dönüştüğü bir dünya görüşünü desteklediği zaman.(55) “Birçok işletmecî, rasyonelleştirme ile akıllı karıştırmayı sürdürüyor. Rasyonelleştirme, çıkış noktası ortak bir dil arayışı ve bir açıklığa kavuşturma kaygısı olan bir değiştirme mekanizmasıdır.” Tabii aynı zamanda bir savunma mekanizması (tersinden.) “Bu anlamda akıl, bilginin tarafındayken rasyonelleştirme, iktidarın tarafındadır. Bilginin bir etkililik ilkesine değil, bir anlam arayışı ilkesine uyması gerekir. Birçok noktada etkililik anlama ters düşer (Barus-Michel, 1997).” Bilgi kişinin durumunu anlamasını, tarihsel kapasitesini kavramasını sağlar. Bu nesnelci, yararcı bir anlayışın ötesindedir. “Önemli olan, faktörleri listelemek, parametreleri ölçmek, kolektif işlevleri, maliyet/avantaj ya da maliyet/etkililik oranlarını hesap etmek, satış eğrilerini optimize etmek ve marjını maksimum düzeye çıkarmak değil. Önemli olan, anlamları sezmek, herkese deneyiminin anlamını çözümlemesine yardım etmek, herkesin eylemlerinin amaçlarını tanımlamak, içinde yaşadığı toplumu üretmeye katkıda bulunmasına izin vermek.” (59-60) “İşlevselci yaklaşım, örgüt içinde incelenen farklı işlevlerin altında yatan düzeni sorgulamaz.”(60) İnsanın firmanın bir etkenine (faktör) dönüşmesi ekonomi ve toplum ilişkisini tersine çeviriyor. Aslında firma insan ürünü. Burada hem araçların ussallığı (rasyonellik) amaçlardan üstün tutuluyor, hem de nedensellikler karıştırılıyor. İnsan etkenlerden biri ise, insanın metalaşma süreci onaylanıyor demektir. “Şirketlerin gelişmesinin, bu gelişme ancak toplumun, yani bireysel ve ortak huzurun daha iyiye gitmesine katkıda bulunuyorsa, insan yaşamının hizmetindeyse bir anlamı var.” (65) Gaulejac bu önemli görüşlerini zamana ilişkilendiriyor şu parlak tümcelerle. Zaman (Batılı) temsillerimiz insan yaşamına ilişkin temsillerden kopmuştur: “İnsanları ihtiyaçlarının aksi yönde soyut, programlanmış bir zamana maruz kalmaya zorlar. Çalışmanın zamansallığı, biyolojik zamandan, mevsimlerin zamanından uzaklaşan ritimlerin, tempoların kopuklukların dayatmasına yol açar. Zamanın soyut ölçümü, onu fiziki ya da psikolojik ihtiyaçlardan koparır: uyku, beslenme, üreme, yaşlanma, vb... İşletmeye teslim olan birey ‘çalışma zamanına’ ve üretimle ilgili gerekliliklere uyum sağlamak zorundadır. Uyum sağlayabilme ve esneklik tek taraflı bir beklentidir: firmanın zamanına uyum sağlamak insana düşer, tersi değil.” (66)

EFQM konusuna özel bölüm ayıran yazar, meseleyi kavramamı sağladı iyice. Açılımı Avrupa Kalite Yönetim Vakfı olan EFQM’in anahtar kavramları şöyle: Mükemmeliyet (Kusursuzluk: *İnsan sıradışı olmayı hedefleyip bunu benzerleriyle paylaşabilir mi?*), Başarı (Ya kazanırsınız ya yok oluruz? Sonu olmayan bir rekabet.), Bağlılık (Firma herkesçe içselleştirilmiş yatırım nesnesi?), İlerleme (İlerlemenin durması, ölmek!), Performans (Başarım: Sonuçlar, kimle ve neyle karşılaştırılıyor?): “Performans kültürü, iş dünyasına ücretlilerin tamamını ‘her zaman daha fazla’ gerekliliğine iten sürekli bir rekabet sokar. Çalışmak, artık zaman ve saatlerle önceden belirlenen bir görevi gerçekleştirmek değil, performans göstermekten ibarettir. Daha hızlı, daha kusursuz, daha etkin, daha somut olmak gerekir.” (73), İhtiyaçların tatmini (Gereksinimlerin doyurumu: Alıcının [müşteri] gereksinimlerini

yönlendirmek!). Gaulejac'ın anlamlı sorusu ise şu: EFQM metni, birinin doyumuyla diğerinki arasında hiçbir uyumsuzluk olmadığını varsayar. Kalite anlayışları bile çelişir aynı firmada. Kalite yaklaşımında çalışmanın anlamı somut gerçekten değil ideal bir örnekten (model) yola çıkılarak oluşturuluyor. Aslında söz konusu olan, kurallara bağlayan bir 'kuralsızlık' durumu... Ayrıca *nicelik saplantısı* ya da *ölçme hastalığı*ndan söz edebiliriz. “Sanki gönüllü olarak kabul edilen bir norm, iktidar etkileri yaratmamış gibi.” (79) Ve “sanki toplumsal çatışmalar kalite idealinin önünde yok oluveriyorlarmış gibi (Mispelblom, 1999)” (82) “Ürünler, süreçlerin, finansal sonuçların bağlılıklarının niteliğini aynı kefeye koyarak, kalite yöntemi, insanı ‘faktör’lerden birine indiriyor. Getirisi firmaya kazandırdıklarına göre ölçülüyor, tersine göre değil. Hiçbir zaman firmanın insana ne kazandırdığı ‘ölçülüyor’. Firma artık ekonomik gelişmenin bir parçası olmaktan çıkıyor; kendi değeri, kendi gayesi olan bir varlığa dönüşüyor. Firmanın gelişimi ve yeniden üretimi kendi içinde bir amaç haline geliyor. Araçlarla amaçların yer değiştirmesi durumu, EFQM broşüründe açıkça bellidir.” (83) Gaulejac yine çok önemli bir şey söylüyor, **İşletme Araçlarının Sahte Tarafsızlığı** başlığı altında: “Matematiksel bir modelleme uygulaması, bu modellerin kaynak ve anlamları üzerine düşünme yollarını vermez.” (85) Özetle, “benliğin araçsallaşmaya direnen parçası, öznenin bütünselliğini sürdürmesine, özellikle de eylemlerine bir anlam vermek söz konusu olduğunda düşünsel yetilerini korumasına izin verir.” (89)

Yönetmel İktidarın Özellikleri başlıklı bölüm yukarıda tekniklere dayalı işletmecilik anlayışının çözümlenmesi bir bakıma. Gaulejac önceki geleneksel iktidarın yerine geçirilen yönetmel iktidarı temel öğeleriyle karşılaştırmalı irdeliyor. Disipline dayalı iktidardan yönetmel iktidara, bedenlerin denetiminden (Taylorizm) arzusun seferber edilmesine, kurallarla düzenlenmiş zaman çizelgesinden sınırsız kendini bırakışa (teslimiyet), bir emre uymadan (itaat) kendini bir projeye adamaya, bütünlüklü bir evrenden çelişkili (paradoksal) bir evrenin parçası olmaya, benmerkezcilikten güçsüzleştiren saltık güç duygusuna, tanımlı sorumluluk duygusundan özgürce kabullenilen bir kendini bırakışa bir yönelim söz konusudur.

Yönetmel iktidarın derdi bedenleri denetlemek değil, libidinal enerjiyi işgücüne çevirmektir.(93) Arzu(luluk) sürekli istenir. Firma; kendini gerçekleştirme mekânı (!) “Planlama, kesinlik, zaman çizelgesini doğrusal bir şekilde programlama devrinin yerine zaman yönetiminde polikronik anlayış, ivedilik ve rastlantısallık geçiyor. Özgürlük araçları olarak iletişim teknolojileri mesleki ve özel, işle ilgili ve duygusal, ailevi ve toplumsal alanlar arasındaki sınırların ötesinde insanların birbirlerine bağlanmasını sağlıyor.” (95) “Devamlı bir ağa ‘bağlı’ olduğu sürece herkes istediği yere gitmekte özgürdür. Ofisimizi yanımızda taşıdığımızda 24 saatin 24’ünde çalışmak için özgürüz.” (101) Hipermodern firmada denetim bedenden tıne (psişe), fiziksel etkinlikten anlaksal (zihinsel) etkinliğe hedef değiştiriyor. Bedenleri bir kalıba sokmak değil dürtüleri yönlendirmek ve anlığı denetlemek. (102) Uydurulmuş bir yeni kavram daha: *Yönetimgesel (managinaire)* dizgenin hedefi örgüt işleyişiyle psişik işleyişi sinerjik bir ilişki içine sokmak. Avantaj/baskı ile doyum/sıkıntı burgacının içinde çalışan, iş bağımlısı olur. Sendikaların ya da karşı güçlerin çözümsüz kaldığı belirtiler (semptom) girer devreye: Güvensizlik, psişik acı, mesleki tükenmişlik, sinirsel çöküntü (depresyon), vb. (104) İki kat yabancılaşma: Özne yabancılaşmanın motoruna dönüşür.(105) Yeni ahlaksız ahlak, parasal hesap içine girmeyen tüm ticari değişimler (mübadele), tüm unsurları ‘değersiz’ duruma getiriyor.(111) Ölçümlü bir sonuç etiğidir söz konusu olan. “Maksat, sahip olmak için sahip olmaktan ziyade, bir biriktirme ve kontrol etme amacı olarak ifade edilen bir optimizasyon ilişkisidir. Burada muazzam bir kopukluk vardı. Dünya, verili olmadığından insanın kurduğu bir

yer haline gelir. Her insan, eline geçenle artık tatmin olamaz; elindeki 'güç ve kaynaklarını maksimum düzeye çıkarmaya' çabalayacaktır. Anlamak, hâkim olmak, büyümek, insanın harekete geçeceği üç kutuptur. Üretkenliğe yönelik yatırım, Tanrı'nın geri çekilmesiyle kalan boşluğu bir şekilde dolduracaktır. İlerlemeye inanmayı sürdüremeyince insan eylem, biriktirme ve rekabette teselli bulur. Hareket etmek için hareket etmek, her zaman daha fazlasını elde etmek için biriktirmek, birinci olmak için koşmak söz konusudur." (118) Ekonomik savaş gerekçesi (kuruma yönelik yıldırı), değişik yönelimlerin bireyselleşme ve dağılması, çelişkili (paradoksal) komutlar yönetsel iktidarın kaynaklarından birkaçıdır. Firma içindeki iktidar siyasetten soyutlanmış, görünmezleşmiştir. Çark nesnellik, yansızlık görünümünü arkasında dönmektedir.

Kitabın ikinci bölümünü adı **İşletme Neden Hasta Ediyor?** İşletme kendi içinde bir patoloji değil elbette. Hastalık, doğrudan işletmenin sorunları ortaya koyma biçiminden ve çözümlerinden ortaya çıkan farklı belirtileri (sempsym) belirtiyor. "Finansal işletmenin baskınlığı, işe anlam vermek için kullanılan alışılmış referansları bulandırıyor." (126) Hangi anlama yöneleceğimizi artık bilmiyoruz: "Patronlar, yöneticilere dönüştüğünde sermayeye olan bağları daha çok soyutlaşıyor. İşçiler 'insan kaynaklarına' dönüştüğünde talepler daha çok bireyselleşiyor. Sermaye, emek ve yönetim arasındaki mevcut çıkarlar ve kullanılan mantıklar bazen tutarsız gözüküyor." (132) Çalışma eylemi somut üründen, ücretlendirme yapılan işin niteliği ya da niceliğinden, mesleki kolektif sabit ilişkilerden, emeğin örgütlenmesi (sanallaşarak) somutluktan, emeğin değeri sonul ürünün kalitesinden, nasıl yapmak ne için yapmaktan koptu. (133) Emeğin anlamı 'askıya alınmış'tır (135). İnsan, anlamsızlık ile saçma arasında çarmıha gerilir.

İlginç bir yargı daha var: Yarışma (rekabet) yerini yarışmacılığa (rekabetçilik) bırakır. (144) Başarı ve başarıma (performans) endeksli parasal değer dizgesi toplumun sembolik alanını yok eder. "Üretimci bir dünya için insanı girişimciye dönüştürmek. Yönetici risk alma, karar verme, zor sorunları çözme, stresi kaldırabilme, bilişsel aynı zamanda duygusal zekâsını geliştirme, tüm yeteneklerini kârlılığın hizmetine sunma becerisine sahip ideal girişimci insan figürü olarak sivrililiyor. 'Çağdaş ekonomik rasyonelliğin ölçütleri (pragmatizm, faydacılık, rekabet, kârlılık, etkililik, kazanç ve güç arzusu) yaygın bir şekilde özel ilişkilere dair uğraşların yönetimine dönüşmekte olan şeye uygulanıyor' (Jaureguiberry, 2003). Özel alan yavaş yavaş işe özgü faaliyetlerin istilasına uğruyor. Yeni teknolojiler, ofisin eve yerleşmesini sağlıyor. Burada mekân ve 'kişisel' zamanın sömürgeleşmesi durumu var. Kalan 'boş zamana' giderek kârlılık ve yoğunlukla ilgili uğraşlar' hâkim oluyor." (157) Daha ilginç: "İnsanların üretiminin mal ve hizmet üretimi modeli üzerinden rasyonelleştirilmesi ve bireylerin girişimci modele göre üretken kılınması söz konusu. Herkesten kendi hayatının girişimcisi olması isteniyor (Ehrenberg, 1992). Kendi yaşamını yaratmak, kendini gerçekleştirmek, kendini yapılandırmak bireyin oluşumunun kendini yönetme kapasitesine bağlı olduğu imajının yansıtılmasına katkıda bulunan formüllerdir." (163) Artık kendini yönetmek bir zorunluluktur (Kişisel gelişim yayıncılığı bunun örneği.) Ve "kendine odaklanmış birey, firmanın genel işleyişi özellikle de hâkim olan şiddet üzerine kendini sorgulamayı 'unutur'." (165) Çalışana yansıyan fazlalık duygusunu travma sözcüğü anlatmaya yetmez. Çünkü yitirilen şey, yalnızca kendi yerine olasılıkla bir başkası bulunacak olan iş değil; yıkılan, bütün bir yaşam; ve bunların sonucu kişinin değersiz olduğunu duyması, dayanışma ağlarından kopma, mesleki kimliği oluşturan unsurların yitirilmesi, suçluluk, utanç, içine kapanma, varoluşu destekleyen emek topluluğunun parçalanması. (175) Yani işten çıkarılan kendi tarihinin bir parçasını da yitirir. Tarih

yadsındığında, değerini yitirdiğinde yas tutulamaz. “Performans takıntısı, en iyi olmak için rekabet, sınırlarını genişletmek, rakiplerini ezmek ve ürün yaratmak için yenilikler yapmak, dünyayı baskı altına alan çılgın bir yarış doğurur.” (184) Gaulejac bir dizi başlık atarak fotoğrafı tümlüyor: **Hep daha fazla baskısı ve makamını kaybetme tehdidi; İş hayatının yeni patolojileri; Stres uyaran mı, hastalık mı; Ahlaki taciz mi, taciz ahlakı mı; Ümitsiz bir takdir arayışı; Çalışmanın psişik ve toplumsal bedellerinin dış kaynaklara aktarılması; Üretimci anlayışa ve çılgınca aktivizme hayır.** Bir yerde şöyle diyor: “Performans kültü, mutlak güç yanılışına dayanır. En derinlerinde en iyi olduğuna ikna olmuş birey, bireysel başarıyı yücelten rekabet kültürünü onaylar. Kazanacağından emin bir şekilde, sonunda kaybedenlerin her zaman kazananlardan daha fazla olacağını ve zaferin bedelinin yüksek olduğunu görmez. Sürekli başarı gerekliliği zorunlu olarak başarısızlığa götürdükçe, narsistik yanılışama gerçek başarı fırsatlarının görülmesini engeller. En az performans gösterenlerin bir kenara atılması, en yaşlıların, en zayıfların, en asilerin ve en nihayetinde en çok çaba gösterenlerin dışlanmasına yol açar.” (199)

Yönetmel işletmeciliğin toplumsal sonuçları daha da korkunç olabilir elbette. “Bir firmada esnekliğin gereklilik olması gibi, hareketlilik gerekliliği de liberal toplumların bir dogmasıdır. Hipermodern birey iş, mekân, yaşam tarzı değiştirmeye hazır olmak zorundadır. Buna direnen, istihdama uygun olmayanlar sınıfına giriyor.” (208) Makamını yitirme korkusu, normun altüst olması, parçalanma (işçi sınıfının, burjuvazinin) bir dizi toplumsal sonuç. Gaulejac soruyor: “Bu şartlarda hâlâ bir egemen sınıftan bahsedilebilir mi?” (219) Finansal kapitalizmin egemenliğindeki günümüzde önerdiği terim ‘**Hiperburjuvazi**’. Ama bunun gerçekten bir toplumsal sınıf olduğu söylenemez. “Daha ziyade geçici, en imrenilen mevkileri ele geçirmek için vahşi bir savaşta mücadele eden, birçok açıdan sanal bir güç yanılışmasıyla kendini uyutan bir bireyler toplamı söz konusudur.” (221) Tabii sınıfların parçalanması eşitsizlere son vermeyecektir. Ve doğru bir saptama geliyor: “Öyleyse sınıfsal etkiler değil, bu etkilerin görünürlüğü yok oluyor (...) Siyasi söylemi belirleyen, artık sınıf mücadelesi değil, post kavgası.” (Herkes kendini kurtarmaya yönelmektedir) (223) “Dışlanmışlar topluluğu toplumsal bir sınıf oluşturmaz; birbirinden ayrı toplumsal izlekleri olan ve farklı şartlarda yaşayan bireyler topluluğudur. Bir aidiyet hissi paylaşmazlar, varoluş koşullarını değiştirmek amacıyla ortak mücadele etmek için nedenleri yoktur. Sömürü ya da baskıya karşı kolektif bir şekilde mücadele edilebilir. Dışlanmaya karşı mücadele etmek daha zordur; çünkü toplumu değiştirmek için değil, bir konum edinmek için yalnız başına yürütülen bir mücadele söz konusudur.” (224)

“Küreselleşme, sınıfların parçalanması ve post kavgası karşısında siyasetten beklentiler değişiyor. Ondan ekonomik ve toplumsal değişimlerin doğurduğu çeşitli problemlere cevaplar bekliyoruz. Burada bir tuzak var. Politikacılar dinamik yöneticiler gibi işadamlarına dönüştürülmeye çalışılıyor ve işadamları hiçbir siyasi deneyimleri olmadığında bile performans ve yetki adına siyasi iktidarı ellerine geçiriyor. Firma deneyimlerini yüceltıyor ve şehri, bu model üzerinden yönetmeyi teklif ediyor. Siyasi tartışma, finans ve bütçe sorunları etrafında dönen bir yönetim kurulu tartışmasına indirgeme riskiyle karşı karşıya. Ekonomik değerlendirmeler toplumsal yaşamın tüm alanlarını belirliyor. Muhasebe yaklaşımı, kamu meselelerine normlarını dayatıyor; özel işletme, insanları yönetmek için temel referans haline geliyor. Politikacılar, kendi faaliyetlerinin etkililiğinin yönetmel modele dayandığını düşünüyor; oysa bu model kamu faaliyetlerini değersizleştiriyor.” (225) Devlet güçsüz, acul görünüyor. Gaulejac soruyor: “Siyaset ekonomik gelişmenin sonuçlarını idare etmeye mi mahkûmdur; yoksa çevreye, insan haklarına, üretilen zenginliklerin uyumlu bir şekilde

paylaştırılmasına, çocukların eğitime ve kültürel aktarıma saygılı bir uygarlık projesine hizmet etmek üzere ekonomiyi mi örgütlemelidir?” (228) Dünyanın özelleştirilmesi belirtilerinden birisi olan, siyasetin özelleştirilmesine tanık oluyoruz. (239) Yalnızca siyaset mi? Eğitim de ekonominin isteklerine göre yapılandırılır. Sayıların diktatörlüğü, niteliği hiçliyor, siyasi alanı ele geçiriyor. Vatandaşın refahı kavramı yerini büyüme oranına bırakıyor. Büyüme kendi içinde bir amaç, ilerleme ölçüsü olabilir mi? “İşletme ideolojisi, büyümeyi dogmaya çevirir ve içeriğine ilişkin tartışmaları geçersiz kılar.” (232)

Kamu yöneticileri ise en hafifinden yozlaşır: “Yönetmelikle ve onun taşıdığı değerlerle büyülenmiş üst düzey kamu görevlileri ve bakanlıkların çoğu, üstlendikleri kamu işletmelerinin ve yönetimlerinin değerlerinden kopuk ve hatta bazen düşmanca değerleri benimsemişlerdir.” (235)

Politikanın asaletine yeniden kavuşması için işletme ideolojisinden kurtulması yetmez, ona karşı savaşmalıdır. “Politikanın amacı toplumu işletmek değil, daha iyi bir dünya kurmak için insanları siyasi anlamda yönetmektir.” (243) Siyaset genel çıkara, yönetmelik işletmecilik özel çıkara dayanır.

Gaulejac çözüm önerilerini de belirtiyor kuşkusuz. Önce siyasetin bu ekonomi anlayışının boyunduruğundan kurtulması, kaynakların daha insani bir biçimde işletilmesi, kaynak olarak bireyden özne olarak bireye geçilmesi, eyleme yeniden anlam verilmesi, kamusal olarak armağan vermenin mutluluğu, piyasa toplumundan dayanışma ekonomisine geçilmesi. Çok önemli bir şey daha Gaulejac’ın diliyle şu: “Çalışmada hukuki düzenlemelerin ortadan kaldırılmasının bir özgürlük unsuru olduğu fikri yanlış bir fikirdir. Bir özgürlük, hukuki olarak korunması şartıyla etkilidir. Köleliğin ve çocuk işçiliğinin kaldırılmasından çalışma sürelerinin ve 60 yaşında emekliliğin düzenlenmesine kadar bu alandaki ilerleme her zaman kanunların sonucudur. Mekândan bağımsızlaşma ve küreselleşme bir bütün olarak, sosyal hakların yasal olarak emekçiler açısından en az avantajlı düzeyde gerçekleşmesine yol açar.” (251)

(2013)

NANCY FRASER (1947, ABD)

Fraser, Nancy; İhtiyaçlar Mücadelesi (Struggle over needs; 1989), Çev. Aykut Tunç Kılıç, Agora Kitaplığı yayınları, Birinci basım, Eylül 2006, İstanbul, 66s.

İncelemenin altbaşlığı: **Geç Kapitalizmin Siyasal Kültürünün Sosyalist-Feminist Açıdan Eleştirisi**. Fraser, New York'da, *New School Üniversitesi*'nde siyasetbilimi profesörü. Girişe koyduğu alıntıyı almak zorundayım. Foucault'dan: *"İhtiyaç aynı zamanda özenle hazırlanan, ölçülen ve kullanılan siyasal bir araçtır."* (**Hapishanenin Doğuşu**, 1975).

Fraser bu çalışmasında, gereksinimden çok gereksinim hakkında söylemi irdelemektedir. Amacı gereksinimler siyasetine bakış açılarını değiştirmek. Gereksinimler siyaseti, gereksinimlerin giderilmesinin bölüşümü olarak anlaşılır. Oysa odakta, **gereksinimlerin yorumlanması siyaseti** yer almalıdır. (5) Kuşkusuz bu da tartışmalı bir konudur. İnsanların gereksinimleriyle ilgili benimsenmiş tanımları **kimin** yaptığı kendi başına bir çıkara karşılık gelir. Bu çıkarlara dayalı gereksinim söylemlerinin kamusal yorumla örtbas edilmesi de bir başka konudur. (9) Soru böyle getirilince, ilk uğraklardan biri, verili bir gereksinimin siyasal konumunu (*statü*) oluşturma ya da yadsıma, ikincisi ise gereksinimin yorumu için verilen savaştır. Bir üçüncüsü de gereksinimin giderilmesi için verilen savaştır ve var olan düzenin korunması ya da değiştirilmesi hakkındadır. (10) Altını çizdiğinin önemi açısından bir alıntı daha: *"Toplumsal eşitsizliğe ilişkin kültürel çalışmaları anlamak noktasında Pierre Bourdieu'den daha verimli çalışmalar üreten bir kuramcı olasılıkla yoktur."* (*Dipnot*, 14). Egemenin ve yönetilenin gereksinimler hakkında yorumları yalnızca 'simge' bağlamında değerlendirilemez, bunları eylem ve karışma (*müdahale*) yolları olarak tanımlamak doğru olur. (15)

Fraser, geç anamalcı (kapitalist) toplumlarda toplumsal çatışmanın en temel özelliklerinden biri olarak, siyasalın sınırının nereden çizileceği konusunu belirtir (17) ve *"bir meselenin siyasal olabilmesi için bir dizi farklı söylemsel alanlar ve kamusalılıklar içinde tartışmalı bir statüye sahip olması gerekir."* (18) Sınır, kamusalılıkların göreceli güçleriyle belirlenmektedir genelde. Özel olsun, yönetsel (*resmî*) olsun kurumlar, benimsenen belli gereksinim yorumlarını 'A, y için x'e gerek duyar' ilişkilerinden oluşan zincirlerin içine gömerek onlara korumak (*siper*) olur. (21) Örneğin, evlerde erkeğin eşini dövmesi, 'kişisel', 'özel' bir sorun (*mesele*) olarak tanımlanır ve kamusal söylem, konuyu sapma (anomali) karşısında uzmanlıkların kapalı alanlarına sıkıştırırsa, sonuç tüm niyetlere karşın, toplumsal cinsiyet baskılaması (*tahakküm*), toplumsal basamaklanmanın (*hiyerarşi*) yeniden üretimidir. Ezilen (toplum, topluluk), kendilerine karşı işleyen gereksinim yorumunu içselleştirir.

(22) Aile olsun, işyeri olsun bu düzenekler (*mekanizma*) nedeniyle, temel siyasetleştirme (depolitizasyon) alanlarıdır. Denetim dışı gereksinimlerse, bir artım, taşma (fazlalık) türünü anlatır. (24) “*Ben denetim dışı ihtiyaçların tarihsel açıdan özgün ve görelî yeni bir toplumsal alana girdiklerini ileri sürüyorum.*” (25) Geç anamalcı toplumda, kayıtdışı gereksinim ailesel veya yönetsel ekonomik alanların dışına çıktıkça toplumsal (kıрма, melez) söylemler alanına geçer. Kıрма (*melez*) söylem ve yorumlar sınırdaki temel toplumsal ve yapısal değişimleri de imler. (29) Yazısının bu noktasında yeniden özelleştirmeye odaklanan Fraser, bu söylemin eskiyle yeniye harmanladığını, önceden dile getirilmeyen gereksinim yorumlarını görünür kılıp bir yandan da yapılan yorumları birbirine eklemlerken değiştirdiğini belirtir. Çünkü ‘*yansızlık*’ görüntüsü (*kisve*) ardında özelleştirme söylemi, yarışan karşıt söylemlere eşanlı tepki verir, karşı çıktıkları seçeneklere ilişkin başvuruları da (*referans*) içerir. Örneğin, *Yeni-sağın ‘aile yanlısı’* söylemindeki ikiyüzlülük (*çifte-standart*). (34) Yönetsel söylemler üzerinden uzmanlaşmış gereksinim söylemleri de siyasetleştiricidir. Aynı zamanda bireyleri usçu, en çok (*maksimum*) yarar güden, koşullanmış, ölçülebilir ve kolayca güdümlenebilir nesneler olarak tanımlarlar. Böylece, edimselliğin (*faillik*) toplumsal anlamların yapılandırılması ve sökümlü gibi boyutları görünmez kılınmış olur. (40)

Şiddete uğrayan kadınlar için kurulan sığınma evleri ilginç bir örnektir. Yönetsel (*İdari*) uygulamalara bırakılsa da buradan direnişe ve gizil (*potansiyel*) siyasete doğru seyir izleyen bir karşı eğilim de uç verir. (47) Yani birey, yönetim (devlet) kurumlarının çerçevesi içinde bir yer edinebilir ve dolayısıyla bunların gereksinim yorumlarını dönüştürebilir/ geçerliliklerini yitirmelerine yol açabilir. (47). Yasal olmayan (*gayriresmî*) yollarla örgütlenmiş topluluklar, toplumsal (sosyal) yönetimin onları yararlananlar olarak tanımladığı biçimle ters düşen uygulama (pratik) ve ilişkiler geliştirebilirler. (48) Bireyler/topluluklar (*grup*) seçenek anlatı ve kimlik arayışları için dayatmacı (*ısrarcı*) olabilirler. (50)

İlk soru şuydu: iyi yorum kötü yorumdan ayırt edilebilir mi ve nasıl? İkincisigereksinim isteği (*talep*) ile hak ilişkisi nasıldır? Yoruma dayalı bir *gerekçelendirme* neleri içermeli? Önce, değişik yorumları ortaya çıkan süreçlerle ilgili oluşumsal (*prosedürel*) düşünüş biçimleri üzerinde düşünmek gerek. İlişkilenenler (*muhataf*) arasındaki ilişkiler ne derece basamaklı (*hiyerarşik*) ya da eşitlikçidir? Ayrıca sonuçlara ilişkin düşünüş biçimleri üzerinde de durulmalıdır, sonuçlar karşılaştırılmalıdır. “*Ben çok açık biçimde gerekçelendirilmiş ihtiyaçların sosyal haklara çevrilmesini savunanlarla aynı safta yer alıyorum. Varolan sosyal refah programlarının birçok radikal eleştirmeni gibi ihtiyaç taleplerinin hak taleplerinden soyutlanmasıyla ortaya çıkan paternalizm biçimlerine karşı çıkmak amacındayım. Bazı cemaat toplumunu savunan eleştirmenlerin veya birtakım sosyalist ya da feministlerin aksine, haklara ilişkin konuşmanın doğası itibarıyla bireyci, burjuva liberal ve andro-merkezli olduğunu düşünmüyorum.*” (65) “*Benim projemin geniş kapsamlı amacı, ihtiyaçlar konuşmasının özgürleştirici olanaklarını baskıcı olanlardan ayırt ederek, demokratik ve eşitlikçi bir toplumsal değişim olasılıklarının aydınlatılmasına yardımcı olmaktır.*” (66)

(2007)

GRAEME TURNER (1947, Avustralya)

Turner, Graeme; İngiliz Kültürel Çalışmaları (British Cultural Studies, 2002),

Çev. Deniz Özçetin/ Burak Özçetin,
Heretik Yayınları, Birinci basım, 2016, Ankara, 348 s.

(2018)

THIERRY PAQUOD (1952, Fransa)

**Paquod, Thierry; Lükse Övgü (2005), Çev. Orçun Türkay
Can Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2010, İstanbul, 143 s.**

Bu çalışmanın Türkiye’de küçük çaplı yankılanması adıyla mı ilgili acaba? Paquod’ın konuyla ilgili kuramsal bir altyapısı olduğu açık. Ama bu çalışması birikiminden süzdüğü, popüler bir deneme. Önemi zengin başvurusundan geliyor. Kaynaklar okuması kitabın bence en güzel bölümüydü.

Genelde doğru olarak, lüks kavramını yorumlayan ve yeni bir boyuta taşıyan, bunda ısrarlı Paquod, konuyu yerleşik kanı ve saplantılardan kurtarmaya, lüksü zaman, sessizlik ve enginliği öne alan yeni bir insan yaklaşımına taşıyor. Kavramı, (yazarın etimolojik çözümlemelere düşkünlüğüne değinmeden geçmeyelim) tüketim olgusuyla ilişkilendirdikten sonra efendi/köle, gereklilik/gereksizlik, zorunlu/özgür zaman çiftleriyle de tartışıyor. Bunu yaparken elbette zamanı kavrayışın evriminden gereksinim kavramının değişimlerine değin hem tarihsel örneklerle, hem de kuramsal girişimlere göz atıyor. Örneğin Bordieu şöyle bir değindiği düşünürlerden:

“Kentsoyluluk ‘agonistik toplumsal bir harcama’ sırasında emekçi sınıfını ‘kurban eder’. [Bordieu] Ama ‘yoksul insanın yitimi gerçekleşir gerçekleşmez, zengin insanın hazzının içi boşalır ve etkisiz bir hale gelir: Yerini duygusuz bir vurdumduymazlığa bırakır.’ Böylesi bir etkiye engel olmak için, ‘işverenler’ bazı emekçileri büyümenin meyvelerine ortak ederler. Elli yıl sonra Düzenleme (regulation) Okulu’nun ekonomi uzmanlarının Fordizm olarak adlandırdığı şeydir bu...” (69)

Paquod, ütopyanın (özellikle More, Fourier, Bellamy) lüksü tanımlamasını da göz ardı etmiyor. Bu kavramı, pek de açık etmeden Marksizmin sınıf dinamiklerinden kurtarmak için epeyce bir çaba harcıyor. Sonunda bir aralıkta demir atıyor. Gerekliyle gereksizin sınırında belirecek bir özgürlük alanı:

“Gereklilikle gereksizlik arasındaki, gereksizin gerekliliğiyle gereksizliğin arasındaki hareket alanı benim gözüme incecik, yarı saydam görünür; yerinin belirlenmesi ve kanıt olarak ele alınması özellikle güçtür. Birçok etken devreye girer: psikolojik, toplumbilimsel, ekonomik, kültürel, dinsel, aynı zamanda siyasal; insan kolayca birinden ötekine savrulur. Buna karşın, onları ben şöyle anlıyorum: Gerekli, yararlı olan bana hizmet veren, gündelik yaşantımı süsleyen, alışkanlıklarım ile ilişkilenen, sıradanlıkla birleşen ve sıradanlığı benim için katlanılabilir kılan şeydir. Hele hem yararlı, hem hoş bir şey bulabilirsem, daha ne isterim.” (73)

Bu sınır (aralığın sınırı) nasıl çizilebilir sorusuna ise Paquod, biraz gereklideki gereksizi ya da tersine gereksizdeki gerekliyi kavrayan bir bilinçle yanıt veriyor:

“Size daha fazla söyleyebilecek bir şeyim yok! Gerekli olan gereksiz olur, o gereksiz de sonradan yine gerekli olur. Gereksizlik gerekliliğin yakasını bırakmaz, aynı şekilde gereklilik de gereksizliğinkini. Bu ikisi düşmandansa işbirlikçidir, onları ayırmak isteyen karşılaştığı ikilem de bundan kaynaklanır.

“Gerekli olan gizil gereksizliğini açığa vurduğunda, ondan kurtulabilirsiniz. Gereksiz olan gerekli yanlarını açığa vurduğundaysa, son derece mutlu olursunuz. Bunlar yalnızca sizin algılayabileceğiniz şaşmaz belirtilerdir. Gereksizin gerekliliğini ne reklamlar, ne tanıtım ilanları, ne de bir yakınımızın düşüncesi gösterebilir. Kanıt ancak deneyimle elde edilir ve başkasına aktarılamaz. Bu deneyime ben ‘lüks’ diyorum ve ona ‘ütopik’ değerler yüklüyorum.” (74)

İnsanın ona dayatılan zamana, uzama ve bunların bağıntısına (hız) direncin içinden çıkan şeydir lüks ve bu lüksü kendimiz, kendimiz için oluşturabiliriz. Genel olarak buna katılıyorum, hem de yüzde yüz:

“İnsanın küreselleşen pazarın zamanına, kutsal verim gücünün dayattığı çalışma saatlerine karşı direnmesi, hıza yalnızca akışı yönetenler karar verdiğiğinde hızı değiştirmeyi reddetmesi; yavaşlık özlemlili, neredeyse kalıtsal bir nitelik kazandığında onu da kabul etmemesi, buna karşılık zamanını nasıl kullanacağını, ritimlerini, canının istediği gibi kendisinin belirlemesi, işte budur lüks, hem özerk hem de başkalarına saygılı bir yaşama sanatı.” (102)

“İnsanın kendi ritimlerine, özençlerine, olanaklarına, beklentilerine göre biçimlendirdiği zamanda olması (şunun bunun için zamanı olmasından söz etmiyorum...) bir lükstür. ‘Sessizlik’ sözcüğüyle, ‘hastane’ duvarlarındaki panoyu anımsatmaya çalışmıyorum, niyetim istikrarsızlaştırıcı, saldırgan ve şiddetli gürültülerden yoksun bir çevrenin önemine dikkat çekmek sadece (...)Bu çerçevede lüks, sınırlı desibellerdeki bir çerçevede doğal bir akış izlemeye dayanır (...) Sessizliğin göneçte payı vardır, insanın kendine ve başkalarına açılımıdır o, moladır, dinlenmedir, işitmedir, duadır. Sükut altındır derler, onun lüks alanına ait olduğunun itirafı değil midir bu?” (114)

Sonuçta, vurguladığı üç değer, gerçekten de sorunun özünü oluşturabilir:

“Daha önce de söylediğim üzere, ben lüksü, şu üç değer –zaman, sessizlik ve enginlik- birbirini tamamladığı, birleştiği, kimi zaman üst üste bindiği bir yaşama sanatı olarak görürüm. Bu değerler aynı dili konuşurlar, onların birleşimi lüksü doğurur.” (115)

Ben yine de bu çeviri açısından biraz kim vurduya giden kitabın eleştirel kaynakçasına işaret etmekle yetineceğim. Lüks, rahatlık (konfor mu acaba?), tüketim başlıkları için yorumlu liste bulunmaz değerde. Çeviri sorunlu olmasaydı, birçok insana bir giriş metni olarak önerebilirdim belki.

(2011)

JUDITH BUTLER (1956, ABD)

Butler, Judith; Taklit ve toplumsal Cinsiyete Karşı Durma
(Inside out: Lesbian Theories , Gay Theories; 1991), **Çev. Osman Akınhay,**
Agora Kitaplığı yayınları, Birinci basım, Şubat 2007, İstanbul, 45s.

Diana Fuss'a göre, Butler'ın yazısı, "bir kez daha, toplumsal cinsiyeti, öykünüp yineleme (taklit etme) yoluyla dahil olduğu kayıp özdeşliklere öznenin melankolik tepkisini yansıtan psişik (ruhsal) mim formu olarak betimlemekte Freud'a yaslanarak, psikanalitik içgörülerle paradigmaları serimlemek"tedir. Butler'sa şöyle diyor: "Kimlik'in araçsal kullanımlarını düzenleyici buyruklar haline getirmeyecek biçimde hangi kullanım yasa gücüne kavuşacaktır ve yasayla kullanım arasında nasıl bir etkileşim söz konusu olacaktır?" (11) "Bir anlamıyla ben, (...) lezbiyen cinselliğin 'heteroseksüellikten türemiş olma niteliği'ni hegemonik heteroseksüel normları yerinden etmeye yarayacak biçimde yeni bir zemine oturtmanın anlaşılabilirliğini açık bir biçimde gözler önüne sermeyi umuyorum." (14)

Söylemden silinip çıkarılmak, içinde kalıcı bir tuzak (*hile*) olarak yer almaktan başkadır. Bu yüzden kadın seviciliğinin (lezbiyenlik) görünür kılınması kaçınılmazdır. Ama değişik toplumsal yapılar içinde bu nasıl belirecektir? "Esas' bir toplumsal cinsiyet, diğerinin değil de bu cinsiyetin özünü oluşturan, bir anlamıyla cinsiyetin kültürel mülkü olan bir toplumsal cinsiyet yoktur." (25) "**Toplumsal cinsiyet, esas hali bulunmayan bir öykünmedir; işin gerçeği, taklit etmenin kendisinin bir ürün** ve sonucu olarak 'esas' nosyonunu doğuran bir tür öykünmedir." (25) Gay kimlikleri karmacinsellikte (heteroseksüellik) içeriliyor olsa da bu, gay kimliklerin karmacinsellikle belirlendiği, ondan türediği, karmacinselliğin tek ekinel ağ olduğu anlamına gelmez. (28) Asıl, tamamen kurgusal bir konumdur, bu yüzden karmacinsellik söylemi kendisini inandırıcı bir yinele(n)me edimiyle yeniden kurmaktadır. "Aslında, aynı şeyin görünüşteki tekrarıyla ortaya çıkan bütünsel cinsiyet, kendi etkisi olarak önsel ve iradi bir özne yanılsaması doğurmaktadır. Bu anlamıyla, toplumsal cinsiyet, önsel bir öznenin ifa etmeyi seçtiği temsil değildir; özneyi bir etki alanı olarak oluşturması anlamında ifaya ve temsile dayalıdır, yani performatiftir." (31) Burada kendini yinelemeyi sürekli başaramayan egemen karmacinsel söylemin taşıdığı yıldırıya da (*risk*) dikkat çekilmelidir. Cinsellik, gizilgücü (*potansiyel*) açısından verili gerçeğini her zaman aşar öncelikle, bu yüzden verili bir cinsiyet sunusundan bir cinsellik türetilemez, ya da bu içerikte bir cinsellik okuması yapmak olanaksızdır. Cinsellik, kesin anlatılaşmayı hep aşar, asla görünemeyecek,

bilinemeyecek olandır. (33) Burada Butler'in kendi sözlüğünde (*terminoloji*) bir kavramlaştırmasını alıyorum buraya: '**teşhis koyucu epistemik rejim**'. (41) Sorusu şu: Yinelemeli (mimetik) kapsamaların özündeki ikircikliği nasıl '*tipolojileştirebiliriz*'? (41) "*Gerçekte, toplumsal cinsiyetlerin doğallaşmasının bir yolu, bir içsel psişik ya da fiziksel zorunluluk olarak kurgulanmasıdır. Yine de toplumsal cinsiyetler her zaman için bir yüzey tabelası, içsel derinlik, gereklilik ya da öz yanılışmasını doğuran ve bir şekilde büyülü, nedensel biçimde ifade edilen kamusal bedende ve onun getirdiği bir anlamlandırmadır.*" (43) Bilinçdışı, her simgelemeyi (temsil) olanaklı kılıp ona karşı koyan ve asla simgeleme içinde tam olarak görünmeyen '**artan**'dır (*fazla*). Tinsellik (psişe) bedende değil, bedenin görünür olduğu anlamlandırma sürecindedir. (44) Tinsellik, anlatımın (*ifade*) sürekli başarısızlığı, kendine göre değerleri olan bir başarısızlıktır, çünkü o, yinelemeyi kışkırtır ve böylece bozulma olasılığını yine ortaya koyar. (44) "*Herhalde mesele, cinselliği özdeşliğe karşı, hatta toplumsal cinsiyete karşı işleme ve herhangi bir temsilde, performansta, tam olarak görünemeyecek olanın, onun rayından çıkarıcı potansiyeli içinde kalıcılığını sağlama meselesi*"dir.

(2007)

PAUL MASON (1960, İngiltere)

Paul Mason; Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek (Live Working or Die Fighting, 2007), Çev. Gözde Orhan-Mehmet Ertan, Yordam Kitap yayınları, İkinci basım, Aralık 2014, İstanbul, 351 s.

*

Paul Mason; Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz (Post Capitalism: A Guide to our Future, 2015), Çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap yayınları, İkinci basım, Kasım 2019, İstanbul, 415 s.

*

Paul Mason; Apaydınlık Gelecek: İnsanın Köktenci Bir Savunusu (Clear Bright Future: A Radical Defence of the Human Being, 2019), Çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap yayınları, Birinci basım, Mayıs 2020, İstanbul, 432 s.

Paul Mason 1960 doğumlu bir İngiliz ekonomi yazarı. Türkçeye çevrilmiş üç kitabını birebir olmasa da okudum sayıyorum kendimi. **Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek**⁶, **Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz**⁷ ve **Apaydınlık Gelecek: İnsanın Köktenci Bir Savunusu**⁸. Üç kitabı boyunca odaklandığı tezini geliştiren Mason'ın 'olay yaratma' (sansasyon) konusunda eğilimini bir yana koyup çıkış noktası ve gerekçelerinden çıkardığı somut genel sonuçlara, hatta vargılara katılmakla birlikte asıl çabası *Marksizmi* tarihin gündeminden çıkarma yönünde hiç de gizli olmayan, apaçık niyetinden hoşlandığımı söyleyemem. Sanal evren ve bilgi teknolojileri vb. kavramlar uzunca bir süredir sağın maskeli yeni bir saldırı dalgasına yol açtı. Üstelik sol içinde, geleneklere saygılı görünen ama kamuoyu oluşturma ve etkileme (*popülizm*) konusunda keskin sözler etmeyi de işin gereği sayan, anamalcılığa yönelttikleri gerçekten sert eleştiriyi kendini solda görenleri de çarpan, hayran bırakan bu yeni- (*new-*) yaklaşımların ortak çıkış noktaları şu: Devrim olanaksız, çünkü artık devrimci (sınıf) yok. İlk bakışta anlamlı, kanıtlanabilir bir sav gibi... Peki ama neden? Nereye gitti bunca insan? Bu tezlere göre bilgi teknolojileri, yapay zekâsına varıncaya, insanın yerini öyle doldurdu ki Marx'ın tüm ekonomi ve

⁶ Paul Mason; **Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek** (Live Working or Die Fighting, 2007), Çev. Gözde Orhan-Mehmet Ertan, Yordam Kitap yayınları, İkinci basım, Aralık 2014, İstanbul, 351 s.

⁷ Paul Mason; **Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz** (Post Capitalism: A Guide to our Future, 2015), Çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap yayınları, İkinci basım, Kasım 2019, İstanbul, 415 s.

⁸ Paul Mason; **Apaydınlık Gelecek: İnsanın Köktenci Bir Savunusu** (Clear Bright Future: A Radical Defence of the Human Being, 2019), Çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap yayınları, Birinci basım, Mayıs 2020, İstanbul, 432 s.

toplum tezlerini, yasalarını sildi süpürdü. Artık anamalcılık (*kapitalizm*) Marksizme gerek duymadan çalışıyor. Bilgi teknolojileri herkesin erişimine açık oldukları ve üretim araçlarının özel mülkiyetini neredeyse sıfırladıkları ve küresel pazar ayırmsız tüm insanları sınıfsızlaştırıp 'müşteri' ortak paydasında buluşturduğu için direnişin eski biçimleri (*format*), yani sınıf savaşları yerini küresel ve kişi odaklı dayanışmalara, özellikle de bilgi teknolojileri üzerinden yeni direniş biçimlerine bırakmalı. İyi de bunun için yeterli neden nasıl oluşacak? Direnişin zamanla ilişkisi nasıl kurulacak? Ağcıl yoğunlaşma ağcıl çözülmeyeyle *âna* kilitlenmeyecek mi? Yarın (gelecek) düşü kişi istemine bu denli bağlanabilir mi? Ekonomik konum kişiyi bir direniş biçimine zorlamazsa (Üretimden gelen güçten söz eden yok uzun zamandır.) ve buradan izlenceli (*programlı*) istemcil yapılar kurgulanamaz ve yaşama geçirilemezse bunun adı eşitlikçi bir toplum yaratmaktan vazgeçelimdir. Belki de tartışma sınıf kavramını fazlasıyla ekonomik bir konumlanma (*statü*) olarak görmekten kaynaklanıyor. Dikkat edelim: Tüm kavramlar yalnızca yerinden oynamıyor, karşıt işlev de üstleniyorlar. Doğru gözlem ve saptamalar, yargılar; kavrayıcı bir yorum ve eylem önerisi getirmeye yetmiyor bana göre. Üstelik biraz kolaycı, ekonomist bir yaklaşım arkada yatıyor, tersi bir sunum yapılıyor görünse de. Acaba gündem siyaset, siyaset dışı tanımlandığı için mi tüm bunlar? Yani 'çirkin klasik siyaset yapma biçimini' bir kenara (çokuluslu şirketlere ve onların ulusal temsililerine) bırakalım. Siyaset yapmak oyalanmaktır. Biz elimizin altındaki bilgi ve iletişim teknolojilerine bakıp oradan devrim stratejileri üretelim. Sonra?

Kimse 'sınıf' kavramını, 'devrim' kavramını yeni dünya bağlamlarında tartışmayalım demiyor. Yapılması gereken tersi, yani ısrarla tartışmak. Ama suyun başını devlerin tuttuğu ve elimizdeyken kendimizi özgür duyumsadığımız bilgi oyuncakları üzerinden bir küresel devrim (!) öngörüsü de *şimdi acaba hangi tuzağa düşüyoruz*, tedirginliği yaratmaktan öte geçemiyor.

Bu masal oldukça eski bir masal. Umutsuzluğun öteki adı. Yani kökten (*radikal*) devrimci görünüp kökten devrim karşıtçılığı (karşı-devrimcilik). Marksizm kendi tartışmasını içinde yürütüyor, özeleştirisini yapıyor diye düşünüyorum.

Mason'gillerin yararı ise sorunun görünmesi, kavramlaştırılması, tartışılmasını canlı, güçlü bir biçimde sağlamak, sergilemek.

CARL HONORÉ (1961, Fransa)

**Honore, Carl; Yavaş (2004), Çev. Esen Gür
Alfa yayınları, Birinci basım, Ekim 2008, İstanbul, 288s.**

Kanadalı, ama İngiltere’de yaşayan gazeteci Carl Honoré’un küresel yavaşlık eylemini irdeleyen, yavaşlığın felsefesine (hızın eleştirisi) de değinen çalışması popüler kalıpları çok zorlamasa da benim yıllardır taşıdığım sorulara bir duruluk, açılım getirdi kendince.

Hız kavramıyla zaman içinde gerilere dayanan bir inatlaşmam hep oldu. Acelesi olan insanlar beni her zaman sinirlendirdi ve sinirlendiriyor. Nedeni üzerinde çok düşündüm. Yavaşlığın bende bir teze dönüşmesi, gizli bir Oblomovluk savunusu mu? Ayak uyduramamak mı çağa? Yetersizlik telafisi mi?

Buna başkaları karar vermiştir, verir. İstifimi bozacak değilim ya da daha doğrusu, olsa olsa Carl Honoré’u okuyup frene biraz daha basabilirim. Çünkü konu öyle sıradan bir konu değil. Yaşamın özünde boylu boyunca yatan ‘siyaset’le ilgili... Devinim, uzamsal/zamansal yayılımı içinde varlık edindiğine göre, gerçekte gündelik yaşamın üzerine oturduğu zaman/uzam algısıyla, bu algının erk (iktidar) tarafından sınıf çıkarları ve dengelerine göre biçimlendirilmesiyle doğrudan ilgili ve canalcı bir konu. Honoré derinleştirebilecekken, hatta bu gerekliken konuyu kaba ve genel çerçeveler içerisinde, ama yine de canyakıcı soruları sorarak ele alıyor. Gündelik yaşam deneyimleri ve onun içinde açılmış ayraçlar, bu ayraçlar konusunda ısrar vb. türünden zararsız, az zararlı niyet ve grişimlere daha bir açık.

Ama belli ki Yavaşlık gibi bir konuyu küresel üretme/tüketme mantığından, çevre sorunlarından, çalışma yaşamı ve kadının onun içinde yerinden, insanoğlunun yabancılaşma ve patolojilerinden, kitlesel toplum projeleri ve mühendisliğinden, üretim dışı populasyonların toplum içindeki tartışmalı yerlerinden, ırkçılığın yeni biçimlerinden, mutluluk ve keyfin doğrudan deneylenmesinden ayrı düşünemeyiz. İşte Honoré bunu verdi bana. Uyarıcı oldu. Sorun sadece otomobile karşı olmakla giderilecek gibi değil. Neden daha hızlı olmalı, sorusunu tersine çevirmek, neyi hangi hızda yaşamalı sorusuna dönmek gerekiyor. Zaten Honoré de saltık bir hız kavramıyla bozmuyor kafasını. Göreli bir hızın yaşamımıza katacağı şeyin peşine düşüyor, bol örnekle. Kapitalizmi aşma düşünüy günümüzde sol mu (siyasetinin temelinde bulunmasına rağmen) kuruyor ki, Carl Honoré’dan bekleyelim bunu. Ama yer yer eleştirisi öyle sivriliyor ki kapitalizm hedef olmaktan kurtulamıyor. Bu satırlar kuşkusuz en zevkli satırlardı. Bölümlere kısaca bir göz atalım:

Giriş: Öfke çağı

Kitabın zaten en önemli iki bölümünden biri bu... Diğer ise sonuç bölümü.

Bu bölümde kendi kişisel deneyiminden yola çıkarak (çocuğu için bir dakikalık masallar) içinde yaşadığımız öfke çağını sorguluyor genel olarak Honore. Notlar aşağıda:

Bir dakikalık masallar. 90 dakikalık Felsefeler. Hızlı okuma teknikleri. Roman özetleri. Paket turlar. Mikrodalga. Ye sürdür. Yerken sürdür.

*

Zaman Hastalığı (Dr. Larry Dossey, ABD, 1982): *'Zaman sizden kaçıp gitmektedir. Daha fazla zaman(ınız) yoktur ve (zamana) yetişmek için daha çok koşturmalısınız.'*

*

Klaus Schwab: *'Güçlü olanın güçsüzü yendiği bir dünyadan, hızlının yavaşlığı yendiği bir dünya düzenine geçiyoruz.'*

*

Guy Claxton (İngiliz ruhbilimci): *'İçimizde günden güne güçlenmekte olan bir hız, zaman kazanma ve yeterliliği artırma psikolojisini geliştirdik.'*

*

'Hızlandırılmaması gereken şeyleri hızlandırdığınız, yavaşlamayı unuttuğunuz zaman ödenecek bir bedel olduğunu unutmayın.' (5)

*

Karoshi (Japonca): iş nedeniyle ölüm.

*

1990'da 26 yaşında çok çalışkan (firmanın gözdesi) Kamei Shuji'nin kalp krizinden ölümü tipik bir **karoshi** örneğidir. 2001'de 143 kişi Japonya'da bu nedenle ölmüştür.

*

En hızlı ülkelerin en şişman ülkeler olması yalnızca bir rastlantı olabilir mi? ABD'nin üçte biri.

*

Dünyada ölümlü kazaların sayısı yılda 1,3 milyon. 1990'ın iki katı... BM kestirimlerinde 2020 yılında trafik kazaları üçüncü sırada ölüm nedeni.

*

'Hızlı yaşanan bir hayat önüne geçilemeyecek derecede yüzeysel olabilir.' (9)

*

Milan Kundera (Yavaşlık, 1996): *'Olaylar çok hızlı geliştiği zaman kimse ne olduğunu tam olarak anlayamaz, hatta kimse kendisi de dahil olmak üzere hiçbir şey hakkında emin olamaz.'*

*

'Sonuç olarak da geriye hıza bağlı bir silahlanma yarışından başka bir şey kalmıyor; bunun nelere mal olacağını gayet iyi biliyoruz. Herkesin sonunun yıkım olduğu, acımasız bir çıkmazda sıkışıp kalacağız.' (11)

*

Daha tatlısını yerken hesabını isteyen, taksi çağırılanlar...

Trafiğe takılmamak için maç bitmeden stadı terk edenler...

Film bitmeden ayaklanan seyirciler...

Kendilerine sorulan sorulara anında rahatça yanıt veren kişiler (fast thinker).

*

'İki şeyi aynı anda yapma fikri bizlere çok akıllıca, etkili ve modern geliyor. Ancak bu iki şeyi o kadar da iyi yapamama anlamına geliyor.' (11)

*

Cansıkıntısı: çağdaş bir buluş. Uyaransız kaldığımızda kurtlanıyor, panikliyoruz.

*

'En son ne zaman bir trenin penceresinden öylesine dışarıya bakan birini gördünüz.' (12)

*

'Önümüze çıkan, bizi yapacağımızdan ve istediğimizi o anda elde etmekten alıkoyan her şey veya herkes düşmanımız olur. Bu yüzden en ufak bir aksilik, en kısa gecikme, en hafif yavaşlama aslında akıllı olan kişilerde bile... öfke yaratıyor.' (12)

*

'Hız sayesinde artık bir öfke çağında yaşıyoruz.' (13)

*

'Hız tacirlerinin gerçekleşen kehanetlerini unutun; daha yavaş olmanın anlamı genellikle daha iyi sağlık, aile yaşamı, egzersiz, yemek ve seks demektir.' (14)

*

'Artık her yerde insanlar daha hızlı olmanın daha iyi olduğu söylemini reddediyorlar.' (14)

*

'Yavaşlık terimi her zaman yavaş davranmak anlamına gelmez.' (15)

*

*'Bu hareket sizin ve benim gibi hızlı ve çağcıl dünyada daha iyi yaşamak isteyen kişilerce oluşturulmaktadır. İşte bu nedenle Yavaşlık felsefesi tek bir sözcükle tanımlanabilir: denge. Hızlı davranmak mantıklı olduğunda hızlı olun, yavaş davranmak gerektiğinde de yavaş olun. Müzisyenlerin doğru hız dedikleri **tempo giusto** yaşamaya çalışın.'* (16)

*

Carlo Petrini (Yavaşlamanın öncülerinde Slow Food hareketinin İtalyan önderi):
'Endüstriyel uygarlığın bir belirtisi olan içinde bulunduğumuz yüzyıl, önce makineyi bulmuş, sonra da bunu yaşam modeli olarak kullanmıştır. Bizler hızın kölesiyiz ve aynı sinsi virüse boyun eğmiş durumdayız: alışkanlıklarımızı bozan, evlerimizin gizliliğine karışan ve bizleri Fast Food (Hızlı Yiyecek) tüketmek zorunda bırakan Hızlı Hayat.'

'Şayet her zaman yavaşsanız aptalsınız demektir; bu da bizim hiç amaçlamadığımız bir şey. Yavaşlık hayatınızın ritimlerini denetlemeniz demektir. Karşılaştığınız herhangi bir durumda ne kadar hızlı olacağınıza siz karar veriyorsunuz. Uğruna savaş verdiğimiz şey kendi tempomuzu belirleme hakkına sahip olmaktır.' (16)

*

Slow Food (İtalya,Bra), Citta Slow (İtalya), Miskinler Kulübü (Japonya), Şimdi İşte Derneği (ABD), Zamanı Yavaşlatma Topluluğu (Avrupa), vb.

1. Her şeyi Daha hızlı yapın

Doğal zamandan kurmaca (yapay) zamana zamanın insanlarca yoğaltılmasının, kullanımının tarihi. Saat ne zaman ve neden günlük yaşamda kullanıldı, önem kazandı? 14. Yüzyıla, Avrupa'ya (kent meydanları, Köln, saat kuleleri, vb.) inmek gerek. 1370'de Köln'de dikilen Halk Saati ve 1374'de çıkarılan yasa: İşe başlama ve bitiş saatleri.

*

Benjamin Franklin: *'Vakit nakittir.'*

*

Electric Signal Clock Company 1891 Katalogu: *'Hayatta başarılı olmak isteyen bir kişinin tek geliştirmesi gereken fazilet dakiklıktır; yapılmaması gereken tek yanlış ise zamanın gerisinde kalmak.'*

*

1876: Kurmalı alarm saatleri. Birkaç yıl sonra fabrikalarda kart basma uygulaması başlar.

*

McGuffey's Readers (1881): *'En iyi hazırlanmış planlar, en önemli ilişkiler, kişilerin servetleri, gurur, mutluluk ve hatta hayatın kendisi her gün feda ediliyor, çünkü birileri ağır davranıyor.'*

*

Frederic Taylor: *'Geçmişte öncelik insana aitti, gelecekteyse öncelik sistemin olacak.'*

*

Batının zamanı düz bir çizgide ilerler. Doğunun zamanı ise döngüseldir.

*

'Tüm dünya artık büyük bir market gibi olmuş, insanlar sadece alışveriş yapan varlıklara dönüşmüşlerdir. Her köşeyi döndüğümüzde baştan çıkan ve içi giden bizler olabildiğince fazla tüketmeye ve deneyim yaşamaya çalışırız. Parlak kariyerler dışında, sanat kurslarına katılmak, spor kulübüne üye olmak, arkadaşlarımızla yemek yemek, kulüplere gitmek, spor yapmak, saatlerce televizyon seyretmek, müzik dinlemek, ailemizle zaman geçirmek, en son modayı izleyip yani aygıtlar satın almak, sinemaya gitmek, eşlerimizle yakınlaşmanın ve harika seks yapmanın keyfini çıkarmak, uzak diyarlara seyahat etmek ve hatta hayatımıza anlam katacak gönüllü işler yapmak istiyoruz. Sonuç, hayattan ne istediğimizle gerçekçi olarak ne elde edeceğimiz arasında sıkıntı verici bir iletişimsizliğin oluşması ve zamanın hiçbir şeye yetmeyeceği hissidir.' (33)

*

Otomatik çamaşır makineleri işimizi ne ölçüde kolaylaştırdı?
Elektronik posta haberleşmemiz getirdiklerinden daha çoğunu götürüyor olmasın?

*

Milan Kundera: ***'Çağımız unutmayı istemeyi saplantı haline getirmiş; hız iblisine teslim olan da işte bu istek. Bu unutma isteği bizlere artık hatırlanmamayı seçtiğini, kendisinden usandığını ve o titrek bellek ateşini üfleyip söndürmek istediğini gösteren hıza erişir.'***

*

Mark Kingwell (Toronto Üniversitesi): *'Öleceğimiz gerçeğini düşünmek zor, tatsız bir konu, bu yüzden sürekli faniliğimizden bizi uzaklaştıracak şeylere yöneliriz. Verdiği duyumsal akımla birlikte hız dikkatimizi başka yerlere yönelten bir stratejidir.'*

*

Epinefrin, norepinefrin: hız yaparken ve seks sırasında salgılanan kimyasallar. Hız, haz verir. Üstelik bu kadar değil, buna alışırız ve 'hızlandırılmış' oluruz. Otoyolda otomobil kullanımı, internette sörfün tarihi yeterince fikir verir.

*

1899: Belçikalı Mühendisin hız rekoru kırmasını beklediği ilk araba tasarısına verdiği ad, Asla Doymayan (La Jamais Contente).

*

Zamanın doğası da değişmiştir artık. Cep telefonlar, internet, çağrı, ulaşım, gıda teknolojileri, vb. ile hayat 24 saat emrinize amadedir.

*

Cervantes: **'Que no son todos los tiempos uno: Bütün zamanlar birbirinin eşi değildir.'**

*

Sleep Learning Web Sitesi: **'Uyanık olmadığınız saatler , yani hayatınızın üçte biri, verimsiz geçirdiğiniz zamanlardır. Kariyerinizi, sağlığını ve mutluluğunuzu geliştirmek için bu fırsatı kaçırmayın.'**

*

Ve karşınızda zaman danışmanlığı yapan gurular:

175 Ways to Get More Done in Less Time (Daha Çok Şeyi Daha Az Zamanda Yapmanın 175 Yolu; David Cotrell/Mark Loyton, 2000

2.Yavaşlık Güzeldir

Avusturya Alplerinde bir kasaba: Wagrain. *Wagrain Zamanı Yavaşlatma Cemiyeti.*

*

'Yavaşlık güzeldir.' Japonya yavaşlık hareketi, Miskinler Kulübü'nün (2001) kurucularından antropolog Keibo Oiwa'nın kitabının da aynı zamanda adı.

*

Long now Foundation (Şimdi İste Derneği), San Francisco. Dernek, yılda bir işleyen ve zamanı on bin yıllık dönemde ölçen saatler yapıyor.

*

"Düşüncelerimiz, duygularımız ve aşklarımız bir kasırgaya benziyor. Hayat her yerde sanki bir süvari birliği saldırısı gibi delice akıp gidiyor... İnsanoğlunun etrafındaki her şey kendi gelişimi dışında zıplıyor, dans ediyor ve dörtnala koşuyor." (Octave Mirabeau, 1908)

*

Voluntary Simplicity (Gönüllü sadelik) Hareketi. 1980'lerin sonunda New York merkezli Trends Research Institute (Eğilim Araştırma Enstitüsü) 'downshifting' (aşağı çekme) kavramını üretti.

*

Oxford English Dictionary'de 'yavaş' sözcüğünün tanımı: **"Hemen kavrayamayan, sıkıcı, ilginç olmayan, kolay öğrenemeyen, usandırıcı, tembel, uyuşuk."**

*

'Off, çok doluyum (meşgulüm), iki ayağım bir pabuca girdi, hayatım kayıp gidiyor, hiçbir şey için zamanım yok'un çevirisi: 'Bana bakın: ben çok önemli, heyecan verici ve enerji dolu bir kişiyim.' (51)

*

"Zamanı yönetin, kölesi olmayın." (Golda Meir, İsrail eski başbakanı)

*

"Sanayi devrimi sırasında hayat iş tarafından ele geçirildiğinde zamanı kullanmaya yönelik denetimimizi yitirdik. Şimdi gördüğümüz durum belki buna karşı bir tepkinin başlangıcı olabilir. İnsanlar zamanlarının daha da kesinlik içeren ufak parçalara ayrılmasını istemeyecek noktaya geldiler. Zamanla ilgili bir takıntıları olmasını veya zamanın kölesi olmayı istemiyorlar. 'Patron zamanı

***bilir' fikri hala mevcut olabilir."* (David rooney, Londra bilim Müzesi Zaman Bölümü Müdürü)**

*

Bir kitap: 'Time Wars, Zaman Savaşları, Jeremy Rifkin, 2987)

3.Yemek: Hızı masaya yatırmak

Amerikan yemek yeme tarzı: 'Ağzına at, tut ve yut.'

*

1954. Swanson Firması: İlk TV yemeği.

*

1970'ler: mikrodalga istilası.

*

***"Ülkelerin kaderi kendilerini doyurma biçimine bağlıdır."* (Anthelme Brillat-Savarin, 19.yy Fransız gastronom).**

*

Şeker ve yağ dolu hazır besinlerin sonu: Obezite.

*

Slow Food (Yavaş Yemek). Carlo Petrini: **"Hızlı yaşamın evrensel saçmalığına karşı gelmenin tek yolu, sakın bedenin keyfini sonuna kadar savunmak... Savunmamız Yavaş Yemek ile sofrada başlamalı."** (Slow Food Bildirgesi'nden)

*

2004. Bra yakınlarında Pollenzo'da: Gastronomi bilimleri Üniversitesi.

*

2003. Avrupa çapında pastörize işlemlere karşı kampanya.

4.Şehirler: Eskiyle Yeniyi karıştırmak

1999. İtalya. Bra ve diğer üç kent arasında bir anlaşma: **Citta Slow (Yavaş Kent).**

Kârdan önce zevk, genel müdürden önce insan, hızdan önce yavaşlık.

*

Citta Slow'un 55 ilkesinden birkaçı:

- Gürültüyü ve trafiği azaltmak
- Yeşil alan ve yayalara ayrılmış bölgeleri arttırmak
- Kendi ürününü satan yerel çiftçileri, dükkanları ve aşevlerini desteklemek,
- Çevreyi koruyan teknolojileri geliştirmek
- Yerel estetiği ve yemek geleneklerini korumak
- Konukseverliği, komşuluk ilişkilerini yaymak.

*

***"Bir şeyi açıklığa kavuşturalım: Yavaş Kent olmak demek, her şeyi durdurup zamanı geri almak demek değil. Müzelerde yaşamayı, fast food'u günah saymayı istemiyoruz. İyi yaşamı destekleyen çağdaş ve geleneksel arasında bir denge kurmayı istiyoruz."* (Citta Slow İnternet Sitesi).**

*

Tokyo'nun merkezinde Yavaş Yaşam mahallesi: Shidome. Yapımı 2006'da bitti.

Yavaş yerleşim kooperatifleri.

*

Kent zaman politikası. 1980'de İtalya'da başlayıp, Almanya, Fransa, Hollanda, Finlandiya'ya yayılan hareket. Günlük yaşamı daha az telaşlı kılacak biçimde çalışma saatlerini ilişkilendirmek.

*

Gerçek dünyada en yaygın sivil itaatsizlik eylemi: hızlanmak.

*

'Hız hepimizi ikiyüzlü yapıyor.' (99) Hızın ölüm getirdiğini biliyor, daha çok hızlanıyoruz.

*

'Bir bölgede trafik ne kadar az ve yavaşsa, o bölgenin yerleşikleri arasında daha çok toplumsal ilişki oluyor.'(101)

*

1896. Bridget Driscoll dünyada motorlu bir aracın çarpmasıyla düşüp ölen ilk yaya. (Londra Crodyon)

*

1904. Britanya Parlamentosu otobanlarda saatte 30 km hız limiti koyar. Hıza karşı savaş.

*

2002. Amerika Kuzey Carolina'da bir anne (Sherry Williams Charlotte) evinin önüne bir tabela dikti: "***Mahallenin her sokağında, o sokak kendi sokağımış gibi; en sevdiğim insanlar eşim, çocuğum, komşum orada yaşıyormuş gibi hız sınırına uyacağıma yemin ederim.***" (Yavaşlama Andı).

*

Hız Bilinci Programı. İngiltere.

*

Yeni Kentçilik. ABD.

*

Yavaş Kentleşme.

*

Maryland Gaithersburg'da örnek uygulama: **Kentlands.**

*

'Az önce bir polis beni durdurdu. Yürüdüğüm için.'

5.Zihin/Beden: Menssana in Corpore Sano

Bir kitap: '*Hare Brain, Tortoise Mind-Why Intelligence Increases When You Think Less (Tavşan beyin, Kaplumbağa Zihin: Az Düşündüğünüzde Zekanız Neden Yükselir?)*, Guy Claxton, Psikolog, İngiltere.

Hızlı düşünme akılcı, analitik, doğrusal, mantıklı.

Yavaş düşünme, sezgisel, dağınık ve yaratıcı.

*

Zihne rahatlatmayı öğreten ilk yöntem: meditasyon. Tansiyonu düşürür, beyne daha yavaş alfa ve teta dalgaları yollar.

*

Yoga, *Sanskritçe*: Birleşme.

*

Chi Kung: meditasyonlu ve hareketli yoga.

*

‘Yürüdüğümüz zaman...çevremizle bir bağ kurarız.’ (137)

*

Edward Abbey; **“Yürüyüş hakkında söylenebilecek bazı güzel şeyler vardır. Örneğin yürüyüş yapmak, emeklemek hariç, diğer hareketlere göre daha uzun sürer. Böylece zamanı ve hayatı uzatır. Hayat zaten hızlı harcamak için fazlasıyla kısa...Yürüyüş yapmak dünyayı daha büyük yapar, dolayısıyla daha ilginç kılar. Ayrıntıları gözlemleyecek kadar vaktiniz kalır.”**

*

Süper Yavaş Hareketi (ABD, Florida/Orlando).

6.Tıp: Doktorlar ve Sabır

Hızlı tedaviye yönelen bir tıp kültürü...

*

Alternatif tıp (DAT).

*

Tamamlayıcı tıp.

*

Bitkisel tedavi.

*

“Hastalara zaman ayırdığınız ve ilgi gösterdiğiniz zaman, onların rahatlayarak iyileşme sürecine geçmelerini sağlıyorsunuz.” (Ingrid Collins, İngiliz psikolog).

*

Reiki (Elleri beden üzerinde tutarak enerji yollama): Hale Kliniği (ABD) Danila Caleta.

7.Seks: Eli Yavaş Bir Sevgili

‘Seks, gülmekten sonra en keyifli eylem’, Woody Allen

*

‘Ama seks, orgazma ulaşma çabasından çok daha fazla şey ifade edebilir’.
(170)

*

“Erkeklerin konuştukları konulara bakın; her şey yattıkları kadınların sayısı, kaç defa yattıkları ve seks pozisyonları hakkında. Her şey sayılarla ilgili. Elinizde yapmanız gerekenleri gösteren bir liste, hop, yatağa giriyorsunuz. Seksten keyif alabilmek için, çok sabırsız ve kendinize dönük oluyorsunuz.”
(Alberto Vitale, Yavaş Seks Hareketi). www.slow-sex.it

*

“Bence yavaşlamaya başlamanın en iyi yeri de yatak odası.” (Vitale)

*

Tantrik seks (www.tantra.com)

*

Tantrik felsefe: insan bedeni enerjiyi yedi şakra aracılığıyla yayar. Bu yedi şakra cinsel organdan başın tepesine değin omurga üzerinde hareket eder. Çiftler, tantra uygulayarak cinsel enerjilerini korur ve aktarabilirler.

*

Alice Bunker Stockham. ABD’li ilk kadın doktorlardan... Hindistan’da Tantra eğitimi aldıktan sonra Kutsal (Tantrik) Seksi ABD’de uyguladı, geliştirdi.

*

Koku. Dokunma. Görme. Evet-Hayır-Belki-Lütfen. Aşk Kasları (pubokoksijea) güçlendirme egzersizi. Kundalini titremesi.

*

Tantra, kasıklardan cinsel enerjiyi alıp bunu etrafa yayarak hazzı uzatmayı ve yaymayı amaçlar (Tüm beden orgazmı).

*

Az çalışın, çok sevişin (seks yapın).

8.İş: Daha Az Çalışmanın Faydaları

‘Acı gerçek şu ki, milyonlarca insan aslında istediklerinden daha fazla çalışıyor.’ (191)

*

“Peki şimdi ne değişti de herkesin günde yirmi dört saat tetikte olma durumu ortaya çıktı?” (Marylin Machlowitz, Workaholics:İşkolikler, 1980)

*

‘Üretkenliği ölçmek zor bir iş ama...aşırı çalışma eninde sonunda insanları tüketiyor.’ (193)

*

Hayatın anlamı ne?

*

‘Çalışmanın hayatımızı ele geçirmesine izin vermek aptallıktan başka bir şey değil.’ (193)

*

2003.ABD. Zamanınızı Geri İsteyin Günü.

*

‘İş ve özel hayat arasında denge kurmaya en çok heves edenler kadınlar. Yeni kuşaklara aile, kariyer, ev, tatmin edici bir sosyal hayat gibi, birçok şeye birden sahip olmanın hakları ve görevleri olduğu öğretildi. Ancak bu “her şeye birden” sahip olma fikrinin, bir tuzak olduğu ortaya çıktı. (Bkz.The Bitch in the House:Evdeki Şıllık; I D’ont Know How She Does It: Bunu Nasıl yaptığımı bilmiyorum, Alison Pearson) Artık insanların olaylara yaklaşımları değişiyor. Kadınlar şık akşam yemeklerinde işyerlerinde aldıkları primlerden bahsettikleri kadar, doğum izinlerinin ne kadar olduğundan da gururla bahsedebiliyorlar. Hatta çocuk sahibi olmayan uçarı tipler bile haftada dört gün çalışmayı destekliyor.’ (195)

*

“Yeni kuşak, aşırı çalışmanın gerekli olmadığını, yavaşlığın da o kadar kötü bir şey olmadığını anladı.” (Keibo Oiwa, Slow is Beatiful:Yavaşlık Güzeldir)

*

1993. AB çalışma saatlerini haftada 48 saate düşürdü.

*

2002. Fransa çalışma saatlerini haftada 35 saate düşürdü. (Les 35 heures).

35 saat kuralı herkes için geçerli. Dolayısıyla, ortaya çıkan tam bir keyif devrimi. ‘Daha az çalışmanın Fransız ekonomisini çökerteceğine dair kehanetler ise gerçekleşmedi. Brüt iç üretim arttı ve hala Avrupa ortalaması üzerinde olan işsizlik düştü.’ (199)

*

“Öğrenmiş olduğumuz en önemli şeylerden biri, insanların daha az çalıştıkları zaman, eskiye oranla daha verimli oldukları, hatta bazı durumlarda daha da verimli bir biçimde çalışmalarındı.” (Marriot Yöneticisi Bill Munck)

*

Konu sadece çalışma saatlerinin azaltılması değil. ‘İnsanlar ne zaman çalışacaklarını da kendileri düzenlemek istiyorlar ve bunu kendilerine sağlayan işyerleri de işin semeresini alıyor. Vakit nakittir kültüründe, çalışanlara bu tip bir özgürlük tanınması geleneksel anlayışın dışına çıkıyor. Sanayi Devrimi’nden beri, insanları ürettikleri şeyler için değil, ne kadar çalıştıklarına göre ödüllendiriyorlar. Ancak sıkı zaman çizelgeleri, bilgi ekonomisiyle oldukça uyumsuz, çünkü iş ve özel hayat arasındaki çizgi 19. Yüzyılda olduğundan çok daha belirsiz.’ (209)

*

2004. Ernst & Young Muhasebe Firması, ABD’de çalışan personeline, gelen e postalarına ve sesli mesajlara hafta sonu bakmak zorunda olmadıklarını duyurdu.

*

“O zaman farkında değildim ama sürekli telefonuma cevap verebilecek durumda olmam beni tüketmeye başlamıştı. Hepimizin kendimize ayıracak zamana ihtiyacı var.” (Jill Hancock, Yatırım Uzmanı, İlgiltere)

*

Masajes a 1000 (1000 Masaj). İspanya’da siesta salonları. Giriş 4 Euro.

9.Dinlenme: Hareketsiz Durmanın Önemi

1948. Dinlenmek temel insan haklarından biri. BM.

*

“İnsan ancak zamanını keyifli geçirdiği zaman yaşar.” Agnes Repplier

*

“Evden çıkmanız bile gerekmiyor. Masanızın başında öylece oturun ve dinleyin. Yalnız dinlemeyin, öylece bekleyin. Hatta beklemeyin bile, tek başınıza kımıldamadan, sessizce durun. Dünya maskelerini atıp kendini bize sunacak. Başka seçeneği yok ki. Ayaklarınızın dibinde hazla yuvarlanacak.” (Franz Kafka).

*

‘Russell 1935 tarihli makalesi *Aylaklığa Övgü*’de, dört saatlik bir günlük çalışma süresinin hepimizi “daha nazik, daha yufka yürekli, başkalarına daha az kuşkuyla yaklaşan kişiler” yapacağını söylüyordu. Boş zaman arttıkça yaşam tatlı, yavaş ve uygar olacaktı.’ (221)

*

Örgü örmek: artık havalı bir iş. Bir kitap: Zen and the Art of Knitting (Zen ve Örgü Örmek sanatı), Bernadette Murphy, 2002

“Örgünün en güzel yanı yavaşlığı. O denli yavaş ki kazağı oluşturan her ufak hareketin içindeki güzelliği görebiliyoruz. O kadar yavaş ki işin bugün bitmeyeceğini biliyoruz. Belki birkaç ay veya daha fazla sürecek. Bu da yaşamın zorlukları ile barışmamızı sağlıyor. Ördükçe yavaşlıyoruz.”

*

‘Her şeyin en yüksek verim düşünülerek zamana bölündüğü aceleci bir dünyada, insanların kendilerini doğanın ritmine teslim etmesinin şifa verici etkileri olabilir.’ (225)

*

Bahçıvanlık (kültürü).

*

TV. ‘Televizyon izlerken başkaları ile bağ kurmuyoruz. Tersine kanepeye gömülüp geri hiçbir şey vermeden, sünger gibi imge ve sözcük emiyoruz. Çoğu araştırma çok fazla televizyon izleyenlerin hayatı keyifli kılacak şeylere, (yani yemek pişirmeye, aile ile sohbet, egzersize, sevişmeye, sosyalleşmeye, gönüllü yardım işleri yapmaya) zaman ayırmadıklarını gösteriyor.’ (228)

*

Okumak. ‘Örgü örmek ve bahçıvanlık gibi oturup bir yazıyı okumaya boyun eğmek hıza tapmaya başkaldırmak demek.’ (229)

*

“Okumak düşünmeye zaman ayırmak demektir, bu da kitlelerin dinamik verimini yok edecek kadar insanları yavaşlatır.” (Paul Virilio, Fransız düşünür)

*

“Söylemek istediğim şu, bir şey okunmaya değişorsa yavaş okunmalı. Bunu SüperYavaş egzersizinin zihinsel eşdeğeri gibi düşünün. Kas yapmak istiyorsanız, hareketlerinizi mümkün olduğunca ağır yapın. Gerçekten zorlu bir egzersiz istiyorsanız, neredeyse duracakmış gibi ağırdan alın. Emily Dickinson’ı da işte böyle okumalı.” (Cecilia Howard, ABD’li yazar)

*

Müzik ve yorumlama hızı tarihi. Müzik parçaları günümüzde iki kat hızlı yorumlanıyor.

*

Tempo Giusto (Almanya). Besteleri yavaş yorumlama hareketi.

*

Ayrıntıların görünebilir olması.

*

1992. John Cage’in bestesi **ASLSP, As Slowly As Possible (OY, Olabildiğince Yavaş)**. Bestenin yorumuna St. Burchard Kilisesi’nde başlanılmış olup, 2640 yılında tamamlanacak. (639 yıl) Resital Eylül 2001’de başladı, körükleri aylarca şişirildikten sonra kilise organının, Eylül 2003’te ilk üç notaya basıldı, bunlar 2004 yazına kadar kilisede çınlamamalarını sürdürdü. Ve iki nota daha...

10. Çocuklar: Acelesi Olmayan Çocuk Yetiştirmek

2001 Yazı. Harvard Üniversitesi Dekanı tüm lisans öğrencilerine, *Yavaşlayın* mesajı veren bir mektup yazdı.

*

Bir kitap: *The Hurried Child: Up Too Fast Too Soon* (Aceleci çocuk: Çok Hızlı, Çok Erken Büyümek), David Elkind, 1989, ABD

*

‘Çocuklar verimliliğe ve hıza saplantıyla doğmuyorlar; biz onları böyle yapıyoruz.’ (252)

*

‘İnsanların birbirlerinin gırtlığına yapıştığı dünyadan okullar da nasibini almış, okullar en önemli şeyin sınıf birincisi olmak olduğu birer savaş meydanına dönmüş. Bunun en geçerli olduğu yer Doğu Asya, bu bölgede eğitim sistemleri “sınav cehennemi” ilkesi üzerine kurulu. Hıza ayak uydurabilmek için bu bölgedeki milyonlarca çocuk akşamları ve hafta sonları dershanelere gidiyor. Haftada seksen saati akademik çalışmaya ayırmak yaygın durumda.’ (253)

*

Bir kitap: Einstein Never Used Flash Cards: How Our Children REALLY Learn- and Why They to Pray More and Memorize Less (Einstein Asla Ezber Kartları kullanmadı: Çocuklarımız GERÇEKTEN Nasıl Öğrenir ve neden Daha Çok Oynayıp Daha Az Ezberlemeliler), Hirsch-Pasek, 2003, ABD.

“Bilimsel kanıtlara bakınca çocukların daha rahat, daha az disiplinli, daha acelesiz yollarla öğrendiklerinde daha iyi öğrendikleri ve daha uyumlu kişilikler geliştirdikleri apaçık.”

*

“Çok fazla oyuncak, onlarla oynayacak çok az zaman” (New Yorker’da bir karikatürden)

*

2002. Denver. Colorado Üniversitesi’nden emekli öğretmen Maurice Hole’un çağırısı: Yavaş Öğretim. Ona göre varolan eğitim sistemi Big Mac tıkıştırmaktan farksız.

*

Finlandiya Modeli.

*

Toronto (Kanada): Çocuk çalışmaları Laboratuvar Okulu Enstitüsü.

*

1988. Tokyo Saitama bölgesi. Apple Tree Akademisi. Özgür okul uygulaması.

*

“Apple Tree’de olmayı yeğliyorum. Çünkü burada kendi takvimimi yaratıp, kendi hızımda öğreniyorum. Burada yavaş olmak suç değil.” (Hiromi Koike)

*

Evde öğrenim. İngiltere.

*

Yapılandırılmamış Zaman: Dünyayı ve ona olan tepkimizi kendi hızımızda keşfetmek.

*

2002. ‘Bir, iki, Üç Rahatla!’ Etkinliği. Gelenekselleşti. Tüm programlar ve ödevler bir gün iptal ediliyor.

*

“Bir anda şöyle düşündüm: ‘Bu delilik. Yapmak istemediği bir şeyi yaptırıyorum. Kendi çocuğumu tüketeceğim.’” (Nicola Barnes, İngiltere)

*

‘Televizyon çocukların erişkinliğe geçişini hızlandırıyor; çünkü onları erişkin meseleleri ile erken yaşta muhatap edip, ufak yaşta tüketicilere dönüştürüyor... Şiddet içeren televizyon görüntülerine ve bilgisayar oyunlarına maruz kaldıkça yerlerinde duramaz ve hiçbir şeye yoğunlaşamaz hale geliyorlar.’ (270)

*

Televizyon Karşıtı Hareket.

*

‘Eğitimde daha fazla esneklik ve özgürlük, keyif için öğrenme üzerine daha çok vurgu, yapılandırılmamış oyuna daha fazla fırsat, her saniyeyi doldurma saplantısını daha da azaltmak, erişkinleri taklit etmek baskısını daha da azaltmak gerekiyor.’ (273)

*9

“Yavaşlamayı bilince hayat daha güzel.” (Nicola Barnes)

Sonuç: Tempo Giusto’yu Bulmak

1898. Bir kitap: Futility (Nafile), Morgan Robertson. Batması olanaksız hızlı geminin batışının öyküsü. 14 yıl sonra Titanik battı.

*

‘Dünyamızı ve kendimizi tüketiyoruz. O kadar zaman yoksunu, o kadar zaman düşkünüz ki arkadaşlarımızı, ailemizi, ebeveynlerimizi ihmal ediyoruz. Artık hiçbir şeyden tat almıyoruz çünkü sürekli olarak sonra ne var diye bakıyoruz. Yediğimiz yemeklerin çoğu tatsız tuzsuz ve sağlıksız. Çocuklarımız da aynı acele etme yangınına tutulduğundan gelecek karanlık görünüyor.’ (276)

*

‘Her şeyi hızlı yapmak yerine, her şeyi doğru hızda yapın. Bazen hızlı. Bazen yavaş. Bazen de bunların arasında. Yavaş olmak koşturmamak, sırf zaman kazanmak için zaman kazanmaya uğraşmamak demektir. Şartlar bizi hızlanmaya zorlasa da sakin olmak, telaşa düşmemek gerekir. İç yavaşlığı geliştirmenin bir yolu da hız karşıtı etkinliklere zaman ayırmak: meditasyon, örgü, bahçıvanlık, yoga, resim, okuma, yürüme, Chi-Kung.’ (277)

*

*‘Yavaşlamanın herkese uyacak bir formülü yok, doğru hıza evrensel bir kılavuz yok. Her kişi, her eylem, her hareketin kendi eigenzeit’i var. Bazı kişiler bizi erken yaşta mezara gönderecek bir hızda yaşamaktan memnun. Hepimizin bizi mutlu edecek tempoyu seçme hakkı olmalı. Tempo Giusto piyanisti Uwe Kliemt’in dediği gibi: **“Farklı hızlara fırsat verirse dünya daha zengin bir yer olur”**’ (277)*

*

‘Gelişmiş dünyada nüfus yaşılanıyor, yaşılanırken de çoğumuzun ortak bir yanı var: yavaşlıyoruz.’ (278)

*

‘Yavaşlamanın en büyük faydaları zamanı yeniden ele alma fırsatı sunmanın yanı sıra insanlarla, kültürle, işle, doğayla, bedenlerimizle ve zihnimizle anlamlı bağlar kurmamıza fırsat verecek sükuneti sağlaması. Bazıları buna daha iyi yaşamak diyor. Bazıları da manevi gelişme.’ (279)

*

‘Yavaşlık hareketi kesinlikle küresel ekonominin itici gücü olan ve hiçbir engelle karşılaşmayan materyalizmi sorgulamayı içeriyor. Bu nedenle eleştirmenler yavaşlamayı kaldıramayacağımızı veya yavaşlamanın zenginlerin bir lüksü olabileceğini ileri sürüyorlar. Bazı konuların (örneğin alternatif tıbbın, trafiğin kaldırıldığı mahallelerin, çiftlik etinin) her bütçeye uymayacağı doğru. Ama çoğu konu bütçeye uygun. Arkadaşlarıyla, aileyle daha çok zaman geçirmenin bir bedeli yok. Yürüme, yemek pişirme, meditasyon, sevişme, okuma, televizyon karşısında değil, masada yemek yeme de öyle. Aceleyle direnmek bile yeterli ve ücretsiz.’ (279)

*

‘Yavaş kapitalizm daha düşük bir büyüme demek olabilir, bu da dow Jones endeksine saplantılı bir dünyada benimsenmesi zor bir şey ama hayatta gayri safi yurt içi hasıladan, bir hengamede birinci olmaktan daha önemli şeyler olduğu düşüncesi geçerli olmaya başlıyor. Bu özellikle de gitgide artan sayıda insanın hummalı yaşamlarının yüksek bedelinden şikayetçi olduğu zengin ülkeler için geçerlidir.’ (280)

*

‘Bu hedonist çağda yavaşlık hareketinin çok iyi pazarlanabilecek bir yönü var: yavaşlık hareketi keyif satıyor. Yavaşlık felsefesinin merkezindeki öğretisi, işleri düzgün yapmak için zaman ayırmak ve böylece onlardan daha fazla keyif almak. Ekonomik

bilançoya etkisi ne olursa olsun yavaşlık felsefesi bizi gerçekten mutlu eden şeyler sunuyor: iyi bir yaşam, gelişen bir çevre, güçlü topluluklar ve ilişkiler, sonu gelmeyen telaştan kurtulmak.’ (280)

*

‘Ne zaman yavaşlık hareketi bir yavaş devrime dönüşecek?’ (281)

*

‘Zamanı sürekli tükenen sonlu bir kaynak olarak veya korkulacak, hükmedilecek bir canavar olarak düşünmemeye çalışın; bunun yerine içinde yaşadığımız iyi niyetli bir unsur olarak düşünün.’ (281)

*

‘İş yavaşlamaya gelince ufak adımlar atarak başlamak en iyisi. Bir yemeği baştan sona kendiniz yapın. Alışveriş merkezinden ihtiyacınız olmayan şeyleri almak için koşturacağınıza bir arkadaşınızla yürüyüşe çıkın. Televizyonu açmadan gazete okuyun. Sevişmenin içerisine masajı da katın. Veya sadece gidin, sessiz bir yerde birkaç dakika geçirin.

Şayet bu attığınız yavaşlık adımı size iyi gelirse büyük adımlara geçin. Çalışma saatlerinizi yeniden ele alın veya mahallenizi daha yayalara uygun hale getirmek için bir kampanya başlatın. Yaşam iyileştikçe benim de kendime sıkça sorduğum bir soruyu soracaksınız: Neden daha önce yavaşlamadım?’ (282)

Bir Haber (Cumhuriyet, Aralık 2008)

İSTANBUL (aa) – “İşte mutluluk Araştırması” sonuçlarına göre, sevmediği mesleklerde çalışanların sayısı arttı. Selas Türkiye araştırma Şirketi’ne yaptırılan araştırma, eylülde, İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa’dan iş arayan 600 kişi ile yüz yüze, 418 kişiyle de internetten anket yöntemiyle olmak üzere 1018 kişinin katılımıyla gerçekleştirildi. Katılımcıların yüzde 68’i, sevdiği bir meslekte çalışmıyor, işini sevenlerin oranı ise yüzde 32.

İNTERNET ADRESLERİ:

Genel

www.zeitverein.com

www.longnow.org

www.simpleliving.net

Yemek

www.slowfood.com

www.farmersmarkets.net

[www.cafecreosote.com/Farmers Markets/index.php3](http://www.cafecreosote.com/Farmers%20Markets/index.php3)

Kentler

www.homezones.org

www.newurbanism.org

www.citteslow.org.uk

Beden ve zihin

www.tm.org

www.superslow.com

Tıp

www.pitt.edu

www.haleclinic.com

Cinsellik

www.slowsex.it

www.tantra.com

www.diamondlighttantra.com

İş

www.swt.org

www.worktolive.info

www.employersforwork-lifebalance.org.uk

www.worklessparty.ca

www.timeday.org

Hobiler

www.turnoffyourtv.com

www.ausweb.scu.edu.au/aw01/papers/edited/burnett

www.tempogiusto.de

Çocuklar

www.pdkintl.org/kappan/k0121hol.htm

www.nhen.org

www.home-education.org.uk

www.flora.org

(2008)

STEPHEN EDGELL (XXXX, İngiltere)

Edgell, Stephen; Sınıf (Class: Key Concept in Sociology (Key Ideas), 1993), Çev. Didem Özyiğit, Dost yayınları, Birinci basım, 1998, Ankara, 154 s.

Ne yazık ki, yüzeysel olarak okunan yapıt, geleneksel Marksist *sınıf çözümlemesine*, yeni ve güncel *katkı* niteliği taşıyor.

(2000-2005)

CYNTHIA MILLER-IDRISS (XXXX, ABD)

Miller-Idriss, Chyntia; Anavatanda Nefret (Hate in the homeland, 2020), Çev. Behzat Hiroğlu, Ayrıntı yayınları, Birinci basım, 2023, İstanbul, 304 s.

Chyntia Miller-Idriss ABD’li bir bilim insanı, toplumbilimci. Çok önemli, güncel bir çalışması yıl içinde (2023) Türkçede yayımlandı. **Anavatanda Nefret**.⁹ Kitap günümüz dünyasında ABD odaklı olarak yükselen eşitsizlikçi şiddet, üstünlükçü sağ oluşumlara yoğunlaşıyor, söz konusu oluşumların bugüne değin yapılageldiği gibi nedenleri sonuçları üzerine kuramsal yargılar üretmek yerine daha eylemcil, etkili ve siyasal bir tepki vermenin olanaklarını araştırıyor. Nasıl savaşılmalı bu yükselen ‘sağ’ dalga ile? Bunlar çevrimiçi-dışı hangi ortam, ilişki, yapı, uzamlarda biçimleniyor ve hangi bağlantılar içinde güçlenebiliyor? Onlarla savaşmanın yetersiz geleneksel yöntemlerin dışında ve ötesinde bir yolu var mı, neler yapılabilir? Önce olguyu ABD özelinde yoğunlaşarak ama küresel göndermeler ve örneklerle birlikte küresel haritasını çıkaran Miller-Idriss, asıl ağırlığı bu eğilimle savaşım yöntemlerine veriyor. Kitabının son bölümleri ve sonucu bunları tek tek saptıyor ve birer önerme olarak tartışmaya açıyor. Yazarın ‘*nefret suçlarına maruz kalanlara, ailelerine ve onların acısına ortak olanlara*’ sunduğu çalışmanın yapısı şöyle:

Giriş: Radikalleşmenin Mekânı ve Zamanı

1. Alan, Mekân ve Anavatani Gücü

2. Mesajın Ana Akımlılaştırılması

3. Aşırılıkçılığa Alıcı Bulmak: Ymek, Moda ve Aşırı Sağcı Pazarlar

4. Anavatani Savunmak: Dövüş Kulüpleri ve Karma Dövüş Sanatları

5. Entelektüel Liderler Yetiştirmek

6. Online Ortamları Silaha Dönüştürmek

Sonuç: Kimin Anavatani? Nefret Karşıtı Aşı

Kendisi, amacını **Giriş**’te anlatıyor: “*Bu kitap farklı bir yaklaşıma sahip. Bu çalışmada, aşırı sağın neden ve nasıl radikalleşip büyüdüğüne odaklanmanın yanı sıra, radikalleşmenin nerede ve ne zaman gerçekleştiği sorusu üzerinde de*

⁹ Miller-Idriss, Chyntia; **Anavatanda Nefret** (Hate in the homeland, 2020), Çev. Behzat Hiroğlu, Ayrıntı yayınları, Birinci basım, 2023, İstanbul, 304 s.

durmamız gerektiğini öneriyorum.” (19) Ona göre aşırı sağ anlayabilmek için dört bağlamda ele alınmalıdır konu: 1) Hükümet ve demokrasi karşıtı uygulamalar ve düşünceler, 2) Dışlayıcı inançlar, 3) Varoluşsal yıldırımlar (tehdit), 4) Kıyamete ilişkin düşümler (fantezi). (20)

Kitap sayısız saptama, örnek olay ve gönderimlerle ayrıntılı bir çalışma olarak sürüyor. Ben sağın entelektüel dayanaklar oluşturmaları konusunu özellikle önemli buldum. Bir de sağ yükselişe karşı verilecek savaşımın uzak-yakıngörüşel (stratejik-taktik) önermelerini. Ana önermesini sonuç bölümünde yineliyor: *“Neden bu denli bir aşırılıkçılık ve şiddete tanıklık ettiğimizi ve aşırı sağcı aşırılıkçı grupların destekçilerini nasıl örgütlediği ve mobilize ettiği hakkında sorular sormak elbette ki önemlidir. Fakat daha önce de belirttiğim zere, gençlerin, aşırı sağcı ideolojilerle nerede ve bilhassa ana akım ve gündelik alanlar ile mekânlarda bu ideolojilerle ne zaman karşılaştıkları hakkında da sorular sormamız gerekmektedir. Toprak ve aidiyet hakkındaki savunmacı fikirlerin nasıl da insanların ulus ve ülke üzerindeki sahiplik hissini ve kimlerin buralara ait olmaya layık oldukları yönündeki düşüncelerini şekillendirdiğini daha iyi anlamamız gerekiyor.” (277)*

Cynthia Miller-İdriss’in Aynur Kulak’la yaptığı ve 19 Haziran 2023 tarihli Evrensel Gazetesi’nde yayımlanan söyleşiden birkaç alıntı yapmakla yetineceğim:

“Ancak sosyal medya ve sürekli genişleyen çevrim içi ekosistem aşırı fikirleri güçlendirmeye ve yaymaya yardımcı olan koşulları da yarattı. Algoritmalar genellikle daha müstehcen içeriğe ayrıcalık tanır; medya kuruluşları, okuyucuları kışkırtmak ve çekmek için “tıklama tuzağı” başlıkları kullanır. Sonuç olarak daha aşırı içerik ayrıcalıklı hale gelir. Bunlar, aşırı sağ fikirlerin daha geniş bir şekilde ana akım haline getirilmesini ve kabul edilmesini sağlayan şeyin bir parçası olmadığı, aynı zamanda belirli bir ana vatandan diğer ulusal bağlamlara yayılan ve bulaşan şekillerde gelen nefretle ilgili olduğu yönünde bir tartışma var.”

“Aşırı sağın yükselişini açıklayabilecek tek bir formül yok.

Genel olarak, aşırı sağa ilgi duyanlar ekonomik olarak en istikrarsız insanlar değil. Örneğin, işsiz olmak insanları aşırı sağa çekme olasılığını artırmaz. Ancak, işsiz bir ebeveynin olduğu bir evde büyümenin insanları aşırı sağa katılmaya daha yatkın hale getirdiğini gösteren araştırmalar var. Bu, daha büyük olanın gerçek ekonomik riskine değil, daha çok bir güvencesizlik duygusuna neden olduğu anlamına gelir. Bir risk faktörü olan gerçek haklardan mahrum bırakılma değil, daha çok bir şeyin kaybedilebileceği veya alınabileceği hissidir. Tabii ki, bir şeyin alınabilmesi için, kişinin ilk başta o şeye hakkı olduğunu hissetmesi gerekir. Bu yüzden bunu genellikle bir güvencesizlik duygusuyla bir hak kazanma duygusu olarak tanımlarım. Ve insanlar, kendilerinden neyin çalındığına dair sürekli bir propagandayla karşı karşıya kaldıklarında, nasıl manipüle edildiklerini görmek kolaydır.

Eşsiz bir şekilde ilerleyen bir fikir ve fanteziler dizisi bu. Bu yüzden onu distopik olarak adlandırıyorum.”

(2023)

ANNIE JOURDAIN (XXXX, Fransa)
SIDONIE NAULIN (XXXX, Fransa)

Jourdain, Anne/ Naulin, Sidonie; Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları (La Théorie de Pierre Bourdieu et ses usages sociologiques, 2011), Çev. Öykü Elitez, İletişim Yayınları, Birinci basım, 2016, İstanbul, 148 s.

(2018)

KEVIN TUCKER (1980, İngiltere)

Tucker, Kevin; Boğucu Hiçlik: Evcilleştirme, Patolojik Dikkat Dağınıklığı ve Sosyal Medya Üzerine Notlar (2015), Çev. Deniz Kurt, SUB Yayınları, Birinci basım, Nisan 2016, İstanbul, 124 s.

(2018)